

Уманський державний педагогічний університет
імені Павла Тичини

БОНДАРЕНКО ТЕТЯНА ВОЛОДИМИРІВНА

**СОЦІАЛЬНЕ ВИХОВАННЯ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ
ЗАСОБАМИ ПЕДАГОГІЧНОГО КРАЄЗНАВСТВА**

Монографія

Умань – 2015

УДК 37.013.42

ББК 74.62

Б81

Рекомендовано до друку Вченою радою Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини (протокол № 10 від 30 квітня 2015 р.)

Рецензенти:

Чепка О. В. – кандидат педагогічних наук, директор Уманського гуманітарно-педагогічного коледжу ім. Т.Г. Шевченка.

Умрик М. А. – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри теоретичних основ інформатики Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова.

Б81 Бондаренко, Т. В. Соціальне виховання студентської молоді засобами педагогічного краєзнавства : монографія / Т. В. Бондаренко. – Умань : ВПЦ «Візаві», 2015. – 168 с.

В монографії розглядаються питання виховання студентської молоді у процесі застосування педагогічного краєзнавства. Зокрема, конкретизовано сутність понять «педагогічне краєзнавство» та «засоби педагогічного краєзнавства»; уточнено компоненти соціального виховання та рівні соціальної вихованості студентської молоді; розроблено модель організаційно-методичного забезпечення соціального виховання студентської молоді засобами педагогічного краєзнавства.

Для перевірки ефективності педагогічних умов соціального виховання студентської молоді засобами педагогічного краєзнавства запропоновано спецкурс «Педагогічне краєзнавство»; удосконалено та наповнено краєзнавчим змістом ряд інтегрованих дисциплін, серед яких: «Етика і естетика», «Релігієзнавство», «Сучасна українська літературна мова», «Нові інформаційні технології», «Методика викладання математики», «Методика викладання природознавства», «Людина і світ з методикою викладання»; реалізовано у практиці сучасних педагогічних закладів освіти волонтерської роботи краєзнавчого спрямування.

37.013:42

ББК 74.62

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ ЗАСОБАМИ ПЕДАГОГІЧНОГО КРАЄЗНАВСТВА	6
1.1. Стан наукової розробленості проблеми соціального виховання студентської молоді	6
1.2. Соціальне виховання студентів: сутність термінології та змісту	19
1.3. Педагогічне краєзнавство як засіб соціального виховання студентів	30
Висновки до першого розділу	52
РОЗДІЛ 2. ОПТИМІЗАЦІЯ ПРОЦЕСУ СОЦІАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ ЗАСОБАМИ ПЕДАГОГІЧНОГО КРАЄЗНАВСТВА	55
2.1. Фактори соціокультурного середовища та їх вплив на виховання студентської молоді	55
2.2. Особливості педагогічного забезпечення процесу соціального виховання студентської молоді в освітньому процесі вищої школи	69
2.3. Модель організаційно-методичного забезпечення соціального виховання студентської молоді засобами педагогічного краєзнавства	84
Висновки до другого розділу	101
РОЗДІЛ 3. МЕТОДИКА ВИКОРИСТАННЯ ПЕДАГОГІЧНОГО КРАЄЗНАВСТВА В ПРОЦЕСІ СОЦІАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ СТУДЕНСТВА	104
3.1. Упровадження педагогічних умов соціального виховання студентів засобами педагогічного краєзнавства	104
3.2 Приклади міжпредметного (інтеграційного) використання потенціалу краєзнавства у освітньому процесі	121
Висновки до третього розділу	126
ВИСНОВКИ	127
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	130
ДОДАТКИ	148

ВСТУП

Трансформація громадянського суспільства потребує переосмислення традиційних поглядів на проблему соціального виховання молодих людей, зокрема у вищих педагогічних навчальних закладах, оскільки від рівня соціальної вихованості студентської молоді залежить не лише сучасна освіта, а й суспільство вцілому. Майбутні учителі як потенційні представники інтелектуальної та управлінської еліти мають реально сприймати і оцінювати перетворення в суспільстві, визначати своє місце в цих процесах та виважено обстоювати духовно-історичні цінності громади, а отже, бути хранителями соціальної, демократичної, правової держави.

Підтримка виховання і освіти молоді, спрямована на самовизначення і самореалізацію свідомого громадянина, патріота, здатного виконувати різні соціальні ролі та суспільні функції, закладена в сучасних державних документах, а саме: Національній доктрині розвитку освіти, Законах «Про освіту», «Про вищу освіту», «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні», в Декларації «Про загальні засади державної молодіжної політики в Україні», Державній цільовій соціальній програмі «Молодь України» на 2009-2015 роки, Концепції національного виховання студентської молоді та ін.

Соціальне виховання здійснюється через інститут освіти, який значною мірою формує молоду людину як особистість, що володіє особливим набором норм та цінностей. Щоб забезпечити ефективний перебіг соціального виховання студентської молоді необхідно створити умови, спрямувати та удосконалити структурний зміст, організаційні форми й методи навчально-виховного процесу у вищому педагогічному навчальному закладі таким чином, щоб допомогти майбутнім фахівцям зорієнтуватися у складних сучасних соціальних реаліях, оволодіти основними морально-етичними знаннями, уміннями та навичками, духовними цінностями, зрозуміти своє покликання, тим самим визначивши своє місце у суспільному житті.

Особлива роль у процесі соціального виховання, що відбувається у системі вищої освіти, належить педагогічному краєзнавству.

Підпорядковане справі державного становлення української нації педагогічне краєзнавство має унікальну можливість реалізувати педагогічні завдання та спрямовувати увагу студентів на соціально-гуманітарну роль освіти, на постійне оновлення її змісту, на громадянський характер педагогічної діяльності, яка буде здійснюватись у школі майбутніми педагогами.

На різних етапах суспільного розвитку дослідниками вивчений та узагальнений певний науковий та емпіричний досвід щодо визначення шляхів та засобів соціального виховання студентської молоді. У вітчизняній науці у цій галузі працювали такі вчені, як: О. Безпалько, І. Зверева, А. Капська, І. Кон, Н. Лавриченко, М. Лукашевич, В. Москаленко, А. Мудрик, І. Рогальська та ін. Студентська проблематика у виховному аспекті простежується у працях Ж. Баб'як, Л. Дябел, Ю. Загороднього, І. Курліщук, Г. Овчаренко, С. Савченка, О. Севастьянкової, С. Шашенко та ін.

Окреме місце належить працям, присвяченим педагогічним можливостям освітнього краєзнавчого процесу. Насамперед, це дослідження Г. Лисичарової, В. Матіяш, Т. Міщенко, В. Обозного, О. Пірожкової, Н. Побірченко, Н. Самохіної, та ін.

Зважаючи на значну кількість наукових праць, орієнтованих на дослідження різних аспектів соціального виховання, саме використання педагогічного краєзнавства є важливою передумовою успішності формування всебічно і гармонійно розвиненої особистості, стимулювання її професійного зростання. Запропонований у дослідженні зміст соціального виховання студентської молоді засобами педагогічного краєзнавства може бути покладений в основу науково-обґрунтованих рекомендацій і навчально-методичних посібників для роботи з молоддю у вищих навчальних закладах, у системі вдосконалення професійної підготовки кураторів академічних груп відповідно до принципів і змісту виховної роботи у вищій школі.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ ЗАСОБАМИ ПЕДАГОГІЧНОГО КРАЄЗНАВСТВА

1.1. Стан наукової розробленості проблеми соціального виховання студентської молоді

Глобалізаційні процеси сучасності зумовили нагальну потребу запровадження соціальних, економічних (європейських) стандартів життєдіяльності людини, розвитку та розкриття духовного, інтелектуального, професійного потенціалу молодих людей для розбудови демократичного суспільства в Україні. У рамках окресленої проблеми актуальними і перспективними стають дослідження процесу соціального виховання як феномену, який пов'язаний із формуванням та розвитком особистості в соціальній структурі суспільства.

Педагогічні надбання досліджуваної проблеми охоплюють значний історичний період, адже на кожному новому щаблі культурного розвитку суспільний ідеал, або уявлення про те, яка особистість відповідає вимогам суспільства зазнавали трансформації, а отже, переоцінки. Враховуючи таку залежність, сучасні наукові розвідки у галузі соціального виховання мають багато запозичень, зокрема від комуністичних концепцій та систем виховання студентів, які успішно залучались у виховну практику вищих навчальних закладів країни та приносили свої позитивні результати.

Тенденції пост-комуністичного переосмислення виховного процесу в цілому й соціального виховання в першу чергу, активізувалися в освітньому процесі вищої школи на початку 90-х років ХХ ст. Спроби досягнути стан та процесуально-змістові аспекти соціального виховання студентської молоді зводилися до формування певних рис та якостей, зокрема: гуманістичних

цінностей (О. Гданська [23], В. Дзюба [29], Г. Майборода [76]); культурологічних потенцій (В. Дряпіка [33], С. Мальков [77]). У якості засобів підсилення раціонального та емоційного впливу форм соціально-культурної діяльності науковець О. Гончарова [26] пропонує усне слово, а Л. Устименко [143] розглядає такий активний чинник суспільного життя, як туризм.

При цьому особливу увагу привертає бачення Л. Устименко, яка стверджує, що через знайомство з новим соціокультурним простором відбувається розмивання національних, релігійних та інших стереотипів, забезпечується соціальна взаємодія; посилюється взаємна відповідність молодих людей. Під час туристичної діяльності через відвідування, безпосереднє сприйняття і переживання різних культур у різних місцях, особисто побачене назавжди стає надбанням, приналежністю думки і почуттів молоді, розширюючи обрії життєвого простору. І хоча зазначена праця виявила безліч проблем, які потребують окремого розв'язання, теоретико-емпіричні спроби авторки беззаперечно орієнтують на еволюцію якісних змін особистості студента в процесі дозвілєвої культурної діяльності.

Подальше вивчення проблеми соціального виховання особистості, насамперед у теоретичному аспекті, розширилося завдяки науковими доробкам Л. Міщик (монографія «Професійна підготовка соціального педагога: педагогічний, психологічний і управленчеський аспекти, 1996 р. [81]; дисертаційна робота «Теоретико-методичні основи професійної підготовки соціального педагога у закладах вищої освіти», 1997 р. [84]; навчальний посібник «Соціальна педагогіка», 1997 р. [83]) та І Звереві (навчальний посібник: «Соціальна педагогіка / соціальна робота», 1997 р. у співавторстві [51]; монографія «Соціально-педагогічна робота з дітьми та молоддю в Україні: теорія і практика, 1998 р. [42]; дисертаційна робота «Теорія і практика соціально-педагогічної роботи з дітьми та молоддю в Україні», 1998 р. [43]). Узагальнюючи наукові праці обох дослідниць варто

відмітити, що Л. Міщик акцентує увагу на розробці теоретичних засад соціальної педагогіки як науки, тоді як І. Зверева особливу увагу приділяє змісту соціально-педагогічної діяльності, визначенню об'єктивних закономірностей і тенденцій виховання особистості та роботи з нею.

Поява зазначених праць, перегляд та узагальнення зарубіжного досвіду, аналіз розвитку педагогічної освіти, зумовленого суспільними, соціально-культурними та іншими чинниками, приводить до того, що вітчизняні науковці в процесі своєї дослідницької діяльності відзначають тісний взаємозв'язок між соціалізацією особистості та виховною природою кожного етапу соціалізації. Зазначимо, що наукове осмислення соціальних проблем молоді людини в різних галузях і сферах її життя безпосередньо підсилило соціально-педагогічну теорію і практику, стало актуальним напрямом подальшого визначення шляхів соціального виховання студентської молоді в умовах ВНЗ.

Порівняно з попередніми дослідженнями, розробка тематики соціального виховання студентської молоді набуває системності та розгорнутості. Основні питання з досліджуваної проблеми відображаються науковцями як безпосередньо особистісний аспект складання, набуття завершеності й зрілості певних власних рис молоді людини в процесі соціального регулювання, управління а також координації, заради досягнення відповідної суспільно-значущої мети.

Аналіз наукових праць з проблеми соціального виховання студентської молоді дозволяє з'ясувати, що їх автори вивчали професійно-етичну культуру соціального педагога (О. Пономаренко, 2001) [116]; визначали самооцінку особистісних моральних якостей студентів у позанавчальній діяльності (М. Нарійчук, 2003) [93]; скоординували соціально-педагогічну роботу студентської молоді в умовах сільської місцевості (О. Межирицький, 2003) [80]. Зокрема, останній автор доходить висновку про те, що зміст навчання студентів обов'язково повинен урахувувати регіональний аспект, а навчальні програми загальнопедагогічних дисциплін мають містити навчальні

матеріали, які відображають специфіку соціально-педагогічної роботи залежно від мезофакторів міського або сільського середовища.

Серед наукових доробок окремо виділяємо дослідження Е. Полатай «Формування культури мовлення студентів філологічних факультетів як умова їхньої соціалізації» (2001) [113]. У цій науковій праці акцент ставиться на мовленні студентів-філологів, а соціалізація виступає лише як форма існування й вираження змісту гармонійного входження та пристосування до довкілля, встановлення контакту молодого учителя з учнями та їхніми батьками, комунікація в службових, громадських і приватних умовах тощо. Безумовно, дослідниця не пропонує викінченої теорії соціального виховання студентської молоді, проте розкриває сутність мовленнєвої культури студента-філолога, аналізуючи при цьому її вплив на соціальне довкілля та на самого носія, на саморегуляцію, самопрезентацію, самовираження, самореалізацію молоді людини.

Наявність багатьох нерозв'язаних питань у проблемному полі соціального виховання доводить, що з розвитком соціально-педагогічної науки ступінь невідомого не зменшується, а навпаки зростає. Як справедливо вважає А. Рижанова [119, с. 27-34] безпосередні наукові дослідження соціального розвитку, виховання студентства активно розпочалися в Україні з 2004 року після захисту С. Савченком докторської дисертації, присвяченої соціалізації студентської молоді в умовах регіонального освітнього простору. Відтак, означена проблема розглядається науковцями в різних аспектах та різних напрямках.

У зв'язку з тим, що охопити критичним поглядом увесь діапазон проблемного поля соціального виховання студентства немає можливості, більшість науковців зосереджується на окремих його аспектах, подаючи досить значну інформацію про види, цілі, механізми, стадії, етапи, форми, результати соціального виховання, теоретично і практично обґрунтовуючи ефективність організованого соціально-педагогічного середовища, соціалізації студентства, соціально-педагогічних умов, що забезпечують

успішність соціального виховання майбутніх фахівців, тощо. Таким чином, звуживши свої наукові пошуки, вітчизняні педагоги активно займаються розробкою та впровадженням аналітичних, статистичних, імітаційних, ситуативних моделей соціального виховання майбутніх фахівців з урахуванням специфіки навчального закладу, спеціальності, особливостей регіонів України, етнічних чинників тощо.

За період з 2004 р. усі основні теоретичні та методичні джерела, в яких знайшли відображення питання соціального виховання студентської молоді, можна умовно розділити на такі категорії: роботи з питань теорії соціального виховання студентської молоді; наукові праці, які розглядають забезпечення соціально-виховного процесу, висуваючи при цьому певні педагогічні умови або засади. Крім того, виокремимо дослідження, у яких розроблена схема забезпечення ефективності соціального виховання студентів у навчально-виховному процесі вищої школи через означені та обґрунтовані засоби. Отже, маємо три розділи, які представлено у таблиці 1.1.

Більш детально розглянемо деякі найбільш важливі для нашого дослідження наукові розробки. Так, С. Савченко [125] у своїй фундаментальній праці, присвяченій проблемі соціалізації студентської молоді в умовах регіонального освітнього простору, визначає сутність і особливості соціально-виховного процесу, вказує на ознаки освітнього простору регіону, досліджує характерологічні риси сучасного українського студентства, рівні його соціалізованості, пропонує заходи, що сприятимуть удосконаленню педагогічного забезпечення соціального виховання, оптимальною формою якого визначає педагогічну підтримку, розкриває й обґрунтовує соціально-педагогічні механізми: позанавчальну діяльність, діалогічне спілкування, особистісно орієнтовану ситуацію, самовиховання.

Водночас, реалізація ідеї педагогічної підтримки студентської молоді знайшла своє відображення і у дослідженні Ю. Загороднього. Науковець трактує педагогічну підтримку як «особливу галузь діяльності університетського викладача, куратора академічної групи, орієнтовану на

взаємодію зі студентом, надання йому допомоги в соціально-педагогічній адаптації, виборі способів суспільно-політичної діяльності, прийнятті рішення про політичну діяльність» [40, с. 18]. Вбачається, що розроблена й науково обґрунтована науково-методична, інформаційна й організаційно-управлінська педагогічна підтримка забезпечить конструктивну життєву позицію, професійну й загальну культуру майбутнього спеціаліста.

Таблиця 1.1

Наукові праці з проблеми соціального виховання студентів у вищій школі

№ п/п	Рік	Автор(и)	Назва роботи	Посилання
Теоретичні засади соціального виховання студентської молоді				
1	2004	С. Савченко	Науково-теоретичні засади соціалізації студентської молоді в позанавчальній діяльності в умовах регіонального освітнього простору	[125]
2	2004	Ж. Баб'як	Діагностика соціально-виховного процесу як умова соціалізації студента вищого навчального закладу	[7]
Висвітлення певних педагогічних умов соціального виховання студентів				
1	2004	Ю. Загородній	Педагогічні умови політичної соціалізації студентської молоді в умовах великого промислового міста	[40]
2	2005	Г. Овчаренко	Педагогічні умови соціалізації студентів мистецько-педагогічних спеціальностей у позанавчальній діяльності	[100]
4	2008	Л. Дябел	Соціалізація студентів-першокурсників в умовах педагогічного університету	[35]
5	2009	А. Капля	Організаційно-педагогічні умови соціалізації курсантів у вищому навчальному закладі МНС України	[44]
Забезпечення процесу соціального виховання шляхом застосування визначених засобів				
1	2005	Н. Самохіна	Громадянська соціалізація майбутніх учителів засобами мистецтвознавчого краєзнавства	[127]
2	2008	І. Курліщук	Педагогічні засади соціалізації студентської молоді засобами масової комунікації	[67]
3	2008	М. Алексеєва-Вовк	Педагогічні умови соціалізації студентів засобами культури мовлення	[2]

Також звертається у своєму дослідженні до концепції педагогічної підтримки процесу соціального виховання дослідник А. Капля, який вважає,

що ефективна соціалізація курсантів забезпечується завдяки «адекватним формам та методам, а саме: систематичному вивченню життя курсантів, мотивації їхньої діяльності і діагностики їх особистісного розвитку; педагогічній інтерпретації психологічних особливостей курсантів та емпатійному прийняттю особистості курсанта в його неповторності, проявам толерантності до окремих його недоліків; виявленню життєвих, матеріальних і особистісних проблем курсантів і надання їм посильної підтримки; організації індивідуальної і колективної творчості у різних видах діяльності; адаптації соціально-виховних засобів до особливостей соціалізації курсантів у ВНЗ МНС України; залученню курсантів до життєдіяльності навчального закладу і розширення простору їх спілкування; організації педагогічної підтримки різних видів діяльності, позитивному спілкуванню, включенню в ситуації соціального досвіду; стимулюванню процесів самовиховання, самореалізації, самоактуалізації, самовизначення» [44, с. 15].

Суттєво важливою для нашої роботи є наявність у загальному науковому потоці досліджень, з питань виявлення ефективних механізмів педагогічного впливу на соціальну практику студентської молоді, які представлені науково обґрунтованими та дидактично виправданими засобами.

Так, науковець Н. Самохіна з переліку засобів громадянської соціалізації майбутніх учителів обрала та науково обґрунтувала у своєму дослідженні мистецтвознавче краєзнавство, яке є своєрідною школою пізнання й виховання культурою та визначається дослідницею як: «ефективний напрям у краєзнавстві, націлений на вивчення та пропаганду культури й мистецтва рідного краю з метою формування в молоді громадянськості, патріотизму, національної самосвідомості, виховання усвідомленого ставлення та причетності до рідної землі, поваги до своєї історії, культури, мови, тобто з метою громадянської соціалізації майбутніх учителів» [127, с. 52].

У рамках особливостей мистецтвознавчого краєзнавства (професійне мистецтво, народна творчість, художня самодіяльність) Н. Самохіна звертає увагу на різноманітність рівнів та видів мистецтва, серед яких провідне місце

займають: художня фотографія, театр, графіка, телебачення, музика, скульптура, кіно, цирк, живопис, хореографія, література, архітектура, ужиткове й декоративне мистецтво.

Розв'язанням завдань соціалізації студентської молоді через їх цілеспрямоване навчання та виховання переймається І. Курліщук [67], яка розробила педагогічні засади соціалізації студентської молоді засобами масової комунікації, такі як: організація медіаосвіти та педагогічна підтримка спілкування студентства із засобами масової комунікації.

Під засобами масової комунікації авторка розуміє: «універсальний інститут соціалізації, який шляхом акумулювання, тиражування та передачі широкій географічно розосередженій аудиторії за допомогою технічних засобів соціально значущої інформації, забезпечує масову комунікацію в соціумі, впливає на масову свідомість і поведінку людей, безпосередньо й опосередковано бере участь у процесі формування системи цінностей того чи іншого народу, етносу, соціуму, а через це, власне, і системи загальнолюдських цінностей, тим самим складає підґрунтя соціальної позиції, як окремої людини, так і певної групи людей» [67, с. 42].

На основі узагальнення наукових підходів до вивчення проблеми дослідниця пропонує засоби масової комунікації (відповідно до типу технічних носіїв) поділяти на дві підсистеми: традиційні ЗМК (друк, теле-, радіомовлення) та новітні ЗМК (комп'ютерні мережі, Інтернет, інформантства, служби тощо). Організація навчально-виховної діяльності студентів на основі інтерпретації обраних ЗМК, на переконання автора, більше ніж інші типи мас-медіа здатні впливати на процес самопізнання та самоствердження молоді людини, задовольняти їх інформаційно-пізнавальні потреби.

Теоретично обґрунтувала та експериментально перевірила ефективність педагогічних умов, що забезпечують успішність соціалізації студентів вищих навчальних закладів засобами культури мовлення дослідниця М. Алексеева-Вовк [2]. У процесі наукового пошуку авторка

з'ясувала, що педагогічні умови за успішної їх реалізації (соціальна спрямованість викладання спеціального курсу «Культура мовлення»; використання художньої, релігійної, наукової, епістолярної, історико-документальної літератури у процесі вивчення вказаного курсу; застосування монологічних та діалогічних форм мовленнєвої діяльності під час оволодіння культурою мовлення в межах програми позанавчальної діяльності; формування у студентів умінь у галузі ділового спілкування) сприятимуть засвоєнню соціального досвіду, цінностей і норм, що регулюють соціальну поведінку студента, забезпечують успішність виконання соціальних ролей, важливих для його включення в соціальні групи.

Наукова тематика використання засобів для вирішення соціальних завдань у вищій школі представлена не тільки монографіями та дисертаціями, а й сегментом наукових статей. Так, скажімо, І. Карпова [46, с. 162–170] виділяючи такий засіб соціально-педагогічного впливу на особистість, як мистецька діяльність, уточнює і розширює саме поняття літературно-мистецької, театральної студії у ВНЗ. Серед робіт, присвячених одночасно питанням соціально-педагогічної роботи з молоддю та ролі самоврядування в процесі соціалізації студентів, привертає увагу науковий доробок Т. Веретенко та Л. Шеїни [19, с. 34–37]. Узагальнивши інформацію про існування та функціонування студентського самоврядування в різних навчальних закладах, вони прийшли до висновку, що студентське самоврядування є саме тим засобом, що дозволяє досягти мети успішного соціального виховання майбутніх учителів у ВНЗ.

Огляд підходів до вивчення соціального виховання молоді різними засобами та спроба їх охарактеризувати були б неповними, якби ми не згадали дослідження, які, хоч і не в повній мірі, але висвітлюють нагальні проблеми пов'язані з формування внутрішнього, духовно-емоційного світу молодої людини у вищій школі.

Так процес складання, набуття довершеності й зрілості рис та якостей студентської молоді у конкретному соціокультурному середовищі вищої

школи досліджували Т. Гуковська (*формування* емоційно-почуттєвої сфери) [28], С. Додурич (*формування* патріотичних цінностей) [31], Л. Король (*формування* національного характеру) [57], Р. Мохнюк (*формування* громадянської культури) [89], Н. Ревнюк (*формування* національної самосвідомості) [118], Н. Рожкова (*формування* моральних якостей особистості) [121], Л. Устименко (*формування* дозвілєвої культури) [143] та ін.

Соціально-педагогічний процес, результатом якого є бажані зміни в особистісному досвіді студентів, їх поглядах, установках розглядали: О. Гевко (*національно-патріотичне виховання*) [24], В. Одарченко (*виховання* національної гідності) [101], О. Стюпіна (*виховання* патріотизму) [137]. При цьому усі названі автори, як ефективний засіб творення особистості обрали мистецький потенціал. Особливий вид духовно-практичного освоєння дійсності за законами краси дозволяє впливати і формувати внутрішній світ молодій людині, сприяти її розвитку.

Серед вітчизняних дослідників слід відзначити О. Плавуцьку [110], І. Донченко [32] та І. Форостюк [145], які у своїх дослідженнях звернулися до такого поняття як *розвиток*. Відслідковуючи цю грань буття молодій людині О. Плавуцька та І. Донченко виявили педагогічні умови розвитку духовних цінностей та відповідно розвитку професійної самосвідомості студентів. У свою чергу, науковець І. Форостюк вважає, що одним із ефективних засобів розвитку творчого потенціалу студентської молоді є використання засобів українського народного мистецтва.

Представлений огляд наукових праць вказує на те, що соціальне виховання за своєю суттю може розглядатися у площині таких понять як соціалізація, формування, виховання та розвиток. Незважаючи на те, що у згаданих дослідженнях присутня багатовекторність розробленості наукового напрямку соціального виховання студентів у вищій школі, окремі аспекти цієї теми залишаються недостатньо вивченими. Насамперед це стосується виховних можливостей педагогічного краєзнавства, особливостей застосування

засобів педагогічного краєзнавства у соціально-педагогічній роботі зі студентською молоддю, навчально-методичного забезпечення цього процесу. Окремого дослідження, присвяченого цій проблемі у науковому просторі нами не виявлено. Тому, перш, ніж безпосередньо перейти до з'ясування категоріального апарату нашого дослідження, зазначимо, що дане питання має збірний зміст і у своїй сутності пропонує до розгляду такі дефініції:

- 1) соціальне виховання студентської молоді;
- 2) педагогічне краєзнавство як соціокультурний феномен, орієнтований на забезпечення розв'язання сучасних освітніх завдань.

При цьому, зазначимо, що існуючі підходи не протиставляються, а скоріше, навпаки, доповнюють один одного, адже і соціальне виховання, і організаційно-методичне обґрунтування цього процесу відповідними засобами тісно взаємопов'язані між собою. Контекстуально педагогічне краєзнавство виступає як духовний засіб соціального виховання особистості, як форма трансляції (набуття) соціального досвіду через освоєння та осмислення матеріального, духовного та соціального середовища рідної місцевості, а засоби педагогічного краєзнавства інтерпретуються перед усім як освітні засоби краєзнавчого спрямування, через які реалізується величезний потік інформації, вкрай необхідної майбутньому учителю.

І, якщо процес соціального виховання студентської молоді ми розглядаємо з позиції багатомірної та універсальної соціалізації, з урахуванням усіх важливих аспектів розвитку особистості в єдності професійного і загальнокультурного компонентів, то педагогічне краєзнавство фокусує в собі конкретний життєвий зміст, наявний у об'єктивних і суб'єктивних, явних і латентних формах буття на різних етапах соціалізації людини, складаючи його ядро, є формуючим чинником ставлення особистості до дійсності. Властивості «живого навколишнього життя», в контексті освітньої діяльності, забезпечують молодих людей універсальним інструментом входження в «живе соціальне життя», засноване на соціальних

мережах взаємодії, комунікації, орієнтованих на самоорганізуючі процеси у професійному та особистісному становленні.

Адже незалежно від соціально-економічних аспектів розвитку інфраструктури рідного краю, села, міста, району, знайомий з дитинства образ рідного дому, рідний куточок є соціокультурною цінністю для його мешканців. Культурний простір малої батьківщини наповнений соціально значущими фактами, явищами, подіями (позитивними або негативними), пов'язаний з щоденним біографічним досвідом, перебігом соціалізації, культуризації, різноманітними життєвими подіями в соціальному оточенні.

Рідний край маркований значущими, для окремо взятої особистості, артефактами: природа, архітектура, предмети старовини, фотографії, листи, тощо, а також певними культурними практиками: народні гуляння, святкування урочистих подій, фестивалі, виставки, тощо. Усе це загалом впливає на формування ідентичності, допомагає усвідомити процеси, що відбуваються у найближчому оточенні студентів, побачити та відчувати душу своєї Батьківщини, наміри та прагнення народу, навчитися поважати чужу думку, проявляти терпимість, доброзичливість щодо соціальних партнерів, здатність і готовність до конструктивно-критичної взаємодії з існуючою соціальною реальністю, а в загальному, знайти себе у великому розмаїтті соціуму, усвідомити власні можливості та перспективи в певних соціальних умовах і ситуаціях.

Досліджуючи специфіку процесу соціального виховання студентів, а також враховуючи важливість ролі, яку відіграє педагогічне краєзнавство у цьому процесі ми узагальнили рольові ознаки у визначенні понять соціального виховання та педагогічного краєзнавства (табл. 1.2).

Таблиця 1.2

Порівняльна характеристика соціального виховання студентської молоді

й педагогічного краєзнавства як складового компоненту соціально-виховного процесу у вищій школі

Соціалізація студентської	Педагогічне краєзнавство	Соціальний аспект
---------------------------	--------------------------	-------------------

молоді		педагогічного краєзнавства
Мета		
Становлення і розвиток особистості студента в умовах ВПНЗ як повноправного самостійного і творчого суб'єкта суспільного життя, активне опанування ним основними соціальними знаннями, уміннями, навичками, духовними цінностями, формування особистісних правил та стилю у поведінці, уміння використовувати усе це у своїх інтересах, задля створення власного добробуту та не на шкоду іншим	Включення студентської молоді в суспільство через пряме й опосередковане засвоєння ним знань про культуру, історію, реалії і традиції краю; набуття суспільного досвіду через пізнавальну, комунікативну і особистісну краєзнавчу діяльність; формування власних ціннісно-орієнтаційних установок шляхом наукового і всебічного пізнання рідного краю	Становлення і розвиток педагога, який здатен сприймати, послідовно аналізувати та оцінювати краєзнавчі знання, визначати їх педагогічну цінність та виражати своє об'єктивне ставлення до них, розвиваючи при цьому свої дослідницькі здібності, використовувати їх у своїй професійній діяльності
Завдання		
Забезпечення здатності особистості до життєдіяльності в суспільстві, вироблення власних ціннісних орієнтацій, власного життєвого стилю	Розвиток та виховання молоді в контексті соціокультурної комунікації, самореалізації, що передбачає залучення студентів до активної педагогічно-краєзнавчої діяльності	Підвищення краєзнавчого характеру навчання і освітнього ефекту виховання; орієнтування студентської молоді на вічні цінності: Людина, Сім'я, Вітчизна, Праця, Знання, Культура, Мир, Земля, Природа; посилення, за рахунок краєзнавчої спрямованості, особистісного саморозвитку студентської молоді
Вплив		
Відносно соціально-контрольований	Спеціально організований	Сукупність відносно соціально-контрольованого та спеціально організованого

Отже, проаналізовані дослідження вітчизняних вчених, які відображають педагогічні механізми підтримки процесу соціального виховання й ґрунтуються на сучасних соціально-педагогічних технологіях, а переважно на особистісно орієнтованому підході, містять значний теоретичний та емпіричний матеріал, який служить джерельною базою нашого дослідження.

1.2 Соціальне виховання студентів: сутність термінології та змісту

Виховання є особливою, специфічною функцією суспільства, за допомогою якої відбувається процес гармонізації відносин середовища й людини. Багатоаспектний характер досліджень у проблемному полі цілеспрямованого та організованого процесу формування особистості вимагає звернення до розгляду смислового наповнення категорії «соціальне виховання» та з'ясування сутності цього феномену.

У сучасній соціально-педагогічній думці єдиного визначення поняття «соціальне виховання» немає, але його різне трактування має схожий зміст.

Нині, у вітчизняних дослідженнях процес соціального виховання, як науково-обґрунтована категорія соціальної педагогіки, розробляється такими вченими: О.Безпалько [10], Л. Дябел [35], І. Зверєвою [42, 43], А. Капською [45], О. Коберником [50], Н. Ковальчук [52], Т. Кравченко [61], І. Курліщук [66, 67], Н.Лавриченко [68], С. Лобановою [72], М.Лукашевичем [74], Л. Мардахасвим [78], В.Москаленко [86 – 88], О. Мудриком [90], С.Савченко [124, 125], Н. Сейко [129], С. Шашенко [149] та ін. Аналіз наукових праць, стосовно заявленої проблематики дозволяє стверджувати, що виховання, невіддільне від людського суспільства, розглядається як основа і освіти, і організації соціального досвіду особистості, і індивідуальної допомоги їй.

Так, наприклад, у «Словнику з педагогіки» Коджаспірова Г.М. і Коджаспірова А.Ю. наводиться таке визначення даного поняття: «Виховання соціальне – це процес і результат стихійної взаємодії людини з ближнім життєвим середовищем і умовами цілеспрямованого виховання (сімейного, духовно-морального, громадянського, правового, релігійного та ін.); процес активного пристосування людини до певних ролей, нормативних настанов і взірців соціального виявлення; сплановане створення умов для відносно цілеспрямованого розвитку людини в процесі її соціалізації» [53, с. 25].

Авторський колектив Л. Коваль, І. Зверева, С. Хлебнік в одному з перших навчальних посібників з соціальної педагогіки розглядають соціальне виховання з позиції системних соціально-педагогічних, сімейно-побутових та інших заходів, спрямованих на оволодіння та засвоєння дітьми і молоддю загальнолюдськими і спеціальними знаннями, соціального досвіду з метою формування в них стійких ціннісних орієнтацій і адекватної соціально направленої поведінки [51, с. 25].

Згодом у навчальному посібнику з соціальної роботи, під загальною редакцією І. Зверєвої та Г. Лактіонової соціальне виховання трактують як «цілеспрямовано керований процес соціального розвитку, соціального формування особистості; допомога людині в засвоєнні та прийнятті нею моральних норм, які склалися в сім'ї та суспільстві, прийнятті правових, економічних, громадянських і побутових відносин; цілеспрямоване виховання людини з урахуванням її особистісно-соціальних проблем і відповідно до соціальних потреб середовища, що її оточує в процесі життєдіяльності» [135, с. 30].

Як стверджує О. Безпалько «соціальне виховання – це процес забезпечення в суспільстві умов та заходів, спрямованих на оволодіння і засвоєння підростаючим поколінням загальнолюдських і спеціальних знань, соціального досвіду з метою формування в нього соціально-позитивних ціннісних орієнтацій» [10, с. 29].

Н. Сейко під соціальним вихованням розуміє «систему цілеспрямованого впливу суспільства на цінності, відносини, життєві смисли окремої людини та соціальних макрогруп в інтересах узгодження особистісного і загальносуспільного розвитку» [129, с. 25].

Цікавою видається позиція С. Лобанової, яка проаналізувавши соціально-педагогічні та загальнопедагогічні позиції до трактування соціального виховання пропонує таке його визначення: «це комплексний процес становлення й розвитку особистості за участю й підтримкою всіх соціальних інститутів (сім'ї, школи, засобів масової інформації, державних

закладів, церкви тощо), орієнтованих на передачу новим поколінням суспільних цінностей» [72, с. 19–27].

Подібною є думка Л. Мардахаєва, який вважає, що соціальне виховання реалізується суспільством (державою), соціальними інститутами (сім'я, освітні заклади, соціальні установи, організації). При цьому обов'язково враховується соціальний фактор самої людини [78, с. 96].

Таким чином, вчені одностайно сходяться на думці, що соціальне виховання проектується через соціокультурну систему освітніх інститутів, які зорієнтовані на перспективні цінності суспільства. Водночас, якщо йдеться про процес засвоєння соціального досвіду, в результаті якого вирішуються проблеми розвитку духовно багатой, висококультурної, національно свідомої, соціально адаптованої особистості, то тут соціальне виховання розглядається як основа соціалізації особистості. Варто відмітити, що дуже часто фахівці в галузі педагогіки схильні ототожнювати поняття «соціалізація» з поняттям «виховання».

У контексті напрацювання методології соціального виховання нам особливо імponує наукова позиція С. Савченко, який розмежовуючи співвідношення категорій «соціальне виховання» і «соціалізація» вирізняє суттєві відмінності між ними. Під узагальненими цілями виховання педагог розуміє бажані зміни в особистісному досвіді індивіда, у його поглядах, установках. При цьому цілі соціалізації, вважає науковець, переважно сконцентровано у соціальному замовленні, вираженому в об'єктивних тенденціях суспільного розвитку [124, с. 103 – 104].

Співвідношення понять «соціалізація» та «виховання» І. Кон [55, с.133] вважає близькими, та хоч ці дефініції й мають під собою спільні складові – освіту, навчання і розвиток – їх не можна зводити до виховання, переконаний науковець. На його думку, процес виховання передбачає наявність системи цілеспрямованих дій, навмисне формування особистості відповідно до прийнятого ідеалу під впливом свідомо направлених різноманітних дій (навіювання, переконання, особистий приклад, залучення в певні види

діяльності тощо), за допомогою яких індивід набуває певних рис характеру чи якостей поведінки, тоді як соціалізація включає, окрім цього, ще й нецілеспрямований, спонтанний вплив навколишнього середовища, через який особистість сприймає культуру, стає повноправним членом суспільства.

Такої ж думки притримуються науковці О. Коберник [50, с. 73-81], Т. Кравченко [61, с. 69], які розрізняють спрямовану і неспрямовану форми соціалізації. При цьому спрямована соціалізація визначається як спеціально розроблена суспільством система впливів на людину з метою формування її відповідно до мети та інтересів суспільства. Неспрямована, або стихійна форма соціалізації, трактується як «автоматичне» виховання певних соціальних навичок у зв'язку з постійним перебуванням людини в безпосередньому соціальному оточенні.

Розглядаючи соціалізацію А. Мудрик пропонує таку класифікацію сукупності зовнішніх впливів та їх результатів на особистість:

1) стихійна соціалізація (відбувається внаслідок взаємодії і впливу на особистість різноманітних, спеціально не створених обставин суспільного життя, зміст, характер і результати якого визначаються соціально-економічними і соціокультурними реаліями);

2) відносно спрямована соціалізація (має на меті створення в суспільстві певних економічних, законодавчих, організаційних та інших передумов, які об'єктивно впливають на розвиток та життєвий шлях особистості);

3) відносно соціально-контрольована соціалізація (спеціально організована передача соціального досвіду особистості та розвиток її потенційних можливостей, який здійснюється в різних державних і недержавних інституціях – школа, позашкільні заклади, дитячі та молодіжні організації тощо);

4) більш або менш свідоме самозмінювання людини, котра має просоціальний, асоціальний або антисоціальний вектор (самобудування, самовдосконалення, саморуйнування), згідно з індивідуальними ресурсами і

відповідно або всупереч об'єктивним умовам життя [90, с. 4–5].

Аналіз вищезгаданих напрацювань переконливо доводить, що соціально-контрольовану соціалізацію, в основному, розглядають як синонім виховання. Тому особливого значення в цьому контексті набуває виявлення (за Г. Андреевою) таких стадій соціалізації людини:

1) Дотрудова (охоплює весь період життя людини до початку трудової діяльності). Ця стадія, у свою чергу, розділяється на два більш і менш самостійних періоди:

- рання соціалізація, що охоплює час від народження дитини до вступу її до школи;

- юнацька соціалізація – навчання в школі, коледжі, університеті і т.д.

2) Трудова стадія (період зрілості людини). Демографічні межі цієї стадії визначити важко, оскільки вона охоплює весь період трудової діяльності людини.

3) Післятрудова стадія (настає в похилому віці, у зв'язку припиненням трудової діяльності) [3, с. 171].

У контексті власне виховної роботи, яка здійснюється в інституційних формах на кожній стадії соціалізації людини, нам цікаво зосередитись на юнацькому періоді. Саме на цьому етапі становлення особистості відбувається активне «подорослішання», яке характеризується новим ставленням до суспільства та світу, узгодженням індивідуальних і соціально значущих форм продуктивного функціонування у соціумі, а це означає, що сформовані у процесі навчання риси характеру, зразки поведінки можуть визначати життєву позицію та поведінку упродовж всього життя.

Як зазначає Н. Грищенко, «юність та молодий вік людини збігаються з періодом навчання в навчальному закладі, а тому проблема особистісного самовизначення постає найбільш гостро в студентській молоді, коли відбувається її активне включення до соціальної перспективи суспільства в цілому» [27, с. 24]. У період здобуття вищої освіти формується важлива світоглядна позиція і життєві переконання молодих людей, трансформуються

або зміцнюються ціннісні орієнтири та ідеали, що дає змогу студентам адаптуватися до нових умов, перебуваючи в стані постійного самовдосконалення.

«Студент» у перекладі з латинської означає «той, хто сумлінно працює», «той, хто бажає знання». А. Власенко пропонує таке тлумачення поняття «студентство»: «Студентство – це особлива соціальна група, що формується з різних соціальних прошарків суспільства і характеризується особливими умовами життя, праці, побуту, особливою суспільною поведінкою і психологією, для якої набуття знань і підготовка себе для майбутньої роботи в суспільному виробництві, науці та культурі є головним і здебільшого єдиним заняттям» [104, с. 413].

Вища школа виокремлює студентську молодь у специфічну групу юнаків і дівчат, які мають спільну мету та загальні інтереси, характеризуються особливими умовами життя, праці, побуту, особливою суспільною поведінкою, для яких набуття знань та вмінь у галузі обраної професії, навичок самостійної творчої діяльності є головним і здебільшого єдиним заняттям [21, с. 95].

Студентський період, період переходу до соціальної зрілості, є найбільш плідним у нагромадженні досвіду, суспільної готовності до продуктивної праці і громадянської відповідальності. Зміст і характер соціального досвіду впливає на позитивне світосприйняття, на здатність насолоджуватися життям. Так, фахівці Київського міжнародного інституту соціології упродовж останніх 7 років, здійснюючи серію опитувань стосовно того, наскільки населення України одержує задоволення від життя, з'ясували, що найбільш щасливими є люди з неповною вищою освітою – студенти (70,6%) (див. табл. 1.3) [48, с. 7].

Таблиця 1.3

Питома вага щасливих залежно від професійної зайнятості

ПРАЦЮЮЧІ	59,3%
Непрацюючі	45,7%
З них: студенти	70,6%
Пенсіонери	37,9%
Домогосподарки	64,7%
Безробітні	43,3%

Підсумовуючи даний аналіз можна стверджувати, що оптимістичність настроїв студентів певною мірою пояснюється досягненням фізичної зрілості та задовільним фізичним станом. Адже у цьому віці добре розвинута м'язова сила, швидкість реакції, моторна спритність, витримка. Однак психологічний розвиток молоді людини все ще триває. Інтенсивно стабілізуються психологічні властивості і вищі психічні функції мозку – сприйняття, увага, пам'ять, мислення, мова, емоції і почуття.

Вивчаючи особливості цього віку учені вказують на те, що у студентський період життя активно розвиваються моральні та естетичні почуття, вольові якості, посилюються свідомі соціально-моральні мотиви поведінки, підвищується інтерес до таких проблем, як сенс життя, обов'язок і відповідальність, любов і вірність тощо [112, с. 61].

Саме у цьому віці встановлюються глибокі взаємозв'язки між суб'єктами соціуму та навколишньою дійсністю, набуваються навички активної самостійної діяльності, вміння адекватно оцінювати себе та результати своєї праці, виражати інтереси, які відповідають потребам розвитку даного суспільства. З'являється потреба в інтимній, психологічній близькості з іншою людиною, яскраво розвивається критичність і оригінальність мислення, прагнення дати власну оцінку різним явищам, пошук аргументації. Типовим для студентів є «програвання ролей», коли молода людина не обирає ролі остаточно, а ніби приміряє їх на себе.

Так, у результаті узагальнення поглядів різних авторів, науковець С.Савченко дійшов висновку про те, що, «по-перше, за статевими, соціальними, віковими показниками студентство є найбільш мобільною

групою, склад якої кожні п'ять років змінюється; по-друге, студентство – це відносно автономна соціальна група з підвищеною адаптивністю до різноманітних соціально-економічних і політичних змін у суспільстві, інституціональних і ціннісно-нормативних актів; по-третє, зі студентством у суспільстві традиційно пов'язують конкретні напрями й темпи соціальних змін, у яких воно бере найактивнішу участь; по-четверте, студентство має значний інтелектуальний потенціал і відрізняється почуттям соціального альтруїзму; по-п'яте, у суспільстві студентство відіграє суперечливу роль, оскільки, з одного боку, виступає суб'єктом нової соціальної діяльності, з іншого, є чинником суспільної стабільності, маючи своєрідний привілей на майбутнє» [124, с. 79].

Чимало дослідників вважають, що соціальне виховання студентської молоді у вищому навчальному закладі процес цілеспрямований і особливим чином організований, в ході якого молода людина одержує професійно важливі знання, уміння і навички, позитивно ставиться до навчання, однокурсників, встановленого порядку в університеті, до виконання завдань відповідно з програмами підготовки тощо.

Не дивлячись на деякі відмінності у трактуваннях, усі автори єдині у тому, що соціалізація – це процес, а не сукупність певних знань, наукова дисципліна чи явище, основу якого складає виховання, здатне скоординувати та цілеспрямувати розвиток особистості студента. Відтак, сутність соціального виховання студентської молоді полягає у засвоєнні та відтворенні молодими людьми соціального досвіду як під час організованого навчально-виховного процесу у ВНЗ, так і поза ним – у широкому соціальному контексті.

Для більшої наочності поняттєвий апарат терміну «соціалізація студентської молоді» у розгляді різних науковців, відобразимо у таблиці 1.4.

Таблиця 1.4

Основні визначення поняття «соціалізація студентської молоді»

Автор	Визначення соціалізації студентської молоді	Посилання
Л. Дябел	Соціалізація студента-першокурсника – це процес формування конкретного соціального типу особистості, що визначається умовами такого середовища і відбувається внаслідок системного соціально-педагогічного соціалізуючого впливу	[35, с. 8]
Н. Ковальчук	Соціалізація студента педагогічного коледжу – двосторонній процес взаємодії студентської молоді й освітньо-виховного середовища, тобто включення молоді в систему відносин через засвоєння соціального досвіду, а також самостійного відтворення цих відносин, під час яких і відбувається процес соціалізації підлітків	[52, с. 22]
О. Красноярова	Вузівська соціалізація – процес створення умов для засвоєння студентом різних соціальних ролей (зокрема, професіонала, громадського діяча, сім'янина) в ході його адаптації та інтеграції у співтовариство ВНЗ за допомогою саморозвитку і самореалізації	[63, с. 11]
І. Курлішук	Соціалізація студентської молоді засобами масової комунікації – це процес активного засвоєння студентами системи соціальних норм, цінностей, які транслуються засобами мас-медіа, й перетворення їх у власну систему соціальних установок, ціннісних орієнтацій, що забезпечує гармонійне входження до реального суспільного життя	[67, с. 20]
С. Савченко	Соціалізація – це процес становлення та розвитку як усієї соціально-демографічної групи, так і кожного студента зокрема, від початку навчання у вищому навчальному закладі й до переходу в іншу соціальну спільність	[124, с. 128]
С. Шашенко	Соціалізація – це багатогранний процес, який охоплює педагогічні (виховання й самовиховання) і соціальні (суб'єктивні умови життєдіяльності, соціальні інститути) впливи, результатом яких є зміни в поглядах і поведінці студентів	[149, с. 2]

Аналізуючи дані таблиці 1.4, можна зробити висновок про те, що соціальне виховання, як основа соціалізації, здійснюється таким чином:

- шляхом підтримання і збереження системи поглядів, норм, ціннісних орієнтацій своєї родини, групи або соціуму;
- шляхом перетворення й переробки як попередніх, так і дійсних соціальних норм і культурних цінностей суспільства;
- шляхом створення нових правил, стандартів, ціннісних орієнтацій та соціального досвіду.

Оскільки процес соціального виховання відбувається за умов соціального, професійного та сімейного самовизначення молоді, більшість дослідників І. Зверева [42, 43], А. Капська [45], Н. Лавриченко [68],

М. Лукашевич [74], В. Москаленко [88], А. Мудрик [90], С. Савченко [124, 125] підкреслюють соціокультурний і педагогічний феномен соціалізації, основою якого є перехід від розгляду молодої людини як пасивного об'єкта соціалізаційного впливу до визнання її як активного суб'єкта означеного процесу.

Дослідження соціальних педагогів у царині гармонійного входження людини в суспільство (Г. Андрєєва [3], Ф. Власенко [22], В. Лозовой [73], Л. Міщик [83], В. Нестеренко [95] та ін.) засвідчують динамічний характер цього процесу, який завжди доповнюється новими аспектами, що ініціюються науково-технічним прогресом, міждисциплінарними дослідженнями людського «Я», збільшенням кількості інститутів, зміною значення конкретних агентів соціалізації тощо. Отже, соціальний досвід, який мають засвоїти студенти, змінюється; шляхи «входження» у соціальне середовище також зазнають змін, а системна теорія соціального виховання молодих людей у ВНЗ до цього часу не дістала остаточного наукового обґрунтування.

Очевидно, що дослідження проблемного поля соціального виховання не має залишатися поза увагою науковців, однак, заради об'єктивності маємо констатувати, що у такому процесі немає єдиного напрямку до поставленої мети, а тому питання ефективного впливу спеціальної системи педагогічної взаємодії, різних факторів оптимізації на формування особистості в конкретному соціокультурному середовищі не регламентується й зумовлене, перш за все, трансформуючою, розвивальною функцією соціальних інститутів та індивідуальними якостями особистості, яку належить соціально виховати.

Традиційно, соціальні педагоги (М. Алексєєва-Вовк [2], Л. Дябел [35], І. Курліщук [67], Г. Овчаренко [100], С. Савченко [124], Н. Самохіна [127], О. Севаст'янова [128], С. Шашенко [149] та ін.), визначаючи основні характеристики соціального становлення молоді та виявляючи найгостріші актуальні проблеми молодого покоління, шукають альтернативні шляхи пояснення досліджуваного педагогічного феномену, вивчають і аналізують

всі сторони навчання, а найбільше виховної практики.

На основі аналізу праць згаданих науковців ми дійшли висновку про те, що традиційні напрями соціального виховання, а саме включення соціально значущих розділів у програму навчання та цілеспрямоване формування суб'єктного досвіду в сучасних соціокультурних умовах, потребують доповнення. У своєму дослідженні як ефективний засіб соціального виховання ми використовуємо потенціал педагогічного краєзнавства, що зумовлює актуальне розкриття та з'ясування його впливу в контексті особистісного і професійного зростання молодшої людини як у навчанні, так і у виховній роботі.

Отже, звернення до тематики активного засвоєння студентською молоддю соціальних норм, цінностей, формування власних соціальних установок та траєкторій останніми роками стало педагогічною новацією і вже набуло традиційності у сфері освіти і виховання. Теоретичні підходи до визначення сутності цілеспрямованого та організованого процесу формування особистості дозволяє розглядати *соціальне виховання* як процес залучення молодих людей до засвоєння загальнолюдських цінностей, вивільнення внутрішніх резервів та інших позитивних власних і соціальних якостей, які допоможуть їм самореалізуватися у взаєминах із природою і навколишнім середовищем.

1.3. Педагогічне краєзнавство як засіб соціального виховання студентів

Зміст категоріально-поняттєвого апарату «педагогічне краєзнавство» та

«засоби педагогічного краєзнавства» можна зрозуміти лише виходячи з визначення логічної складової «краєзнавство», адже саме з цього родового поняття, виділилось педагогічне краєзнавство та як похідна від нього розглядаються «засоби педагогічного краєзнавства». У науковій літературі щодо терміну «краєзнавство» існує широкий спектр думок та формулювань.

В академічному Словнику української мови краєзнавство тлумачиться як «вивчення історії, географії, економіки, етнографії тощо певної місцевості» [62, с. 319]. Що стосується ширшого наповнення змісту цього поняття, незаперечною і цікавою є думка сучасних дослідників В. Круля та Я. Жупанського, які загальнонаціональне краєзнавство диференціюють, відповідно, на географічне, історичне і соціальне. При цьому об'єднуючою ланкою науковці пропонують вважати територію, на яку нарощується природа, населення, господарство, історія, мистецтво, література, архітектура та ін. [64, с. 34].

Слово «краеведение» (краєзнавство) набуло поширення на початку ХХ століття. В «Толковом словаре живого великорусского языка» В. Даля такого терміну не знаходимо, як не було його і в енциклопедичному словнику, що видавався на рубежі ХІХ – ХХ століття. Уперше поняття «краеведение» зустрічається у Академічному словнику російської мови (1916) і трактується як сукупність знань про ту чи іншу частину краю, вивчення його природи, історії, економіки, побуту [130, с. 18].

Близьке за визначенням тлумачення зустрічаємо і в словниках пізнішого періоду. Так, у словнику російської мови С. Ожегова наведено таке визначення: «Краєзнавство – це вивчення окремих місцевостей країни з погляду їх географічних, культурно-історичних, економічних, етнографічних особливостей» [102, с. 303].

У словнику Т. Єфремової подано такі визначення: «...1) сукупність різних – географічних, етнографічних, економічних і т.п. знань про край; 2) ... всебічне вивчення окремих частин країни силами місцевого населення» [36, с. 565].

В 13-му томі «Большой Советской Энциклопедии», який виданий у 1972 році зазначено: «Краєзнавство (краеведение) – це всебічне вивчення певної частини країни, міста або села, інших поселень місцевим населенням, для якого ця територія вважається рідним краєм. Краєзнавство вивчає природу, населення, господарство, історію та культуру рідного краю. Комплексне краєзнавство вивчає всі ці питання у взаємозв'язку, галузеве ж краєзнавство – окремі розділи: географічне, історичне, етнографічне, топонімічне та ін.» [96, с. 311-312].

Класичним означенням краєзнавства вважається судження А. Баркова, – «це комплекс наукових дисциплін, різних за змістом та своїми методами дослідження, але таких, що ведуть до єдиної мети – наукового і всебічного пізнання краю» [9, с. 80].

Одне з найлаконічніших визначень краєзнавства знаходимо у Л. Жук: «Краєзнавство – це наука про націю, про людину в її зв'язках з мовою, культурою» [37, с. 13].

Старійшина краєзнавчої науки, академік П. Тронько, виділяє такі основні форми краєзнавства: *державне* – дослідження краєзнавчих проблем науково-дослідними інституціями, ВНЗ, музеями, бібліотекам та *громадське*, що спирається на знання любителів (ентузіастів, аматорів), які цікавляться своїм краєм [142, с. 10–13].

З метою конкретизації науково-дослідної роботи в галузі педагогіки і поглибленого професійного вивчення краєзнавства виникає потреба у виділенні терміну краєзнавства з погляду педагогічного вчення. Чіткого означення як у довідковій, так і у науково-методичній літературі категорії «педагогічне краєзнавство» немає. Його трактують або як наукову дисципліну, як засіб дослідження краю, або як дидактичний принцип, навчальний предмет, метод навчання і виховання.

Серед сучасних учених найбільш вагомий внесок у розробку теорії педагогічного краєзнавства зробили: А. Барков [9], Г. Валикова [17], Т. Дудка [34], Я. Жупанський [38], О. Залуцький [41], М. Костиця [59], В. Круль [64],

М. Левківський [70], Г. Лисичарова [71], В. Матіяш [79], Т. Міщенко [82], В. Обозний [97, 98], А. Пірожкова [108], Н. Побірченко [107], В. Приймачук [117], Н. Самохіна [127], Л. Смирнова [131], М. Солонович [132], Л. Спірн [136], П. Тронько [142] та ін.

З поміж українських науковців, які розвивають ідею педагогічного краєзнавства, слід відзначити В. Матіяш, яка однією з перших запровадила цей термін у науковий обіг вітчизняної педагогіки. У своєму дослідженні «Педагогічне краєзнавство в підготовці майбутніх учителів початкових класів до гуманітаризації навчання» дослідниця трактує педагогічне краєзнавство як науку про закономірності навчання та виховання молодого покоління на базі використання місцевого педагогічного матеріалу, передового педагогічного досвіду вчительських, адміністративно-керівних кадрів та виділяє такі його складові:

- 1) історико-педагогічну;
- 2) школознавчу;
- 3) дидактичну;
- 4) вплив місцевих факторів на цілісне формування особистості учня;
- 5) народнопедагогічну;
- 6) педагогічний досвід учителів місцевих шкіл [79, с. 50–51].

Вагомий внесок у вивчення ідей українського краєзнавства зроблено Н. Побірченко, яка вважає, що педагогічне краєзнавство – це галузь історико-педагогічного знання про розвиток освіти, науки, педагогічної думки, культури місцевого краю, вивчення, збереження та творче використання регіонального педагогічного досвіду у теорії та практиці сучасних освітніх закладів. Розглядаючи краєзнавство, як ефективний засіб у підготовці сучасного учителя, дослідниця виділяє основні його напрями: історико-педагогічний, регіональний, етнографічний, школознавчий, дидактичний та професійний [107, с. 17].

Водночас М. Левківський, окреслюючи сутність педагогічного краєзнавства, наголошує, що це сукупність регіонального, народного,

культурницького і науково-педагогічного досвіду, спрямованого на глибше розуміння його особистостями, та загальний духовний розвиток і підготовку, особливо дітей і молоді, до культурного світосприйняття та їх різнобічну підготовку до життя в суспільстві. У педагогічному краєзнавстві вчений пропонує виділяти такі напрями:

- народно-традиційні засоби виховання дітей;
- діяльність громадських товариств регіону у галузі культури та освіти;
- досвід добродійної та культурно-подвижницької діяльності відомих постатей краю;
- науково-педагогічна діяльність відомих вчених, методистів, учителів у регіоні [70, с. 79–81].

Соціальний підхід, спрямований на виявлення взаємозумовлених зв'язків між довкіллям і населенням, між виробничою і соціальною інфраструктурою у вивченні краєзнавства простежується у працях В. Обозного. Так, у навчальному посібнику «Краєзнавча підготовка менеджерів туризму в умовах педагогічного університету» учений наводить таке визначення краєзнавчої освіти: «...це процес і результат становлення професійного фахівця, який, засвоївши багатства регіональної культури, здатний перетворювати їх у педагогічну інформацію і використовувати у своїй професійній діяльності» [98, с. 104].

Здійснений аналіз педагогічних джерел засвідчує, що простежується тенденція невпинного пошуку нових підходів у дослідженні теоретико-методологічної сутності краєзнавства як педагогічного феномену. Так, уточнюючи парадигмальність концептів «педагогічне краєзнавство» та «науково-педагогічне краєзнавство» дослідниця Т. Дудка з'ясувала, що науково-педагогічне краєзнавство являє собою інтегровану навчально-виховну і наукову діяльність вищого навчального закладу, спрямовану на професійне становлення та розвиток особистісно-значущих якостей вихованця шляхом пізнання особливостей рідного краю [34, с. 7].

Педагогічне краєзнавство досліджують і зарубіжні колеги, – російські науковці. Можна відзначити плідну пошукову діяльність у цьому напрямі відомого академіка, доктора педагогічних наук, професора Л. Спірна, який, розглядаючи краєзнавчу діяльність у вищій ланці освіти пропонує таке визначення: «Педагогічне краєзнавство – це відносно самостійна галузь історичних і теоретичних знань про школи краю, учителів та їхню майстерність, що знаходить відображення в стійких місцевих національних традиціях і особливостях. Це своєрідний літопис творчих біографій тих людей, які залишають помітний слід у виховній справі» [136, с. 6].

Подібної думки дотримується Л. Смирнова, вважаючи, що педагогічне краєзнавство – це відносно самостійна галузь історико-педагогічних і теоретичних знань про: а) навчально-виховні заклади краю та їх особливості; б) про етнопедагогіку з її національними і місцевими звичаями і традиціями; в) про творчі лабораторії місцевих майстрів педагогічної праці, що ефективно використовують у своїй діяльності специфічність довкілля; г) про місцеві предмети і явища, які мають педагогічну цінність [131, с. 80].

Російська педагогічна думка представлена і у працях Г. Валикової, яка дає своє визначення педагогічного краєзнавства: «... – це придбання, накопичення та систематизація досвіду організації, впровадження та застосування традиційних і інноваційних технологій в галузі освіти конкретного регіону. Завдання кожного педагогічного вишу – максимально використовувати передовий досвід, цікаві знахідки, розробки, рекомендації та інші матеріали, що відображають особливості району, міста, школи» [17, с. 21].

Своєрідне розуміння терміну «педагогічне краєзнавство» знаходимо у дослідженні М. Солоновича «Школьное краеведение в отечественной педагогике 1917-1991гг. как средство формирования у учащихся самостоятельности» (2009), який розглядає педагогічне та шкільне краєзнавство як синонімічні поняття. Автор стверджує, що шкільне, тобто педагогічне краєзнавство «... – це джерело і дієвий засіб збагачення

духовного світу учнів, розширення сфери їхньої пізнавальної, трудової і громадської діяльності, зміцнення зв'язку школи з життям регіону і водночас чинник розвитку в них самодіяльності та самостійності, коригування спрямованості особистісних інтересів, мотивів діяльності і поведінки» [132, с. 15].

Проаналізувавши вищезгадану дефініцію, зробимо спробу узагальнити категоріальний апарат цього поняття вітчизняними науковцями (див. табл. 1.5).

Оскільки коло питань, що їх досліджує педагогічне краєзнавство належним чином ще не сформоване, у науково-дослідницькому просторі співіснують різні підходи та педагогічні напрями наукових пошуків у визначенні цього поняття. Одні науковці розглядають його в системі загальноосвітнього простору (шкільне, наукове, освітнє, вузівське краєзнавство), не відокремлюючи ці поняття і синонімічно поєднуючи терміном «педагогічне краєзнавство», інші категорично заперечують можливість такого поєднання.

Підставою для узагальненого розуміння поняття «педагогічне краєзнавство», очевидно, є цілі, яких прагнуть досягти шкільні учителі, науковці, викладачі педагогічних навчальних закладів, організовуючи та спрямовуючи краєзнавчу діяльність учнівської та студентської молоді. Педагогічне краєзнавство, справді, тісно пов'язане з шкільним, однак шкільне краєзнавство розглядається, насамперед, як «організована і керована педагогом діяльність учнів, що складається з освітньо-пізнавальних, пошуково-дослідних, практично-творчих компонентів і спрямована на систематичне вивчення, збереження і відтворення культурної спадщини рідного краю» [150, с. 430–431].

Таблиця 1.5

Основні підходи до визначення терміну «педагогічне краєзнавство»

Термін	Визначення	Автор	Посилання
Педагогічне краєзнавство	... наука про закономірності навчання та виховання молодого покоління на базі використання місцевого педагогічного матеріалу, передового педагогічного досвіду вчительських, адміністративно-керівних кадрів	В. Матіяш	[79, с. 50]
Педагогічне краєзнавство	... галузь історико-педагогічного знання про розвиток освіти, науки, педагогічної думки, культури місцевого краю, вивчення, збереження та творче використання регіонального педагогічного досвіду у теорії та практиці сучасних освітніх закладів	Н. Побірченко	[107, с. 17]
Педагогічне краєзнавство	... накопичений та систематизований досвід традиційних та інноваційних навчально-виховних технологій у освітній сфері конкретного регіону	М. Левківський	[70, с. 79]
Краєзнавча освіта	... процес і результат становлення професійного фахівця, який, засвоївши багатства регіональної культури, здатний перетворювати їх у педагогічну інформацію і використовувати у своїй професійній діяльності	В. Обозний	[98, с. 104]
Науково-педагогічне краєзнавство	це – інтегрована навчально-виховна і наукова діяльність вищого навчального закладу, спрямована на професійне становлення та розвиток особистісно-значущих якостей вихованця шляхом пізнання особливостей рідного краю	Т. Дудка	[34, с. 7].

Тобто, шкільне краєзнавство – це краєзнавча освітньо-виховна робота учнів у школі та позашкільних установах, що здійснюється безпосередньо під керівництвом учителя. Причому навчання і виховання у школі відрізняється методами, формами, використанням дидактичних ресурсів, плануванням та організацією навчально-виховного процесу від такої організації у вищих педагогічних навчальних закладах. Різниця між учнями і студентами полягає і у тому, що студентська молодь, на відміну від школярів, спираючись на свій, хоч і відносно невеликий, соціальний досвід, здатна до самостійного аналізу й оцінки значущих явищ і подій, що відбуваються у суспільстві та світі, оцінювати краєзнавчі факти, норми і сприймати їх критично, розуміти

конкретні причини виникнення проблем і суперечностей у соціумі й усвідомлено, з власної позиції, їх сприймати.

У даному разі слід говорити не про сумісність, чи несумісність шкільного краєзнавства з педагогічним, а про різницю між певними фазами або ступенями наукового пізнання. Краєзнавча діяльність студентів націлена насамперед на дослідницьку, самостійну, творчу, науково-пошукову працю, в результаті якої майбутній педагог систематизує, виробляє або коригує певну ієрархічну систему загальнолюдських цінностей, професійних мотивів та інтересів, тоді як у школярів наголос робиться на формуванні та засвоєнні краєзнавчої інформації, або ж дозований на кожний урок краєзнавчий матеріал використовується у якості засобів та методів, що полегшує процес засвоєння нових знань.

Тому, говорячи про педагогічне краєзнавство, слід розглядати його у площині певного соціокультурного простору, в освітньому середовищі якого здійснюється засвоєння культури людських відносин, суспільного досвіду, соціальних норм і ролей, нових видів діяльності та форм спілкування; а шкільне краєзнавство залишає за собою контекст аналізу відношень і компонентів взаємодіючої системи «учитель – учні», в якій роль учителя – провідна, тоді як учень є суб'єктом навчального процесу.

За такого підходу, саме вищі педагогічні заклади, виконуючи важливі соціальні замовлення держави, формують інтелектуальний потенціал нації, стають інструментом трансляції духовної культури українського суспільства в процесі реалізації завдань педагогічного краєзнавства.

Прихильники іншої точки зору у дослідженнях з педагогічного краєзнавства спрямовують свої погляди на вивчення освітянської справи краю, нерідко акцентуючи увагу на документації фінансового та господарського характеру, навчально-методичній організації освітнього процесу та на вивченні і популяризації передового, новаторського досвіду конкретного навчального закладу. На наш погляд, цей підхід дещо звужений, оскільки предметом педагогічного краєзнавства є не лише педагогіка рідного

краю, історія педагогіки чи діяльність освітян та їх напрацювання, а й вивчення духовної і матеріальної культури, місцевих етнографічних і ментальних особливостей, традицій, звичаїв, вірувань, фольклору, народної педагогіки, медицини, мистецтв, природи та історії відповідного регіону, – усього того, що являє собою «живе» знання про людину та про її світ.

Педагогічне краєзнавство, як вагоме джерело соціального виховання, не слід обмежувати рамками, важливо, щоб у процесі краєзнавчих розвідок досягалися навчально-виховні цілі, відбувався виховний процес пізнання дійсності не лише у школі чи вищому навчальному закладі, а й безпосередньо у соціальному середовищі.

Якщо взяти за основу міжпредметність наукового знання і філософське осмислення основних структурних компонентів, то можна ідентифікувати три аспекти педагогічного краєзнавства:

- 1) педагогічне краєзнавство як суспільна та індивідуальна цінність;
- 2) педагогічне краєзнавство в системі суспільних інститутів;
- 3) педагогічне краєзнавство як процес і результат навчання і виховання.

Найвищою в цій послідовності є орієнтація на суспільну та індивідуальну цінність. Відомо, що цінності завжди мають соціальний характер, а їх формування здійснюється під впливом конкретно-історичних економічних умов і соціальних відносин у суспільстві. Оскільки попередній досвід та моральні цінності, сформовані з дитинства, багато в чому визначають подальший розвиток особистісного самовизначення молодої людини, важливими виявляються внутрішні ресурси, узгодження нових цінностей з власними базовими цінностями, традиціями та звичаями, які притаманні саме тому соціокультурному типу суспільства, в якому ця особистість здійснює свою життєдіяльність. Унікальність та збереження цінностей різних соціокультурних традицій виявляється у тому, що світова спільнота представлена різними народами, культурами, мовами та релігіями.

Аби не втратити культурні цінності української спільноти необхідно зберігати свою культурну самобутність, своє право на самостійне існування.

Відродження духовності, формування національної самосвідомості, громадянської відповідальності шляхом збереження, засвоєння, відтворення та використання у професійній діяльності майбутніми учителями ціннісного потенціалу культурно-духовної та матеріальної спадщини свого народу, рідного краю, своєї родини є необхідним складником сучасного національного виховання та виступає дієвим чинником на всіх етапах формування й розвитку особистості.

Врахування індивідуально-емоційних особливостей студентів, рівень їхнього інтелектуального, культурного та життєвого досвіду, з одного боку, та діалектичність взаємодії форм та змісту краєзнавчої інформації, пізнавальних, творчих, педагогічних елементів під час їх сприйняття з другого, є стимулом для формування та вияву почуттів, незмінних цінностей, які стануть фоном життєдіяльності молодих людей.

Стосовно патріотично-дієвого, духовно-культурного впливу засобів педагогічного краєзнавства доцільно навести думку Г. Бондаренка, який наголошує: «Місцеве краєзнавство завжди і всюди, за різних умов, обережно продовжувало свій поступ до всебічного збереження історичної пам'яті та історичного досвіду через різні форми дослідницької діяльності та накопичення історичних матеріалів на майбутнє. Це і є один із чинників, який у складних умовах сприяв майбутньому національно-культурному відродженню і утвердженню державності в Україні. Конкретні дати, події, явища, люди завжди були об'єктом сприймання, вивчення, особливо тоді, коли до них можна було «доторкнутися», коли їх можна було перевірити, коли в них можна було пересвідчитися. Бо саме на історико-краєзнавчому матеріалі та праці краєзнавців різних часів значною мірою формувались і формуються історичне і державне мислення, національна ідентифікація та самосвідомість майбутніх поколінь» [12, с. 240].

Наступний аспект, який ми проаналізуємо, стосується педагогічного краєзнавства в системі суспільних інститутів. Визначаючи ресурсні центри педагогічного краєзнавства ми виходимо з положення П. Тронька [142, с. 14]

про те, що краєзнавство існує в умовах конкретних соціальних інститутів і поділяється на державне та громадське. У ході дослідження ми виокремили ще один напрям педагогічного краєзнавства – навчально-освітній. У цьому разі робота з педагогічного краєзнавства здійснюється, як правило, педагогами у спеціально організованих суспільством освітніх установах: дошкільних закладах, школах, позашкільних підрозділах системи освіти, професійно-технічних училищах, середніх спеціальних і вищих навчальних закладах, закладах додаткової освіти, підвищення кваліфікації і перепідготовки (рис. 1.1).

Не заперечуючи педагогічної ролі в широкому спектрі соціальних впливів державних установ та громадських організацій, все ж провідна роль у процесі такої взаємодії відводиться вищими педагогічними закладами освіти, які здатні професійно підійти до підготовки сучасного вчителя, зорієнтувати його на суспільно-гуманістичні цінності, запропонувати засоби для роботи з різними інтерпретаціями минулого і сучасного, в умовах чого надається можливість розвивати прогностичне ставлення до майбутнього.

Як відзначає Н. Костіна, «професія вчителя виконує функції трансляції всього досвіду, накопиченого людством: соціально-політичного, виховного, економічного, організаційного, психологічного. Учитель, впливаючи на соціальне оточення, маючи для цього найширші можливості, спонукаючи до прийняття представниками свого оточення й передусім школярами тих або інших норм поведінки, цінностей, які відповідають або суперечать певним ідеологічним установкам, сам стає носієм влади» [58, с. 1].

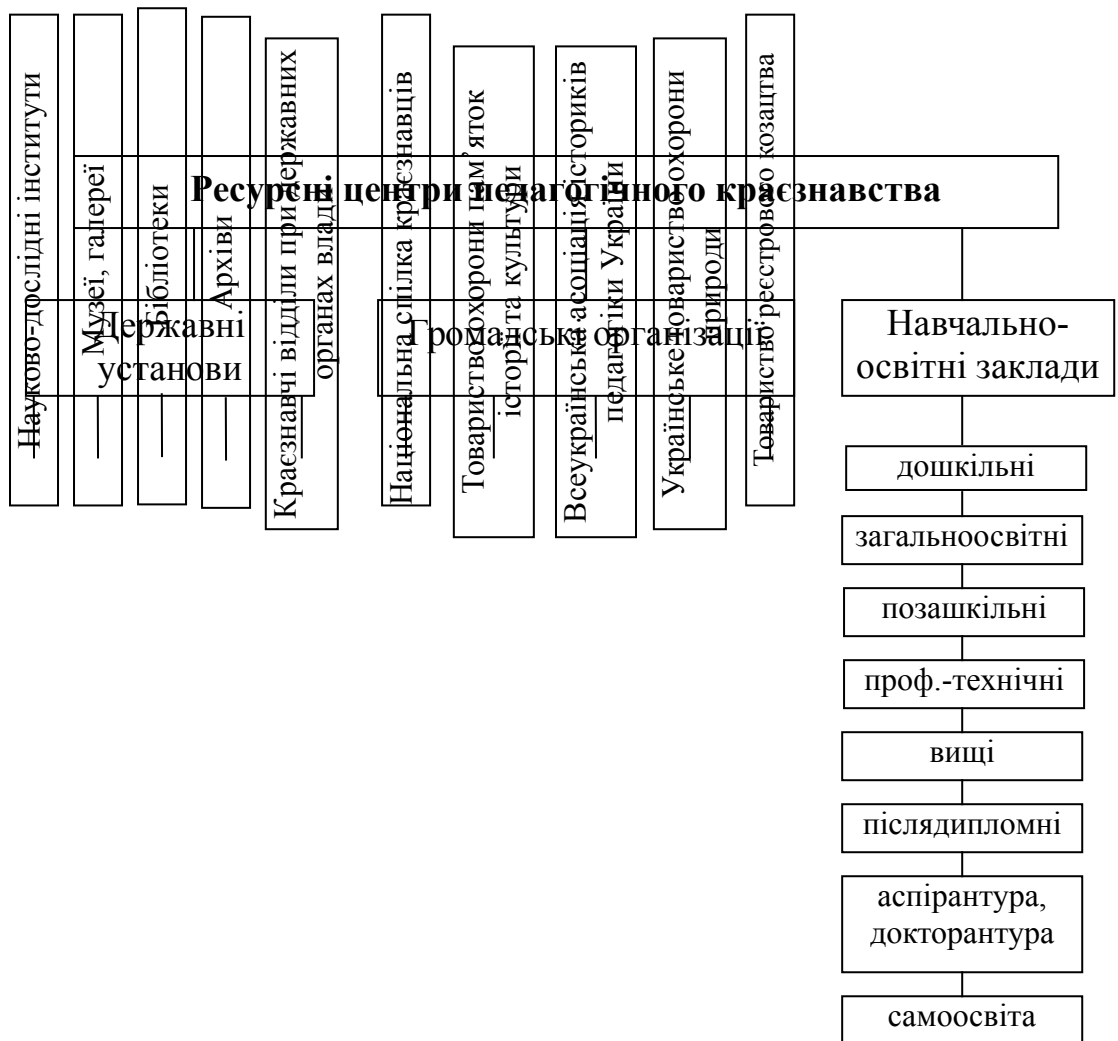

Рис. 1.1. Педагогічне краєзнавство в системі освітніх інститутів

Провідною тезою нашого дослідження є те, що вищі педагогічні навчальні заклади не лише готують професійно підготовлених спеціалістів для усіх освітніх установ, а й забезпечують освітні, духовні й культурні потреби та інтереси культурологічного розвитку особистості учня, а через нього і суспільства загалом.

Перейдемо до третього аспекту у визначенні сутнісних характеристик педагогічного краєзнавства як процесу і результату навчання та виховання. З цього приводу звернемось до лінгвістичного аналізу дефініції «педагогічне краєзнавство». З одного боку, основоположним елементом словосполучення є (що?) краєзнавство, а залежним від нього (яке краєзнавство?) – педагогічне. З

іншого, логічним, на наш погляд, буде відстеження трансформації цієї категорії з позиції соціально-педагогічної інтерпретації, адже педагогіка, як всеохопна наука, розглядає краєзнавство як самостійний навчальний предмет, що є найбільш прогресивною і цілісною тенденцією, а також вивчає його у поєднанні з історією, літературою, географією, музикою та іншими науками. Як складне соціокультурне явище, педагогічне краєзнавство увібрало від педагогічних та психологічних дисциплін – методи, завдання, категорії, принципи, форми; від краєзнавства – емпіричний матеріал та теоретичні узагальнення, здобуті у процесі досліджень.

У педагогічному краєзнавстві головною є саме педагогічна складова, яка означає виховний рух, проходження, просування вперед, залучення особистості до історико-культурної спадщини свого регіону, ознайомлення з довкіллям, господарською діяльністю, історичним минулим рідного краю, його культурно-освітніми традиціями, вихованням любові до природи, історичних і культурних цінностей Батьківщини з метою збереження і примноження духовної спадщини українського народу. І якщо загальне краєзнавство займається переважно всебічним пізнанням краю, то педагогічне – віддає перевагу виховним мотивам і смисловим чинникам у процесі вивчення зовнішнього соціокультурного середовища і довкілля.

У сучасному розумінні педагогіка – це наука про виховання, навчання й розвиток не лише школяра чи студента, а насамперед людини. Тож визначальною ознакою педагогічного краєзнавства є те, що воно здійснюється не лише педагогами, а й іншими агентами соціалізації (батьками, молодіжними, громадськими, краєзнавчими організаціями, безпосереднім оточенням, засобами масової інформації тощо). Як правило, така загальнопедагогічна діяльність свідомо або довільно здійснюється особистістю стосовно самої себе (самовдосконалення) або ж стосовно інших (переконання, навіювання, спонукання до певного типу поведінки та ін.). У такому разі педагогічне краєзнавство слід розглядати у більш *широкому значенні* з урахуванням впливу факторів соціального середовища на

соціальне виховання особистості. Тенденція всеохоплюючого розуміння педагогіки є найбільш прогресивною, новаторською, адже кваліфікованого педагогічного впливу потребують не лише діти, а й дорослі. «Наука «Педагогіка» повинна стати наукою для всіх», – писав справді народний учитель, академік Василь Сухомлинський [138, с. 73].

Оскільки впливи різних видів діяльності охоплюють усе життя людини, у більш *вузькому смислового значенні* педагогічне краєзнавство виступає як професійно спрямована діяльність, яка проходить в запланованих умовах (програми, терміни навчання), в основі якої лежить самоосвіта, самовиховання, самоутвердження, самовдосконалення.

Розглядаючи педагогічне краєзнавство як у широкому, так і у вузькому смислового значенні, домінуючою ознакою слід вважати цілеспрямовану педагогічну мету, яка виражається у позитивних і стимулюючих змінах розвитку особистості, засвоєнні певних моральних норм, цінностей, формуванні потреб, інтересів, мотивів, почуттів, утвердження гуманістичного світогляду молодих людей, національних і загальнолюдських цінностей, виховання національно свідомого громадянина України.

Не применшуючи значення дослідницьких пошуків, які ведуться різними науковими школами, слід відмітити, що об'єднавчим чинником поняттєвого апарату педагогічного краєзнавства є прив'язаність до конкретних територій, а краєзнавчі знання виступають одним із суттєвих важелів у процесі входження молодого покоління у суспільне життя.

Отже, не претендуючи на універсальність і оптимальність своїх поглядів та формулювань, ми вважаємо, що *педагогічне краєзнавство – складова навчально-виховного процесу, у соціокультурному середовищі якого здійснюється становлення і розвиток педагога, який здатен сприймати, послідовно аналізувати та оцінювати краєзнавчі знання, визначати їх педагогічну цінність та виражати власне об'єктивне ставлення до них, розвиваючи при цьому свої дослідницькі здібності, використовувати їх у своїй професійній діяльності.*

Будучи водночас прикладною дисципліною педагогічне краєзнавство виконує дидактичні функції за рахунок використання у своєму арсеналі краєзнавчих засобів. Вміння добирати й ефективно використовувати у освітньому процесі краєзнавчі засоби є не лише важливою складовою особистісного розвитку, а й елементом професійної культури майбутнього фахівця.

Педагогічний процес із використанням краєзнавчих ресурсів позитивно впливає на саморозвиток студентів, оскільки приводить до того, що самовдосконалюючись, вони здобувають певний досвід, досягають успіху у царині дослідництва, екскурсійної справи, експедиційно-організаторської роботи, колекціонування тощо. Водночас, у молодих людей виникає потреба ознайомлення з такими науками, як археологія, архівознавство, генеалогія, геральдика, джерелознавство, етнографія, живопис, мистецтво, міфологія, медицина, музика, народознавство, нумізмати́ка, образотворче мистецтво, релігієзнавство тощо.

При цьому основним джерелом збудження інтересу до краєзнавчої навчально-виховної діяльності виступає, насамперед, її зміст. На думку деяких дослідників, у пам'яті карбується лише те, що виявляється найбільш цікавим, вдалим та характерним, що викликає певні почуття або відображає інтереси певної спільноти, тож наочна і знайома інформація з власного досвіду є досить привабливою та ефективною у процесі пізнання дійсності.

Підтверджуючи цю думку, учені інституту «Євролінгвіст» (Голландія) дослідили, що більшість людей запам'ятовує 5 % почутого і 20 % побаченого [104, с. 179-180]. Однак, В. Аткинсон, досліджуючи пам'ять, зазначає, що «зазвичай враження, сприйняті зором, швидше запам'ятовуються, але пам'ять якимось чином краще утримує те, що проникає в розум за допомогою слуху» [6, с. 56]. Ці дані дають змогу зробити висновок про необхідність обов'язкового поєднання як вербальних, так і невербальних (зорових, наочних) засобів педагогічного краєзнавства.

У сучасній педагогічній літературі поняття «засіб» (засіб навчальної

діяльності, засіб наочності), як правило, асоціюється з матеріальними об'єктами навчального середовища, які використовуються учасниками навчально-виховного процесу з метою здійснення окремих освітніх дій.

Уточнивши значення слова «засоби» за сучасним тлумачним словником української мови, з'ясуємо, що засобами прийнято називати «якусь спеціальну дію, що дає можливість здійснити що-небудь, досягти чогось; те, що слугує знаряддям у якій-небудь дії, справі; механізми, пристрої тощо, необхідні для здійснення чого-небудь, для якоїсь діяльності» [141, с. 326].

Класифікація засобів навчання залежить від принципу, що покладений в його основу. Вчений-дидакт А. Хуторської [146, с. 402], розглядаючи засоби навчання, як обов'язковий елемент оснащення освітнього процесу, пропонує класифікувати їх за відношенням до технологічного прогресу:

- традиційні (наочні посібники, музеї, бібліотеки);
- сучасні (засоби масової інформації, мультимедійні засоби навчання, комп'ютери);
- перспективні (веб-сайти, локальні та глобальні комп'ютерні мережі).

Водночас Ю. Жук засобами навчання називає «будь-які засоби, прилади, обладнання та устаткування, що використовуються для передачі інформації в процесі навчання». Щоб додати конкретики, науковець уточняє: «це природні або штучні, спеціально створені об'єкти, які формують навчальне середовище та беруть участь у навчальній діяльності, виконуючи при цьому навчальну, виховну та розвивальну функції». Дослідник переконаний, що ефективність засобів виражається у «формуванні матеріальної та інформаційної складової навчального середовища, яке, у свою чергу, здійснює вплив на діяльність суб'єктів навчання й організацію дидактичного процесу, створюючи при цьому умови для забезпечення можливості досягнення конкретних, заздалегідь визначених цілей навчання, які можуть характеризувати якість дидактичного процесу» [150, с. 474–476].

На основі аналізу наукових джерел констатуємо, що у більшості запропонованих визначень суттєвих розбіжностей немає, скоріше, навпаки,

кожне наступне тлумачення уточнює попереднє. Так, усі дослідники одноставні щодо забезпечення міцності знань, умінь, навичок, розвитку творчих сил особистості педагогічними засобами. Проте більшість із наведених наукових підходів щодо застосування засобів навчання у педагогічному процесі, висвітлюють переважно технічну сторону навчання та позбавлені виховної, духовної складової.

Більш наближеною до нашого розуміння педагогічних засобів видається нам трактування А. Коджаспірова та Г. Коджаспірової, які такими засобами вважають «матеріальні об'єкти і предмети духовної культури, призначені для організації й здійснення педагогічного процесу та виконання функції розвитку індивіда, а також різноманітну діяльність, до якої долучається особистість: праця, гра, навчання, спілкування, пізнання» [53, с. 22].

Оскільки мета сучасної освіти полягає не лише у навчанні, а й у поєднанні навчально-виховних функцій, у прищепленні молодим людям уміння застосовувати свої знання, самореалізовувати свій потенціал, вміти швидко пристосовуватися до змін, які відбуваються у суспільстві, а також знаходити свій шлях у житті незалежно від обставин, у нашому дослідженні засоби педагогічного краєзнавства розглядаються як ефективний інструментарій навчання, виховання і діяльності у своїй сукупності. У даному випадку все те, що сприяє досягненню ефективності соціального виховання студентської молоді, тобто вся сукупність методів, форм, змісту, а також специфічних (краєзнавчих) засобів, може вважатися функціональною складовою в процесі формування краєзнавчого мислення, краєзнавчого виховання та краєзнавчої освіти.

Враховуючи таке твердження, організована краєзнавча робота майбутніх учителів розглядається нами з погляду духовно-практичної діяльності, з метою формування у студентства певних норм і стандартів суспільної поведінки, краєзнавчої системи знань та передбачає науково-обґрунтовану, цілеспрямовану, систематичну дослідницьку роботу під час

вивчення рідного краю у такий спосіб:

- по перше, у сфері духовних цінностей та моральних норм поведінки (віра, звичаї, погляди, право, мораль, світогляд, наука, мова, література та ін.);
- по друге, у сфері матеріальній (архітектура, скульптура, живопис тощо).

У такому разі трансляторами соціального виховання виступають сім'я, одногрупники, засоби масової інформації, навчальний заклад, студентська субкультура, громадські організації різного спрямування, професорсько-викладацький склад навчального закладу, працівники музеїв, архівів, бібліотек, місцеві краєзнавці-дослідники. Створення умов для успішного соціального виховання студентів у процесі педагогічного краєзнавства передбачає взаємну залежність, потребу один в одному, взаємодію усіх учасників навчально-виховного процесу, що спонукає до активізації самостійного мислення, пропозиції свого бачення, прогнозування та моделювання окремих ситуацій.

Аналіз наукової літератури з досліджуваної проблеми дає змогу зробити висновок, що за своїм змістом *засоби педагогічного краєзнавства* – це різноманітні краєзнавчі ресурси, завдяки яким більш успішно і за короткий час у процесі наукового пізнання та дослідницького пошуку відбувається засвоєння соціального досвіду, знань, зразків поведінки, цінностей культури своєї місцевості, що призводить до збагачення внутрішнього, емоційно-почуттєвого, духовного світу молодого людини.

У контексті нашого дослідження соціальне виховання виступає як складова освітньої практики, тож розглядаючи засоби педагогічного краєзнавства, ми будемо керуватися у своїх підходах до класифікації, насамперед, емоційно-ціннісним ставленням студентської молоді до артефактів рідного краю та краєзнавчим принципом, використання якого дає змогу забезпечити регіональний підхід до визначення змісту, методів і форм навчально-виховного процесу.

На підставі класифікації польського дидакта В. Оконя [103, с. 294] ми

зробили спробу порівняти загальноприйняті і виділити краєзнавчі засоби педагогічного процесу, використання яких у навчально-виховному середовищі ВНЗ може здійснюватися за такими напрямками: освітній, виховний, розвивальний, пізнавальний. Аналіз традиційних засобів педагогічного процесу та порівняння краєзнавчих подано у таблиці 1.6.

Таблиця 1.6

**Порівняльна класифікація традиційних та краєзнавчих засобів
навчання за критерієм відображення**

Традиційні засоби	Засоби педагогічного краєзнавства
<p><i>Прості засоби:</i></p> <p>1. Словесні: підручники, навчальні посібники тощо;</p> <p>2. Прості візуальні: реальні предмети, моделі, картини тощо.</p> <p><i>Складні засоби:</i></p> <p>1. Механічні візуальні пристрої: діаскоп, мікроскоп, кодоскоп тощо;</p> <p>2. Аудіальні: програвач, магнітофон, радіо;</p> <p>3. Аудіовізуальні: звуковий фільм, телебачення, відео;</p> <p>4. Засоби, які автоматизують процес навчання: лінгвістичні кабінети, комп'ютери, інформаційні системи, телекомунікаційні мережі</p>	<p><i>1. Словесні:</i></p> <p>1) традиційні друковані (стародруки, підручники, навчальні посібники, часописи, періодична преса тощо);</p> <p>2) усні (спогади старожилів, усна народна творчість);</p> <p>3) зображення (ілюстрації, гравюри, літографії, фотографії, ноти тощо).</p> <p><i>2. Речові</i> (художні, ювелірні, гончарні вироби, знаряддя праці тощо).</p> <p><i>3. Природні</i> (явища природи, садово-паркові ансамблі, водні ресурси тощо).</p> <p><i>4. Соціальні</i> (події, презентації книг, інсценізація звичаїв і обрядів, фестивалі тощо).</p> <p><i>5. Мультимедійні</i> (презентації, кліпи, портфоліо, музика, кінодокументи, лінгвістичні матеріали тощо).</p>

Розглянемо окремо виділені нами засоби педагогічного краєзнавства.

До *словесних засобів* належать:

- традиційні, писані та друковані (берестяні грамоти, пергаментні списки, рукописи, літописи, церковні метрики, описи мандрівників, мемуарна література, стародруки, підручники, навчальні посібники, окремі часописи, альманахи, журнали, періодична преса, статистичні довідники, путівники, матеріали наукових і науково-практичних

конференцій з історико-краєзнавчої тематики, архівні документи, щоденники, біографії, листівки, листи, листування тощо);

- усні (спогади старожилів з історії та етнографії населеного пункту, усна народна творчість, оповіді, розповіді про події минулого, топоніми і антропоніми тощо);

- зображення (ілюстрації, схеми, малюнки, гравюри, літографії, фотографії, карти, ноти, оригінали або фотокопії різних документів та ін.).

Зокрема, слід зауважити, що фотографія досить «молодий» засіб, бо її ширше застосування припадає лише на другу половину XIX ст. Фотографії виконували та виконують ряд функцій: соціального контролю, пізнання, ідентифікації, соціальної ритуалістики. Фотографії майже завжди відображають звичаї і світогляд того періоду, коли їх знімали, та можуть свідчити про різні сторони повсякденності: у професійній сфері, моді, дозвіллі, домашньому побуті тощо.

Розкриття прихованого смислу, відображеного на фотознімку є важливим завданням для краєзнавця, оскільки осмислення зафіксованого фотографією образу забезпечить вичерпність інформації, дасть змогу схарактеризувати традиційні обряди й ритуали, що супроводжують людину в її повсякденному житті, з'ясувати досвід канонічного і неканонічного, випадкового і уніфікованого.

Процес осмислення фотографічного образу, як вважає науковець О. Коляструк, здійснюється поетапно:

- 1) елементарний опис: хто і що зображено, скільки осіб, якого віку, якої статі, якої соціальної приналежності; які предмети і речі видно, яке тло (природа, інтер'єр), чи є зафіксовані написи (вивіски, афіші, газети, реклами);

- 2) відстеження темпорально-просторового маркування (часу і місця) подій, за допомогою якого візуальне посвідчення набуває чинності документа;

- 3) з'ясування мотивів зйомки: для преси, для приватного альбому, для службового користування, випадковість тощо;

4) по можливості, встановлення авторства, якщо не персонального, то загального (професіонал, любитель, журналіст, дослідник);

5) первинна інтерпретація: визначення головної теми світлина та її ідеї;

6) окреслення супутніх інформативних площин [54, с. 50–53].

Символічну інформацію несуть у собі і *речові засоби*, до яких належать матеріальні об'єкти та предмети, що спостерігаються (здобутки архітектури, малярства, художні, ювелірні, гончарні вироби, знаряддя праці та інвентар, етнографічні матеріали, археологічні, нумізматичні, церковні колекції, зразки місцевої флори і фауни, корисних копалин та ін.). Такими насамперед є оригінальні предмети, які володіють науковою, меморіальною, історичною, художньою цінністю та зберігають у своїй сутності деяку знаковість, образ-символ певної епохи, культури, позиції творця, художника, письменника, вченого, політика тощо.

Природні засоби (явища природи, біосфера рідного краю, ландшафтна архітектура, садово-паркові ансамблі, водні ресурси та ін.) розташування або походження яких тісно пов'язане з відповідною територією конкретного регіону.

Соціальні засоби (події, презентації книг, творчі та ювілейні вечори краєзнавців, письменників, учених, зустрічі із знаменитими земляками, народні святкування і гуляння, інсценізація звичаїв і обрядів, фестивалі, виставки дитячої та народної творчості, освоєння традиційних ремесел і народних промислів тощо). Визначальною ознакою цих засобів є те, що вони сприймаються дослідником шляхом візуального сприйняття або безпосередньої участі у краєзнавчих заходах.

Мультимедійні засоби – звукові, відео, графічні, анімаційні можливості відтворення і представлення інформації (презентація, портфоліо, кліпи, музика, мультиплікація, кінодокументи, лінгвістичні матеріали тощо).

Останні вважаються найбільш потужними та перспективними, оскільки здатні об'єднувати усі перераховані компоненти педагогічного краєзнавства, змінюючи і необмежено збагачуючи зміст освіти. Беззаперечна ефективна дія

цих засобів полягає у тому, що вони не тільки відтворюють натуральне зображення предметів та явищ, а й фіксують їх у русі і часі. Роль та значення мультимедійних засобів у системі освіти надзвичайно важлива, хоча й не слід ідеалізувати зорове, слухове та зорово-слухове відтворення краєзнавчого матеріалу технічними засобами. Усвідомлення змісту «екранного образу» дещо збіднює гостроту відчуттів на відміну від живого споглядання об'єктів, які донесли до нашого часу археологічну, естетичну, етнологічну, історичну, архітектурну, мистецьку, наукову чи художню цінність та зберегли свою автентичність.

Розуміючи різнобічність способів відображення дійсності у своїй роботі ми використовуємо контекст «застосування засобів педагогічного краєзнавства» для позначення дій і процесів, які передбачають передачу, обмін краєзнавчими знаннями та досвідом між учасниками освітнього процесу з метою їх засвоєння. При цьому подані взаємопов'язані дидактичні компоненти педагогічного краєзнавства утворюють певну цілісність, єдність, доповнюють один одного, забезпечуючи виконання таких функцій:

- підвищують продуктивність праці студентської молоді;
- розвивають пізнавальні інтереси;
- стимулюють творчу активність;
- поєднують різні види сприймання краєзнавчого матеріалу;
- створюють ефект фізичної та емоційної причетності у процесі пізнання дійсності;
- сприяють прилученню студентської молоді до культурно-історичних традицій поколінь та передачі культурної спадщини нащадкам.

Отже, здійснене комплексне дослідження науково-педагогічних праць з означеної проблеми дає можливість визначати педагогічне краєзнавство як складову навчально-виховного процесу, у соціокультурному середовищі якого здійснюється становлення і розвиток педагога, який здатен сприймати, послідовно аналізувати та оцінювати краєзнавчі знання, визначати їх педагогічну цінність та виражати своє об'єктивне ставлення до них,

розвиваючи при цьому власні дослідницькі здібності, використовувати їх у своїй професійній діяльності.

Висновки до першого розділу

Теоретичний аналіз розробленості проблеми соціального виховання студентської молоді, з'ясування особливостей означеного процесу загалом та виокремлення студентства як особливої соціально-демографічної групи зокрема, феномену педагогічного краєзнавства та його засобів дає змогу зробити наступні висновки узагальнюючого характеру.

Здійснене науково-теоретичне вивчення педагогічної літератури з теми дослідження засвідчило, що проблема соціального виховання набула значного поширення у вітчизняному дискурсі у зв'язку з трансформацією соціальної структури суспільного буття. Тому процес становлення і розвитку особистості, її навчання, виховання, засвоєння нею суспільно-культурних цінностей, норм, установок, зразків поведінки, властивих даному суспільству, соціальній спільноті, групі, набуває надзвичайної актуальності на тлі входження України до світового освітнього співтовариства. Однак наукових досліджень, у яких би комплексно та системно висвітлювалися теоретико-методичні основи соціального виховання студентської молоді засобами педагогічного краєзнавства не виявлено.

Педагогічне осмислення сутності соціальних проблем молоді людини в різних галузях і сферах її життя спонукає принципово підійти до розгляду питання соціального виховання студентської молоді, оскільки саме студентство, як найбільш мобільна, творчо активна, соціально-орієнтована й перспективна молодіжна група, покликана формувати інтелектуальний потенціал нації, а його майбутня педагогічна діяльність є інструментом трансляції духовної культури в українському суспільстві.

Враховуючи, що процес соціалізації особистості може бути контрольованим або стихійним (у дослідженні розглядаємо соціально-

контрольовану форму соціалізації, яка здійснюється під час організованого навчально-виховного процесу у ВПНЗ), ми розглядаємо соціальне виховання як динамічний процес, змістом якого є залучення молодих людей до засвоєння загальнолюдських цінностей, вивільнення внутрішніх резервів та інших позитивних власних і соціальних якостей, які допоможуть їм самореалізуватися у взаєминах із природою і навколишнім середовищем.

У процесі наукового пошуку обрано оптимальний шлях соціального виховання особистості, який сприяє зорієнтуванню молодої людини на суспільно корисні та важливі справи, а відтак педагогічне краєзнавство характеризується як складова навчально-виховного процесу, у соціокультурному середовищі якого здійснюється становлення і розвиток педагога, який здатен сприймати, послідовно аналізувати та оцінювати краєзнавчі знання, визначати їх педагогічну цінність та виражати об'єктивне ставлення до них, розвиваючи при цьому власні дослідницькі здібності, використовувати їх у своїй професійній діяльності.

У ході дослідження встановлено, що сучасне навчання і виховання у руслі педагогічного краєзнавства позитивно впливає на освітній процес сприяючи свідомому засвоєнню навчального матеріалу, формуванню навичок самостійної діяльності, що дає змогу ефективно стверджуватися окремому індивіду в соціальній спільноті. У дослідженні розглядається педагогічне краєзнавство у двох значеннях – широкому та вузькому. Враховуючи науково-практичний досвід педагогічних підходів різних дослідників, у рамках якого педагогічне краєзнавство відображається як професійно спрямована діяльність, яка здійснюється педагогом і з педагогічною метою у сучасних навчально-виховних закладах, ми розглядаємо три аспекти, які розкривають значення педагогічного краєзнавства і виступають фундаментальною складовою соціального виховання студентської молоді:

- 1) педагогічне краєзнавство як суспільна та індивідуальна цінність;
- 2) педагогічне краєзнавство в системі освітніх установ;
- 3) педагогічне краєзнавство як процес і результат навчання і виховання.

У нашому дослідженні під засобами педагогічного краєзнавства розглядаються такі різноманітні краєзнавчі ресурси, завдяки яким більш успішно і за короткий час у процесі наукового пізнання та дослідницького пошуку здійснюється засвоєння соціального досвіду, знань, зразків поведінки, цінностей культури своєї місцевості, що призводить до збагачення внутрішнього, емоційно-почуттєвого, духовного світу молоді людини. До засобів педагогічного краєзнавства відносимо словесні засоби (традиційні друковані, усні, зображення), речові, природні, соціальні, мультимедійні. У своїй сукупності вони становлять універсальний, соціально значущий освітній потенціал, який шляхом збереження, засвоєння, відтворення та використання у професійній діяльності, забезпечує активну соціальну позицію майбутнього фахівця, впливає на ціннісні орієнтації та установки, свідомість і поведінку студентської молоді.

Отже, здійснений нами теоретичний аналіз проблеми соціального виховання студентської молоді засобами педагогічного краєзнавства сприяє визначенню соціально-педагогічних умов, які забезпечать оптимальні шляхи і способи застосування педагогічного краєзнавства у навчально-виховному процесі вищого педагогічного навчального закладу.

РОЗДІЛ 2

ОПТИМІЗАЦІЯ ПРОЦЕСУ СОЦІАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ ЗАСОБАМИ ПЕДАГОГІЧНОГО КРАЄЗНАВСТВА

2.1. Фактори соціокультурного середовища та їх вплив на виховання студентської молоді

Загальновизнаним є твердження, що поза людським суспільством духовний, соціальний, психологічний розвиток особистості відбуватися не може, необхідні контакти з іншими людьми у соціокультурному середовищі як резервуарі поведінкового досвіду і накопиченні знань, як засобі виявлення та задоволення індивідуальних потреб, включаючи інтелектуальне й емоційне спілкування.

Людина постійно відчуває свою повну чи принаймні часткову залежність від інших людей або деперсоніфікованих зовнішніх обставин. Проте індивіди, соціальні групи та спільноти мають змогу більшою чи меншою мірою впливати на умови свого існування, вибирати цілі та засоби їх досягнення, визначати і коригувати стратегію поведінки [148, с. 16].

Соціальне виховання студентської молоді становить складну систему, яка ґрунтується на нерозривній єдності індивідуальних, особистісних, набутих генетично рис і таких, що формуються під впливом факторів соціокультурного середовища. Зовнішній вплив реалізується у двох аспектах: цілеспрямованому впливі (навчання, виховання) і стихійних чинниках, що існують об'єктивно і діють на особистість на різних рівнях (свідомому та несвідомому) сприйнятті за допомогою зафіксування, некритичного сприйняття панівних стереотипів тощо.

Для нашого дослідження однаково важливо зупинитися як на активно діючих (макрофакторах, мезофакторах, мікрофакторах), так і на педагогічних

цілеспрямованих умовах, які у своїй діалектичній єдності зумовлюють певний хід у процесі соціального виховання студентської молоді. «Фактори в сукупності з умовами, – пише Л. Кулікова, – дають поштовх, визначають початок чи прискорення руху, дають енергію для розвитку педагогічної системи» [65, с. 73–74].

«Фактор» походить від латинського *factor* (спричиняючий) і означає причину, рушійну силу у будь-якому процесі, явищі, що визначає його характер або окремі риси [144, с. 1391]. Факторами соціалізації є одночасно і середовище, що впливає на формування особистості, і соціальна дійсність, і соціальні процеси, що протікають у суспільстві. Тому, на думку окремих учених, навчання і виховання є лише умовами для саморозвитку, прояву природно зумовлених психічних особливостей індивіда [91, с. 285].

У вітчизняній педагогіці по-різному класифікують фактори, які впливають на процес соціального виховання. Акцентування на цій проблемі необхідне тому, що у науковому дискурсі процес перебігу соціального виховання у зв'язку із макро-, мезо-, мікрофакторами набуває термінологічного з'ясування підходів до означених понять, що у подальшому значно підсилить та упорядкує теоретичні засади педагогіки як науки.

Серед різноманітних варіацій найбільш цитованою є схема, запропонована А. Мудриком [90, с. 7], який виділяє макрофактори, мезофактори, мікрофактори:

1. Макрофактори (світовий простір, суспільство, держава). Похідною макрофакторів є політичний устрій країни, екологічні, економічні, демографічні, військово-політичні процеси і проблеми, які прямо чи опосередковано впливають на соціалізацію великих груп людей, що живуть в певних країнах.

2. Мезофактори – соціалізація людей, які виділяються за національною ознакою (етнос як фактор соціалізації), за місцем і типом поселення (регіон, місто, селище, село), за приналежністю до аудиторії мереж масової комунікації (радіо, телебачення, кіно та ін.). Мезофактори впливають на

соціалізацію як прямо, так і опосередковано через чинники третьої групи – мікрофактори.

3. Мікрофактори – соціальні групи, що безпосередньо впливають на конкретних людей (сім'я, група однолітків, мікросоціум, а також організації, у яких здійснюється соціальне виховання – навчальні, професійні, суспільні, релігійні та ін.).

Мікрофактори здатні впливати на особистість через агентів соціалізації, тобто конкретних людей, які навчають їх культурним нормам і допомагають засвоювати соціальні ролі. На різних вікових етапах склад агентів своєрідний. Так, по відношенню до студентів такими виступають батьки, брати, сестри, родичі, друзі, одногрупники, однокурсники, професорсько-викладацький склад навчального закладу, у якому навчається молода людина.

Похідною і більш розширеною видається класифікація сучасної української дослідниці І. Рогальської, яка виділяє чотири групи факторів: мегафактори (космос, планета, всесвіт), макрофактори (країна, етнос, суспільство, держава), мезофактори (район, місто, село, засоби масової комунікації, субкультура), мікрофактори (сім'я, дошкільний навчальний заклад, школа, сусіди, групи однолітків, виховні організації, мікросоціум) [120, с. 107].

Характеризуючи фактори соціалізації багато науковців поряд з термінологією «фактор» вживають поняття «чинник», тим самим, в наступності, виділяють: «макрочинники», «мезочинники», «мікрочинники». Як уже згадувалось «фактор» походить від латинського «factor» і є словом іншомовного походження. Згідно з вимогами ДСТУ 1.5 [94, с. 23], якщо в академічних словниках є слово іншомовного походження і рівнозначне українське, перевагу треба надавати українському, наприклад: фактор – чинник. Однак у своєму термінологічному народженні і становленні макро-, мезо- і мікрофактори зберігають за собою право автентичної версії А. Мудрика. Позицію щодо незмінного трактування зафіксованого автором поняттєвого апарату ми підтримуємо і пропонуємо проаналізувати наступний

підхід щодо факторів соціалізації особистості.

У малій енциклопедії соціальної педагогіки, за загальною редакцією І. Зверевої, виокремлюються макро- та мікрорівні означеної дефініції. На макрорівні розглядається система соціальних відносин у суспільстві, уся соціальна дійсність (суспільство, державна політика, економіка, засоби масової інформації тощо), на мікрорівні – середовище, яке безпосередньо оточує людину, тобто конкретні умови життя особистості, сукупність її стосунків з певною групою тощо [134, с. 247].

Такий підхід, на наш погляд, цікавий і перспективний, однак враховуючи етимологію поняття «рівень» у значенні межі, порядку визначення чогось, певного показника, на основі якого здійснюється те чи інше оцінне судження, використання такого трактування передбачає градацію, застосування для оцінювання об'єкту виміру. Враховуючи логіку такого твердження, дефініція «рівень» пропорційна іншому терміну «фактор» і якщо макро-, мезо-, мікрофактори мають ту чи іншу перевагу, в такому разі варто вживати терміни макро- та мікрорівні, якщо ж передбачається однакова розмірність у спільній взаємодії усіх факторів соціалізації, необхідно послуговуватися структурним набором макро-, мезо-, мікрофактори.

Проблему механізмів соціалізації, як цілісної системи суспільного буття, а також їх рівнів, як розмірних величин, не залишили поза увагою представники історичної регіоналістики. Так, аналізуючи різні концепції регіоналізму, у значенні певного соціокогнітивного явища з «плаваючими» контурами, науковець Я. Верменич стверджує, що «головне для фахівця-регіоналіста схопити сутнісні особливості регіону як цілісності, проаналізувати характер колонізаційних, модернізаційних, міграційних, соціальних, демографічних та інших процесів з тим, щоб максимально чітко окреслити регіональні особливості у способі життя та ментальності людей, простежити витоки їхніх ціннісних орієнтацій, спрогнозувати перспективи розвитку регіону» [20, с. 13–28]. Окреслюючи об'єкти регіональної організації краєзнавчих досліджень, науковець пропонує зосереджуватися в

межах від глобального (макрорівень) через глобально-локальне (глокальне) й регіональне (мезорівень) до локального (мікрорівень). При цьому дослідницькі педагогіко-краєзнавчі пошуки можна зосередити територіально: нижній («мікро-») рівень – місто, село, район; середній («мезо-») рівень – область, автономна республіка і вищий («макро-») рівень.

При цьому робота на мікрорівні організовується безпосередньо на місці з урахуванням краєзнавчих ресурсів родини або близького оточення і передбачає вивчення конкретного об'єкта, збір первинної інформації про нього, складання плану краєзнавчого дослідження та формування схеми відпрацювання подальших краєзнавчих дій.

Зміст роботи на мезорівні передбачає співпрацю з регіональними культурно-освітніми центрами, забезпечення допомоги у підготовці та проведенні святкових дійств, відвідування виставок декоративно-прикладного мистецтва, фольклорно-етнографічних експозицій, відшукування поглибленої та розширеної інформації, реферування важливих наукових джерел, проведення краєзнавчого дослідження чи розслідування безпосередньо на місці.

Керівними параметрами на етапі макрорівня є урізноманітнення напрямів та форм дослідницько-пошукової, просвітницько-краєзнавчої роботи, співпраця з державними та громадськими організаціями, передусім із закладами освіти, бібліотеками, архівами, музеями, історико-культурними заповідниками та заказниками різних регіонів, участь у наукових конференціях з актуальних краєзнавчих проблем, презентація власних краєзнавчих досліджень.

Виходячи зі сказаного, слід констатувати, що різнопланове трактування факторів соціалізації по-своєму виправдане, оскільки відповідає завданням наук, які їх презентують, а для нашого дослідження розгляд проблеми соціального виховання студентської молоді у соціокультурному середовищі передбачає таке:

- 1) за теорією А. Мудрика (враховуючи макро-, мезо-,

мікрофактори) збагнути загальні процеси суспільного життя молодшої людини;

2) за класифікацією І. Зверевої (макро- та мікрорівні соціальних відносин у суспільстві) – визначити чинники впливу, проаналізувати структуру соціальної взаємодії, взаємозв'язків та відносин між студентською молоддю та суспільством, інститутом освіти, ЗМІ, академічною групою, з урахуванням ментально-етнічних та особистісно-ідентичних якостей особистості тощо;

3) за Я. Верменич виділити інструментальні соціалізуючі механізми (дослідницьке поле студентів) у процесі організованої педагогіко-краєзнавчої діяльності у вищому педагогічному навчальному закладі.

На основі описаної типології проаналізуємо вектор спрямування соціального виховання з позиції впливу *макрофакторів* на студентську молодь.

З огляду на рівень економічного, екологічного, соціально-політичного і культурного розвитку різних країн, у кожному, окремо взятому суспільстві складаються свої своєрідні умови соціалізації особистості. Акумуляуючи у своїх руках владні повноваження, держава впливає на процес соціального виховання молодих людей через інститути освіти, визначаючи завдання, зміст, способи та форми виховання, спрямовуючи свої зусилля на створення матеріальних можливостей, об'єктивних соціальних чинників, за допомогою яких прагне сформувати певний тип громадянина зі специфічними знаннями, життєвим досвідом, поглядами на навколишній світ, на саму себе, на своє місце у соціумі відповідно до пріоритетів країни, а також виходячи із загальноприйнятих у суспільній культурі зразків, норм, цінностей.

Сьогодення характеризується переходом до інформаційно-комунікаційної інфраструктури в світовій системі вищої освіти, що знайшло своє втілення в Болонському процесі в Європі та Україні. Чимало є привабливого у реалізації Болонської декларації: це і дворівневість системи підготовки фахівців (бакалавр, магістр), це й уніфікація напрямів і спеціальностей підготовки, це і вдосконалення системи оцінювання знань

студентів за так званою Європейською кредитно-трансферною та акумулюючою системою ECTS, це і мобільність студентів та викладачів, автономізація університетів тощо.

Однак слід зауважити, що не дивлячись на свою привабливість і необхідність, Болонський процес супроводжується рядом проблем, – інтегруючись у Європейську зону, вища освіта спрямована на модернізацію, глобалізацію, технократизм суспільного виховання. Молода держава Україна, запозичивши ідею інтернаціональних університетів, ризикує втратити національну палітру, самобутність та надбання в освітній та культурній виховній системі.

Цей аспект був врахований і спростований у доповіді Асоціації європейських університетів, підготовленій до Празької зустрічі міністрів освіти, де був зроблений акцент на тому, що Болонській процес – це не «операція вторгнення» у національну систему освіти, а джерело інформації про найбільш ефективні та адекватні сучасні умови розвитку вищої освіти. Варто нагадати, що, підписуючи спільні документи, представники країн-учасниць одночасно домовились, поважаючи відмінності у культурі, мові, національних освітніх системах, проводити політику міжурядового співробітництва та взаємних консультацій [30, с. 26–29].

Педагогічна наука і практика водночас реагують на ці явища та перетворення, а залучення студентської молоді до національної, культурної спадщини, до активної діяльності з вивчення рідного краю та довкілля, географічних, етнографічних, історичних об'єктів і явищ соціального життя, – визначає одну з головних стратегій національних інтересів українців. Оскільки, без національно свідомого, патріотично налаштованого фахівця неможливо не лише підняти, але й зберегти державу, залучення студентської молоді до культурно-історичних традицій поколінь – запорука успішного будівництва національної школи, вдосконалення національної системи виховання та її узгодження з європейською.

Враховуючи національно-культурні пріоритети українського

суспільства перед майбутніми учителями постають нагальні завдання – вони мають долучитися до державотворчих процесів, виступити провідниками виховання поваги до держави, до української нації, історії, провісниками розвитку самобутності кожного регіону у загальноукраїнському контексті нашої країни.

Країна, суспільство, держава як фактори, що забезпечують ефективну соціалізацію особистості мало вивчені та досліджені. Їх глибинний вплив, очевидно, визначається не тільки уявленнями молодих людей про світ та суспільство, про людство як цілісний організм, про комунікації в соціальному часі і просторі, обставинами сьогодення, але мають історичне підґрунтя, усвідомлюючи яке молодий педагог несе у собі стереотипи сприйняття державного і суспільного в умовах глобального і мультикультурного.

Тому друга група чинників – *мезофактори*, – характеризуючись такими поняттями як етнос, нація, ментальність, які впродовж століть створювали особливий тип господарювання для кожної природної зони, свій ритм життя, етнічні відмінності, мову, культуру, у своїй сукупності, вбирають у себе психолого-педагогічні, історико-соціологічні знання про соціальну структуру суспільства, великі соціальні групи, соціальні процеси, типи соціокультурних комунікацій і зв'язків.

На думку І. Беха, «людина входить у людство через національну індивідуальність як національна людина, оскільки без національності людство було б мертвим, логічно абстрактним». Вважаючи, що позанаціональне не може бути народним, науковець переконаний, що соціальне самовідтворення виявляється й здійснюється через освіту й виховання, культуру, частиною якої є етнос [11, с. 10].

На тлі численних наукових дискусій щодо контекстних характеристик соціальної спільноти (нації, народу, етносу) надзвичайно важливою і основоположною є така її ознака як ментальність.

Згідно з Українським педагогічним словником, ментальність нації, менталітет виступає як «цілісне духовне утворення, що пронизує всі сфери

життєдіяльності людей і проявляється в національному характері, самосвідомості етносу, в різних компонентах культури». Згідно такого визначення, ментальність українського народу характеризується такими ознаками: «волелюбність, індивідуалізм, прагнення соціальної рівності, демократизм, духовний аристократизм, оптимізм, філософічність душі, глибока релігійність, милосердя, миролюбність, щирість і душевна щедрість, працелюбність» [25, с. 204–205].

Принагідно, можна сформулювати висновок про те, що менталітет визначається унікальними та неповторними особливостями культури, пріоритетними життєвими цінностями та ідеалами конкретної соціальної групи в системі суспільних відносин. А соціальне виховання індивіда, як невідворотний процес, відбувається через набуття історично заданих культурних характеристик, які нашаровувались віками, автоматично сприймаються та є рідними і близькими для представника певної спільноти.

У ході досліджень українськими вченими було виділено чотири системотворчі ознаки ментальності українського народу [49, с. 11]:

1. Інтровертивність вищих психічних функцій у сприйнятті дійсності, що виявляється у зосередженості індивіда на фактах і проблемах внутрішнього, особистісно-індивідуального світу.

2. Кордоцентричність, що проявляється у сентименталізмі, чутливості, любові до природи, яскраво відображених у пісенному фольклорі.

3. Анархічний індивідуалізм, партикулярне прагнення до особистої свободи, без належного прагнення до державності, коли бракує ясних цілей, дисциплінованості й організованості.

4. Перевага емоційного, чуттєвого над волею та інтелектом.

Характеризуючи у вказаному контексті етносоціальні особливості сучасних студентів, ми беремо до уваги власні емпіричні дані, а також позиції різних науковців [47, 49, 69, 92, 93, 99, 123, 140 та ін.], які вважають, що етноментальна й громадянська забарвленість духовного потенціалу майбутнього педагога (як негативна, так і позитивна) проявляється у

емоційності, у домінуванні емоційно-чуттєвого переживання над холодною розсудливістю. Кордоцентричність, як національна риса, визначає чуттєвість, вразливість, інтуїтивність, образне мислення українського студента. Перешкодами у розвитку духовності молодих людей є заздрість, егоїстичні тенденції, комплекс «скривдженого», лінь, яка виявляється у вигляді деякої пасивності під час навчального процесу. Здебільшого пересічний український студент не поспішає навчатися, може виявляти зацікавленість та активність лише в певних ситуаціях, зумовлених змістом діяльності, її емоційною привабливістю. Він легко включається у нові види роботи, однак у разі виникнення труднощів втрачає інтерес до навчання. Коли викладач спонукає його до будь-якої діяльності, охоче приймає пропозицію. У разі, якщо план дій точно не розписаний і треба виявляти винахідливість та фантазію, студент не виявляє ентузіазму і воліє діяти за готовим шаблоном. Це пов'язано з небажанням змінювати обставини і самому змінюватися в нових умовах. Характерним є те, що молоді люди не вирішують проблему, а пристосовуються до неї. Вказані ментальні риси чітко виявляються в комунікативній соціалізації, характерній для українців, в здатності студентів усвідомлювати, адекватно розуміти та інтерпретувати соціокультурну інформацію. Позитивним є те, що раціонально організований навчально-виховний процес дає можливість впливати на особистість, враховуючи відносно спокійну, терплячу, трудолюбиву, талановиту, неагресивну, миролюбну вдачу, а споконвічне «правдошукання» українського студента спонукає до індивідуальності, неповторності, креативності у творчій діяльності.

Формування ідентичності української спільноти відбувається в суперечливих процесах взаємодії, взаємовпливу та конфлікту регіональних ідентичностей, які сформувалися історично. Враховуючи регіональні особливості, слід зауважити, що студенти західного регіону відрізняються від південних, північних та центральних представників цієї «молодіжної спільноти». В характері західноукраїнського студента переважають цінності

індивідуалізму і відповідно такі риси, як повага та визнання людини, її автономії, орієнтація на власні сили та на самоорганізацію у рамках студентської групи. Натомість у східноукраїнської молоді домінантним є колективне бачення проблеми, що орієнтує особистість студента на егалітаристські засади реалізації інтересів, цінність групової належності, общинні форми розв'язання поставлених завдань, натомість самоцінність особистості та її інтереси досить низькі.

Різниця існує і залежно від типу поселення (село, селище, місто). Студенти з сільської місцевості характеризуються більшим консерватизмом, поміркованістю, «відкритістю» у спілкуванні. Їм притаманні такі риси як працьовитість, миролюбність, сміливість, волелюбність, демократичність, духовність, сентиментальність, лукавство, оптимізм, життєрадісність, душевне багатство, почуття гумору. Такі студенти все роблять ґрунтовно, але повільно. Їм нікуди поспішати, бо вони знають, що завтра буде те саме, що було сьогодні, вчора, позавчора. Стиль соціального життя селян, з його розміреним укладом життя, демонструє домінантне превалювання споконвічних ментальних архетипів, з консервативним дотриманням традицій побуту та землекористування, якому властивий сильний соціальний контроль за поведінкою людини, а суспільна думка є вагомою і навіть вирішальною.

Іншими є умови соціального виховання студентів, що народилися і вирости у місті. Місто, як складна, соціальна система складається з численних соціальних спільнот, прошарків, груп, які мають різні інтереси, цінності та норми поведінки. Спілкування, насичення враженнями, різнобічною інформацією (транспорт, торгівля, реклама, потік людей та ін.) приводять до того, що дитина, вихована у такому середовищі, швидше реагує на події, реальніше орієнтується у дійсності, активніше відповідає на різні подразники. Разом з тим, міським студентам притаманні такі риси, як індивідуалізм, в деякій мірі егоїзм, імпульсивність і як наслідок цього простежується більш виражена ініціативність, свободолюбство, гуманізм,

демократичність. Названі характеристики роблять місто потужним чинником соціалізації людини, бо створюють умови для здійснення вибору і прояву мобільності.

Проте, розподіл студентів на сільських і міських досить умовний і за різних обставин лінія цього поділу може змінюватися.

Незалежно від місця і типу проживання, ще одним впливовим фактором соціального виховання виступають засоби масової інформації. Крім системного і систематичного добору, опрацювання, обміну, зберігання та розповсюдження інформації, ЗМІ здатні не лише впливати на виховну функцію таких інститутів, як сім'я, школа, навчальний заклад, найближче оточення, а й формувати громадську думку на рівні суспільства та країни.

Сучасну інформаційну систему представляють:

- 1) преса, радіо, кіно, телебачення;
- 2) домашні аудіовізуальні системи;
- 3) телекомунікаційні та комп'ютерні мережі;
- 4) інформагентства, видавництва, студії;
- 5) органи управління та громадські організації журналістів, прес-служби;
- 6) рекламні агентства.

Особливості взаємодії студентства із засобами масової комунікації фундаментально досліджені І. Курліщук, яка, узагальнивши такі характеристики як, масовість розповсюдження соціальної інформації, періодичність інформаційної діяльності, оперативність, доступність, відкритість та діалогічність, інтегрованість в інші соціальні інститути й пов'язаність з усіма сферами соціальної дійсності, переконана в їхніх просвітницьких цілях, зокрема в системі вищої освіти [66, с. 10–14].

При цьому, розглядаючи засоби масової інформації, як особливий чинник впливу на формування соціальної активності молоді, необхідно виділити як позитивні, так і негативні моменти. Студентська молодь, спілкуючись в урбанізованому, техногенному суспільстві, швидше стає

прагматичнішою, все більше відособлюється від оточуючих, що в цілому призводить до неадекватності пристосування і відсторонення від сутнісних процесів соціалізації. Спілкування в реальному житті витісняється іграми на мобільному телефоні, комп'ютері, переглядом телепрограм, розвагами у веб-просторі. Відчутним стає вплив медіа і на формування системи цінностей, морально-духовних пріоритетів молодого людини, здійснюючи неоднозначний, часто негативний вплив на її гнучку свідомість.

Позитивним є те, що розвиток сучасних інформаційних технологій дає змогу майже миттєво одержати необхідну інформацію для розвитку і навчання, створює стан або відчуття одночасності чи присутності. Електронні ЗМІ, що поширюються в українському сегменті мережі Інтернет, сприяють відкритості суспільства, розповсюдженню різнобічної інформації, яку складно адміністративно регламентувати й контролювати. Інтернет сприяє лібералізації науки, яка з ієрархічно організованої і національно орієнтованої дедалі більше перетворюється на плюралістичну й інтернаціональну.

Особистість молодого людини формується не лише у взаєминах з широким суспільним оточенням (макросередовищем) та своєрідними умовами мезосередовища, її становлення та діяльність насамперед, залежить від *мікрофакторів*, які діють на студентську молодь у ролі таких агентів соціалізації як: сім'я, інститути виховання, групи однолітків, різні навчальні, професійні, громадські та релігійні спільноти, друзі та ін. Усі ці чинники впливають на соціальне виховання особистості та гарантують стійкість внутрішнього світу і психологічного стану певного індивіда. Психологічна захищеність, емоційна стійкість, упевненість у своїх силах, знайомі й близькі образи допомагають найбільш позитивно й продуктивно сприймати нові знання, емоції, відчуття, почуття, враження у будь-якому віці, а особливо у період інтенсивного становлення і розвитку.

Значний вплив на формування майбутніх учителів все ще здійснює батьківська сім'я, яка є носієм стереотипів соціальної поведінки, системи

суспільних цінностей, норм, традицій, які властиві певним соціальним групам та спільнотам. Діапазон студентсько-батьківських відносин не втрачає міцності, адже зазвичай члени родини, ведучи спільний спосіб життя, однотипово реагують на події та явища, формують однакову стратегію поведінки у вирішенні проблеми, яка виникла. Родина є соціально-значимою суспільною структурою, у якій найкраще проявляються і шліфуються якості молоді людини, прискорюється або стримується самореалізація особистості. Саме в родині допоможуть збагнути найістотніший, найголовніший сенс людського буття, визначитися з власним місцем в суспільстві, розпочати дорогу в майбутнє.

Слід відзначити, що процес виховання як складова педагогічно керованої частини соціалізації, здійснюється в усіх соціальних інститутах, і якщо не брати до уваги роль сім'ї, то найвиразніше цей процес концентрується саме в освітніх закладах. Тому, виходячи з факторного підходу, можна стверджувати, що навчально-виховна діяльність у ВНЗ залежить у своїй організованій структурі переважно від мезофакторів й безпосереднього оточення особистості (мікрофакторів); у той же час, взаємодіючи з похідними процесами макрофакторів, утворює цілісну структуру соціальної інституції. При цьому, молода людина у такій ситуації завжди прямо чи опосередковано виступає об'єктом впливу, суб'єктом та індивідом однаково рівноцінного стихійного, відносно спрямованого, відносно соціально-контрольованого або само організованого соціального виховання.

Отже, процес соціального виховання студентської молоді в умовах вищого навчального закладу відбувається завдяки впливу однаково важливих факторів соціалізації (макрофакторів, мезофакторів, мікрофакторів), а їх дія носить специфічний характер, зумовлений суспільними нормами і соціальними очікуваннями, відповідними стратегічними змінами розвитку суспільних інститутів та ціннісними тенденціями в усіх важливих сферах життя.

Розглядаючи соціальне виховання студентської молоді, акцентуємо увагу, перш за все, на таких мікрофакторах соціалізації, як освітнє середовище, студентська академічна група, викладацький склад ВПНЗ, які у своїй сукупності виступають своєрідними трансформаторами соціального досвіду і не лише інтерпретують знання, а й продукують важливі моральні, культурні, професійні якості, які знадобляться майбутньому вчителю у професійно-орієнтованому житті. Саме на цьому й буде зосереджена наша увага у наступному підрозділі дослідження.

2.2. Особливості педагогічного забезпечення процесу соціального виховання студентської молоді в освітньому процесі вищої школи

Освіта справедливо вважається однією з найважливіших ланок у модернізації суспільства та емансипації людини. Прикметною її особливістю є те, що в ній найповніше втілюється цільовизначальний характер людської діяльності, що безпосереднім чином позначається на якості інтелектуального, духовного й економічного потенціалу українського суспільства [68, с. 4]. Як одна з найважливіших суспільних інституцій система освіти у вищій школі здатна здійснювати послідовне, педагогічно кероване соціальне виховання молоді з урахуванням інтересів спільноти і кожної особистості, що розвивається. І саме на неї покладається сьогодні найвідповідальніше завдання забезпечувати гармонійне формування студентської молоді, розвивати її природні обдаровання, розумові та фізичні здібності, виховувати активну громадянську позицію, високі моральні якості, що сприяють свідомій та активній участі у суспільному житті.

Процес соціального виховання студентської молоді є складним діалектичним процесом, у якому академічна група відіграє важливу роль. Внутрішньогрупова комунікація студентів позитивно впливає на виховну функцію навчання: формуються моральні, гуманні, етичні якості особистості, почуття відповідальності за доручену справу, причетності до діяльності і

традицій колективу тощо.

З моменту свого утворення студентська академічна група розвивається, змінюється, впливає на розвиток конкретного індивіда, слугує засобом розширення та встановлення комунікативних зв'язків, дає можливість особистісного зростання й ефективного виконання спільної діяльності та успішної соціальної адаптації.

Розглядаючи соціальне виховання студентської молоді, необхідно враховувати, що студентський колектив, у якому молода людина здійснює постійну комунікацію, проходить етапи становлення, розвитку, розквіту певних можливостей і, нарешті, поступового розпаду. Алгоритм функціонування академічної групи, що обмежена часовими рамками навчання у ВНЗ, може бути представлений як взаємозв'язок чотирьох провідних фаз (див. табл. 2.1).

Таблиця 2.1

Стадії функціонування академічної групи у ВНЗ

Назва етапу	Індивідуальні очікування	Колективні очікування
Становлення (адаптація)	Чи можу я відповідати цим умовам?	Чи ми хочемо об'єднатись?
Розвиток	Якою є моя роль?	Як краще розподілити повноваження?
Розквіт	Чи виправдовую я очікування своїх одногрупників?	Чи все зроблено для того, щоб виконати поставлені завдання?
Розпад	Що далі?	Чи можемо ми бути корисними у майбутньому?

Перший етап становлення – це процес створення первинного, нового колективу, пристосування, адаптація студентів, які за певних обставин перемістилися з одного суспільного середовища в інше.

Саме у цей період формується основний багаж соціально обов'язкових загальнокультурних знань і навичок, що дають змогу молодій людині освоювати соціальну реальність. Початок навчання у вищому навчальному закладі – це початок змін соціальної ситуації у житті особистості, це

оволодіння новим типом відносин з іншими людьми.

На цій стадії кожен індивід поводить себе обережно, виявляючи деяку ніяковість, прослідковується прагнення знайти собі роль, яка забезпечила б збереження індивідуальності, і одночасно підходила б для щойно створеної групи. Студенти намагаються зрозуміти, «куди я потрапив» і «хто мене оточує», прагнуть діяти, не дратуючи інших, і такої ж поведінки чекають від інших членів колективу. Вся система зв'язків та міжособистісних стосунків молодій людині трансформується і здебільшого визначається тим, наскільки успішно вона справляється з вимогами суспільного оточення, спроможна змінювати свій внутрішній світ, своє ставлення до людей, подій, самої себе.

Соціальна адаптація як процес активного пристосування студента (групи студентів) до соціального середовища включає, передусім, пристосування до умов і характеру навчання, а також до характеру міжособистісних стосунків, соціального і культурного середовища, умов проведення дозвілля, облаштування, побуту. Адаптація студента може бути як пасивною (пристосування до умов життєдіяльності), так і активною (цілеспрямована зміна або удосконалення ціннісних орієнтацій).

Успішність процесу адаптації індивіда залежать від:

- задатків та здібностей суб'єктів діяльності;
- психологічної готовності до трудового процесу, заснованій на попередньому досвіді (попередньому етапі соціалізації);
- рівня сформованості професійно необхідних якостей (акуратність, посидючість, організованість, старанність, мобільність мислення, пам'ять);
- рівня сформованості окремих моральних якостей (свідомість, почуття обов'язку, дисциплінованість, вимогливість до себе);
- наявного досвіду спілкування в різних колективах.

Наступний етап, який неодмінно супроводжує розвиток відносин у студентській групі, характеризується налагодженням стійких і переважно двосторонніх зв'язків, які, як правило, насичені й гнучкі, націлені на

задоволення вимог та очікувань у широкому діапазоні можливих педагогічних ситуацій. Відстежується позитивна динаміка у процесі структуризації колективу: визначаються лідери, умовно розподіляються ролі та обов'язки кожного члена колективу, окреслюються групові інтереси та оціночні судження, формується або змінюється емоційна оцінка як у ділових, так і у комунікативних відносинах. Ця стадія настає, як правило тоді, коли студентський колектив працює над більш складними завданнями, виконання яких передбачає внесок у справу всіх членів групи.

Третя фаза характеризується практичним довершенням соціокультурного формування майбутнього спеціаліста, спостерігається готовність до виконання у суспільстві соціальних функцій інтелігенції (професійної, організаційно-управлінської, культурно-виховної), активізується навчальна і науково-дослідницька діяльність. Колектив, який досягає цього рівня розвитку, відрізняється сформованою організаційною структурою, досить високим рівнем співробітництва, міжособистісні відносини мають діловий характер. Кожен член групи знає свою роль і прагне здійснити її. Активні й пасивні студенти чітко розмежовуються в колективі. Атмосфера діяльності у більшості випадків досить розкута, оскільки всі знають один одного.

У цей період досягаються провідні цілі соціального виховання у вищій школі: сформованість навичок самоконтролю, самоорганізації і саморегуляції; керівництво у поведінці свідомими і соціально нормативними цілями і правилами; засвоєння соціальних норм поведінки; задоволення собою, адекватна самооцінка; наявність критичного ставлення до дійсності, що виявляється у постійній потребі самостійно осмислювати і усвідомлювати те, що відбувається у соціумі; засвоєння навичок плідної взаємодії з однокласниками і викладачами; сформованість конструктивної поведінки у важливих життєвих ситуаціях. При цьому спостерігається важлива закономірність: успішність соціального виховання пов'язана з особливостями перебігу власної пізнавальної активності на даному етапі соціалізації.

До кінця етапу «розквіту» в академічній групі встановлюються дружні й товариські стосунки, зростає інтерес до спільних справ, простежується готовність допомогти, різнобічна поінформованість у справах факультету й ВПНЗ, ініціативність та самостійність. Педагогічна взаємодія педагогів та студентів носить конструктивний характер. Як правило, студенти знають достатньо, щоб оцінити ефективність викладання, враховують індивідуальні особливості кожного з викладачів, адекватно реагують на широкий спектр ситуацій в процесі навчально-виховної взаємодії.

Це найбільш успішний період у науковому, професійному та суспільному вихованні й самовихованні колективу та окремої особистості. Кожний студент прагне виконати колективне, а отже, і особисте завдання – надати максимальну допомогу соціальному партнеру в досягненні наміченої мети.

Остання фаза – це етап трансформації групи, оскільки час існування студентського колективу обмежується часом навчання у ВНЗ.

Виходячи з такого розуміння стадій функціонування академічної групи у ВНЗ, зазначимо, що цей процес зумовлюється соціальним середовищем, де відбувається навчальна та позанавчальна діяльність, взаємозв'язок та спілкування студентів. Виконуючи соціально-психологічні та педагогічні функції, освітній процес у ВНЗ характеризується певним змістом взаємозв'язків та взаємовпливів професорсько-викладацького складу вищого навчального закладу, студентського колективу: академічної групи, курсу, факультету та інших суспільних утворень, які у своїй єдності найбільшою мірою забезпечують ефективність педагогічної дії та успішне введення молоді людини у розгалужену структуру соціальних ролей та відносин.

На підтримку студентської молоді у ВНЗ створені та функціонують інститути кураторства. Куратори обираються з числа науково-педагогічних працівників і є наставниками молоді. Вони слідкують за успішністю та відвідуванням занять, надають необхідну допомогу студентському врядуванню, організовують культурно-дозвіллеву діяльність. При цьому,

куратор також виступає суб'єктом суспільної активності, тому що приймає участь у акумулюванні соціального досвіду, впливаючи певним чином на обставини й оточення.

Відповідно, ефективність соціально-педагогічної роботи у вищій школі залежить також і від студентського самоврядування. Згідно з наказом Міністерства України у справах сім'ї, дітей та молоді від 26.11.2004 р. № 762 «Про затвердження Типового положення про студентську соціальну службу» [122, с. 8] в Україні створено ряд спеціалізованих служб. За визначенням Н. Романової, студентська соціальна служба – це «спеціалізована структура, що реалізує державну молодіжну політику і надає соціальні послуги і соціальну допомогу студентській молоді у різних сферах життєдіяльності для самовизначення та соціального становлення у процесі навчання у вищому навчальному закладі незалежно від національності, походження, соціального статусу, місця проживання, політичних поглядів та релігійних переконань» [122, с. 8].

Хоча в українських вищих навчальних закладах така робота перебуває на стадії формування, організована соціальна діяльність зі студентською молоддю здійснюється у таких напрямках:

- запобігання негативним явищам у студентському середовищі;
- формування здорового способу життя;
- створення тренінгових клубів;
- організація соціально-реабілітаційної роботи з молоддю, що перебуває у кризовому стані;
- адаптація студентів-першокурсників;
- організація дозвілля та сприяння творчому розвитку студента;
- відродження забутих традицій, звичаїв, обрядів, які сприяють суспільному згуртуванню та подоланню особистісної відокремленості людини;
- допомога у вирішенні конфліктних стосунків із ровесниками; сприяння розвитку волонтерського руху тощо [56, с. 75-80].

У межах нашого дослідження доцільно більш детально розглянути особливості педагогічного забезпечення процесу соціального виховання. Так, системне цілеспрямоване, організоване соціальне виховання молодих людей в освітньому середовищі вищої школи досягається завдяки послідовним педагогічним діям, які передбачають врахування інтеграційного (ігрові, інтерактивні технології), соціально-педагогічного (практично-орієнтовані технології), особистісно орієнтованого підходу в змісті освіти майбутнього фахівця.

У зв'язку з тим, що кожен з підходів має свої, притаманні лише йому ефективні важелі досягнення кінцевих соціокультурних результатів, слід враховувати, з одного боку, внутрішню мотивацію на індивідуально-особистому рівні взаємодії якісно різних інтелектуально-ціннісних позицій особистості; а з другого, розглядати процес соціального виховання, як чітко скоординовану систему послідовних педагогічних дій, що передбачає формування індивідуально-зорієнтованих стратегій та забезпечує сприятливі умови для успішного розвитку окремо взятого суб'єкта в освітньому процесі ВПНЗ.

Докладніше опишемо інтеграційний, соціально-педагогічний, особистісно орієнтований підходи, які визначають структуру соціального виховання студентської молоді у освітньому середовищі вищої школи.

Інтеграційний підхід передбачає взаємодію внутрішньопредметних та міжпредметних зв'язків у освітньому процесі педагогічного ВНЗ, що приводить до нових результатів наукового пошуку та значно підсилює ефективність прилучення студентської молоді до широкого кола загальнолюдських цінностей, цінностей суспільства, нації, її культуротворчої традиції тощо. Інтеграційний підхід передбачає поєднання в навчальних планах, окрім обов'язкових загальноосвітніх та соціально-педагогічних навчальних предметів, що забезпечують студентську молодь базовими професійними знаннями, – спеціальних (курси з вибором, спецкурси), за допомогою яких здійснюється додаткова соціально-гуманітарна підготовка,

направлена на орієнтацію майбутнього фахівця в навколишній дійсності і організацію своєї діяльності в ній. Зміст основних курсів, курсів за вибором інтегрує комплекс міжпредметних знань: філософських, соціальних, соціологічних, економічних, історичних, природничих, психолого-педагогічних, що дає змогу досягти єдності природничого та соціогуманітарного знання, забезпечити цілісність сприйняття системи знань за рахунок структурної єдності змісту освіти, взаємодоповнення предметів, інтеграції знань із різних галузей освітнього пізнання.

І якщо інтеграційний підхід полягає у взаємопроникненні, поєднанні, різних елементів наук в єдине ціле, то педагогічне краєзнавство та його засоби можуть виступати об'єднувачим чинником, мобілізуючим ресурсом, відомим не лише науці, а й кожному окремо взятому індивіду. Знання рідного краю, поза сумнівом, є найприроднішими, найзмістовнішими компонентами, оскільки пов'язують одне з одним природні та соціальні явища, створюючи інтегровані картини дійсності з буденного соціального досвіду, з повсякденного життя окремої особистості.

Важливим елементом впровадження інтеграційного підходу є ігрові технології, які охоплюють такі методи організації педагогічного процесу у вищій школі: ділові, рольові, імітаційні, інноваційні, організаційно-діяльнісні ігри, ігрове проектування, моделювання, ігрові аукціони, вікторини, ігрові імпровізації, «проживання» ситуації, вечори, тренінги, свята, фестивалі тощо.

Серед різноманітних ігор, основу яких можуть складати засоби педагогічного краєзнавства, можна виділити такі: «Уявна подорож» (розробка чіткого маршруту з використанням краєзнавчого матеріалу), «Оживи картину» (відтворення історико-соціального колориту певної епохи, відносин чи взаємодії людей або навіть окремих подій), «Екскурсія» (на основі певного зображення чи краєзнавчого артефакту підготувати уявну подорож), «Відеофільм» (обговорення кінопоказів, актуальних для сьогодення), «Чи знаєш ти епоху» (пропонується самостійно створити легенду, спрогнозувати хід соціальних подій, відтворити бажання, погляди і мрії людей у різних

ситуаціях).

Такі ігри допомагають у нестандартній, захоплюючій формі розвивати соціальне мислення, соціальну уяву, здібність до моделювання різних соціальних явищ та подій.

У процесі ірраціонального, емоційного переживання дій і психічних станів інших людей учасники ігрової діяльності одержують позитивні емоції, власне, від самої гри та їх результатів (почуття вдячності, гармонія з оточенням, пізнання себе, милосердя, сердечне ставлення до рідного краю, здатність безкорисливо любити, шанувати історію, народні традиції, звичаї тощо). В ігровій ситуації, завдяки емоційній формі пізнання дійсності, активізується творча уява, саморозвиток, самореалізація студентської молоді, задовольняється потреба у самовираженні, у підтриманні соціальних зв'язків тощо.

Оскільки під час організованої ігрової діяльності особливого значення набуває особистісна причетність, активна життєва позиція, креативність, неординарність дій студента, провідними у даному разі стають інтерактивні технології, які сприяють розвитку навичок комунікабельності, співробітництва, критичного мислення, пізнавальних інтересів, уміння відстоювати свою думку, йти на компроміси тощо.

Аналізуючи етимологію терміну інтерактивність, звертаємось до Тлумачного словника української мови [141, с. 8–9], у якому зазначається, що інтерактивність походить від англійського слова «interact», яке, у свою чергу утворилося шляхом складання двох слів: «inter» – взаємний та «act» – діяти. Згідно з визначенням, поданим у цьому ж словнику, під інтерактивним навчанням слід розуміти «спеціальну форму організації пізнавальної діяльності, яка має конкретну, передбачувану мету – створити комфортні умови навчання, за яких кожен учень (студент – прим. авт.) відчуває свою успішність, інтелектуальну спроможність» [141, с. 8–9].

Слід зазначити, що достатньо широке коло наукових доробок стосовно проблеми впровадження інтерактивних технологій у сучасний навчальний

процес, представлені працями О. І. Пометун та Л. В. Пироженко, які вважають, що «інтерактивна технологія навчання – це така організація навчального процесу, за якої неможлива неучасть школяра (студента) в колективному взаємодоповнюючому, заснованому на взаємодії всіх його учасників, процесі навчального пізнання: або кожен учень має конкретне завдання, за яке він повинен публічно прозвітувати, або від його діяльності залежить якість виконання поставленого перед групою та перед усім класом завдання» [115, с. 23–24].

Практичне використання джерельної бази педагогічного краєзнавства допоможе забезпечити ефективне соціальне виховання студентської молоді в процесі набуття знань. Так, традиційні друковані, речові, природні, соціальні засоби у педагогічному краєзнавстві в діалогічній формі взаємодіють з мультимедійними, доповнюючи один одного новими цікавими деталями, що допомагає конкретизувати уявлення про предмет, явище чи подію, які вивчаються.

Інтерактивні технології із застосуванням педагогічного краєзнавства передбачають активність та взаємодію рівноправних, рівнозначних суб'єктів освітнього процесу в режимі двостороннього обміну інформацією, пропозиціями, вимогами, поглядами, мотиваціями, ідеями, де присутні різні форми діалогу: інтерв'ю, бесіди, дискусії, дебати, тренінгові вправи, «круглі столи», вечори запитань та відповідей, ділових зустрічей з представниками обласних, районних адміністрацій, фахівцями-краєзнавцями, працівниками музеїв, літературно-мистецькими клубами, під час яких студенти одержують найсвіжішу, неупереджену і об'єктивну інформацію про соціально-економічний, суспільно-політичний та культурний стан рідного краю. В цьому контексті інтеграційна складова передбачає синтез наукових знань, єдність теорії і практики, які забезпечують відтворення усього контексту значущих елементів педагогічного краєзнавства. Досягнення діалектичної єдності процесів інтеграції та інтерактивності дають змогу проектувати соціальне виховання майбутнього учителя, формувати продуктивний стиль

його педагогічного спілкування та мислення.

Забезпечення інтеграційного підходу у процесі навчально-виховної діяльності з використанням ігрових, інтерактивних технологій передбачає можливість набувати власний та асимілювати досвід професорсько-викладацького складу, одногрупників, інших агентів соціалізації, завдяки чому розширюється світобачення особистості майбутнього учителя, що зміщує акцент в освітньому процесі від викладання (діяльність педагога) до навчання (діяльність студента, академічної групи, студентської молоді) і самонавчання.

З позиції *соціально-педагогічного підходу* засвоєння специфічної соціально значущої краєзнавчої інформації, яка виражається у досягненні соціальних комунікацій, соціального досвіду, забезпечується шляхом розкриття індивідуально-особистого в контексті суспільно-громадського. У зв'язку з цим процес соціального виховання студентів здійснюється завдяки «об'єднанню зусиль усіх суб'єктів освітньої діяльності задля розширення діапазону соціалізації і самореалізації особистості, що дає змогу прогнозувати успішність становлення соціально орієнтованого індивіда в новому режимі або нестандартних соціальних ситуаціях» [126, с. 10-15].

Педагогічний аспект соціального виховання студентської молоді у вищій школі полягає в реалізації ефективної співпраці найважливіших соціальних інститутів (сім'ї, громадських організацій, інститутів державної влади, ЗМІ тощо) та ресурсів соціуму (система духовних і матеріальних цінностей, соціальних норм і традицій) для забезпечення сприятливих умов засвоєння майбутніми фахівцями форм та методів пізнання дійсності, перетворення і примноження досвіду різносторонньої діяльності.

Організована в контексті навчально-виховного процесу соціально-педагогічна робота із застосуванням педагогічного краєзнавства (організація різних видів практик, виїзні засідання, польові дослідження, екскурсії, походи, волонтерська робота, культурно-масові заходи, зустрічі із знаменитими земляками) допомагає спрямувати освітній процес на

оптимальне поєднання форм, методів і засобів, що і забезпечить успішне формування знаючої, вмілої та вихованої особистості.

Серед основних трендів соціально-педагогічної роботи варто зупинитися на соціально значущій та суспільно корисній діяльності студентської волонтерської групи. Волонтерська діяльність як різновид громадської добровільної діяльності, як форма студентського самоврядування, є дієвим механізмом соціального виховання студентів, у ході якої вони набувають навичок доброчинності, доброзичливості, соціальної відповідальності.

За визначенням Т. Лях, студентська волонтерська група – це «невелика за кількістю спільнота студентів, що діє на добровільних засадах, об'єднана певною благодійною діяльністю, створена при державній або неурядовій організації. Працюючи на базі центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, громадських організацій і вищих навчальних закладів, студентські волонтерські групи здійснюють соціально-педагогічну діяльність у профілактичному, інформаційно-просвітницькому, рекреативному, реабілітаційному, діагностико-корекційному, соціально-рекламному, соціально-побутовому, охоронно-захисному і фандрайзинговому напрямках» [75, с. 9].

При цьому спонукальними мотивами для здійснення волонтерської діяльності є бажання отримати певні знання та навички, можливість урізноманітнити своє життя, знайти підтримку та водночас відчувати себе потрібним і корисним. Для цілеспрямованого формування освіченої та дієвої спільноти волонтерів, їх залучення до суспільно корисної праці створюється програма волонтерів на період їх навчання у ВПНЗ.

Так, наприклад волонтерський загін Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини, який діє на базі студентської соціально-психологічної служби, широко розповсюджує екологічні, соціальні проекти, організовуючи тематичні заходи та акції. Соціально-педагогічні ініціативи: «Не будь байдужим – подаруй дитині іграшку!», «Поділись

теплом», «Книгу не жалкуй – дитячому будинку подаруй», «Великі пригоди маленьких індіанців», «Створи настрої власноруч», «Free hugs» або «Безкоштовні обійми» є дієвими у вирішенні різноманітних соціальних проблем спільноти.

Для успішного становлення особистості в системі суспільних відносин як одна з форм зміцнення зв'язку навчання з практикою в освітньому процесі вищої школи практикується також формування різноманітних об'єднань, науково-дослідних майданчиків, де майбутні учителі разом з представниками громадської та освітянської спільноти беруть активну участь у соціально-комунікативних, суспільно корисних, ігрових, фізично-оздоровчих, навчально-пізнавальних, науково-дослідницьких, художньо-естетичних, туристсько-краєзнавчих, науково-технічних, декоративно-прикладних, еколого-натуралістичних, соціально значущих заходах; виконують пошуково-дослідницькі завдання кафедр, центрів, інститутів тощо.

Для активної підтримки соціального становлення молоді в Уманському педагогічному університеті імені Павла Тичини створено орган студентського самоврядування – студентську раду. У практиці вищого навчального закладу використовуються такі форми організації соціального виховання студентів: екскурсії, вікторини, диспути, культпоходи, турніри з шахів та шашок, концерти, зустрічі з цікавими людьми, конкурси педагогічної майстерності, літературні вечори, конференції, ігри (КВК, «Щасливий випадок», «Що? Де? Коли?»), успішно функціонує студентський Театр драми і комедії.

Аналіз діяльності студентських об'єднань доводить перспективність такого шляху соціального виховання студентської спільноти. Так, вдалим прикладом подібної роботи може слугувати досвід ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди», на базі якого діє студентська соціальна служба, де студенти мають змогу як допомогти, так і одержати різноманітну інформаційну, соціально-педагогічну, психологічну допомогу. Для студентів ВНЗ організовані тренінгові заняття з елементами казкотерапії, піскової терапії,

арт-терапії, а також проводиться навчання спільно з товариством «Червоний Хрест», «Корпусом Миру» тощо.

Заслуговує на вивчення та популяризацію виховна система, яка склалася у Херсонському державному університеті. На базі університету працюють різноманітні соціально-культурні об'єднання (клуби, громадські організації, студентське самоврядування), з-поміж яких відділ гуманітарної та організаційної роботи зі студентами, до складу якого входять волонтерський та археологічний загони, багато інших різноманітних гуртків фахової спрямованості та дозвілєвого характеру, серед яких хореографічний, кіно та відеогурток, команда КВК. Окремо працює студентська профспілка та спеціалізована студентська соціальна служба для молоді.

Окрім вищезазначеного соціально-педагогічного підходу, сприяє успішній соціалізації студентської молоді *особистісно орієнтований*. Характеризуючи цей підхід варто взяти до уваги думки В. Загвязинського та А. Закірова, які цілком справедливо вважають, що особистісну орієнтацію неможливо реалізувати без культурологічного змісту, без розв'язання суперечностей між соціалізацією й особистісно-культурною ідентифікацією, усвідомленням себе суб'єктом певної культури [39, с. 9–14].

Зміст особистісно орієнтованого підходу ставить у центр освітнього процесу особистість, що навчається (у нашому випадку студента), який, усвідомлюючи мету, її актуальність, перспективність в плані особистісних надбань, прогнозуючи результат, свідомо ставиться до своєї педагогічно-краєзнавчої діяльності, активно засвоює культуру людських відносин, соціальні норми, правила та настанови того суспільства, частиною якого він є сам.

Продуктивна організація навчально-виховного процесу передбачає врахування різного рівня розвитку здібностей, сформованого суб'єктного досвіду, індивідуальних особливостей молодих людей, що дасть змогу створити умови для самореалізації, забезпечити відповідний вибір інструментів педагогічного краєзнавства, методів, форм, прийомів у

навчально-виховному процесі. Особистісно орієнтований підхід передбачає добір системи індивідуальних завдань, створених за принципами тісного зв'язку з особистісно орієнтованою теорією та практикою, а також наявність елементів інтенсивного навчання, направлених на залучення студентства до проектування змісту власної освіти шляхом виконання індивідуальної освітньо-педагогічної краєзнавчої програми.

Аналіз виявлених підходів і можливих шляхів забезпечення процесу соціального виховання студентської молоді засобами педагогічного краєзнавства дає змогу виокремити такі вектори виховного впливу на особистість студента:

- відповідно до мети – активізація суб'єктної позиції студентської молоді в процесі дослідження рідного краю та перетворення соціокультурних цінностей у власні орієнтири та установки;

- за змістом – розширення діапазону соціальних знань, норм і способів соціокультурної взаємодії, формування позитивних соціальних стереотипів, моделі соціальної поведінки, розвиток інтересу до суспільного життя через певну педагогічно-краєзнавчу практику;

- згідно з логічною інтерпретацією – виховання і самовиховання, навчання й учіння, освіта і самоосвіта у педагогічно-краєзнавчій роботі (особистісно орієнтована поетапна реалізація самостійних, але тісно взаємозв'язаних і взаємозумовлених процесів);

- за результатами – творча самореалізація особистості і збагачення її соціального досвіду шляхом організації педагогічно-краєзнавчої дослідницької діяльності.

Отже, враховуючи те, що соціальне виховання студентської молоді у вищому навчальному закладі здійснюється через зміст навчання, а також поза ним – у позанавчальній діяльності, – забезпечення означеного процесу засобами педагогічного краєзнавства здійснюється за рахунок послідовних педагогічних дій, які передбачають врахування інтеграційного (ігрова, інтерактивна технології), соціально-педагогічного (практично-орієнтовані

технології), особистісно орієнтованого підходу до змісту освіти майбутнього фахівця.

2.3. Модель організаційно-методичного забезпечення соціального виховання студентської молоді засобами педагогічного краєзнавства

Відомо, що соціальне середовище істотно впливає на весь процес формування і функціонування особистості. При цьому, здобутий соціальний досвід може бути як позитивним, так і негативним, в залежності від того наскільки добре організоване або спроектоване соціокультурне середовище.

У нашому випадку акцент переноситься на педагогічно доцільне керування ситуацією, яка складається, і яка, у своїй більшості, може бути використана для виховання у молодого покоління відповідних соціально значущих якостей, громадянської активності, готовності до виконання покладених на неї соціальних функцій.

Для нас важливою є думка Т. Кочубей, яка розглядаючи соціальне становлення особистості студента у навчально-виховному процесі педагогічного коледжу підкреслює, що процес соціального виховання відбувається більш ефективно завдяки спеціально спроектованим умовам та завдяки відповідному педагогічному управлінню виховним процесом, де педагог і студент одночасно зацікавлені у перетворювальній діяльності і виступають основними суб'єктами, завдяки яким і розгортається процес педагогічної взаємодії [60, с. 123–128].

У підрозділі 2.1 та 2.2 ми охарактеризували загальні аспекти соціального становлення молоді людини у вищій школі, проаналізували структуру соціальної взаємодії студентства з соціумом, визначивши тим самим найбільш принципові передумови виховних механізмів, за допомогою яких здійснюється активний розвиток особистості молодого фахівця. При цьому, виходячи з логіки дослідження, виникає необхідність у розробленні

педагогічних умов соціального виховання студентської молоді засобами педагогічного краєзнавства, яка включає в себе окреслення певної схеми відпрацювання змістовного наповнення виховного процесу у ВПНЗ.

Так, враховуючи наявні напрацювання в галузі виховання ми характеризуємо педагогічні умови, як задану систему певних форм, методів, засобів, реальних ситуацій, що склалися, об'єктивно чи суб'єктивно створених, необхідних для досягнення конкретної педагогічної мети.

До педагогічних умов соціального виховання студентської молоді засобами педагогічного краєзнавства ми відносимо:

- 1) наявність сприятливого соціокультурного середовища;
- 2) стимулювання краєзнавчої активності на засадах емоційно-ціннісного орієнтування на процеси й результати педагогічної діяльності;
- 3) організація краєзнавчої пошуково-дослідницької та культурно-просвітницької роботи зі студентською молоддю.

Більш детально опишемо одну з перших педагогічних умов. Її розглядаємо як самостійну умову та як основу для розроблення та впровадження наступних педагогічних умов соціального виховання студентської молоді засобами педагогічного краєзнавства. Адже **наявність сприятливого соціокультурного середовища у вищій школі** – це своєрідна педагогічна стратегія, система можливостей, вимог та очікувань, здатна забезпечити конструктивні й диригентські функції щодо процесу формування духовно багатой, творчо розвиненої особистості.

Беручи за основу те, що суб'єктами процесу проектування навчального середовища є педагогічна команда, студенти, інші агенти соціалізації, вважаємо за доцільне виокремити основних учасників педагогіко-краєзнавчого процесу та проаналізувати їх позиції і можливості в соціокультурному середовищі вищого навчального закладу:

- 1) основні позиції усіх тих хто навчає (педагоги, куратори, музейні працівники, краєзнавці-дослідники та ін.): наставник, компетентний консультант-універсал, тренер, особистий радник, учитель життя, науковий

керівник краєзнавчого дослідження, менеджер, партнер у плануванні, аналізі й оцінці навчання, співрозмовник, організатор навчання (через зміст передає соціокультурні зразки пізнання), організатор учіння (індивідуальної і пізнавальної діяльності студента, через колективні форми роботи), керівник студентського колективу, координатор краєзнавчої розвідки;

2) основні позиції студентської молоді в процесі засвоєння педагогічного краєзнавства: суб'єкт діяльності, дослідник проблеми, творчий виконавець поставлених цілей, співрозмовник, активний відтворювач культурних і духовних цінностей, самодостатній дослідник, здатний до самоосвіти та саморозвитку у взаємодії з педагогом, рецензент, критик, проектувальник свого життя.

Поряд із зазначеним, відмічаємо й те, що сила виховного впливу соціокультурного середовища навчального закладу визначається не лише його учасниками, але й тим, в якій гармонії, залежності, сукупності, повноцінності, насиченості здійснюється вивчення педагогічного краєзнавства, дотримання логічного взаємозв'язку між кожним рівнем структурованих краєзнавчих знань, наступності та глибини у нарощуванні їх складності, створення можливостей для поновлення і здобуття нових знань в умовах самостійної роботи, в процесі самовдосконалення та самовиховання. Оскільки соціальне виховання визначається як безперервний процес, виховання студентської молоді засобами педагогічного краєзнавства здійснюється доступно та безперервно протягом усього періоду навчання у педагогічному ВНЗ (лекційні, практичні заняття, волонтерська діяльність краєзнавчого спрямування, написання курсових, дипломних робіт, участь у пошуково-дослідницькій роботі, різноманітних краєзнавчих експедиціях, мандрівках, заходах, дійствах, інсценуваннях тощо).

Удосконалення способів і шляхів навчально-пізнавальної діяльності засобами педагогічного краєзнавства на основі свідомого й ґрунтовного засвоєння найістотніших фактів, понять, ідей, законів, правил, глибоке розуміння суттєвих ознак, якостей предметів та явищ, зв'язків і відношень

між ними та всередині них приводить до необхідності заміни традиційної педагогічної технології на нову, бо методи виховання, форми проведення занять, характер спілкування основних суб'єктів виховного процесу в соціокультурному середовищі навчального закладу – це не лише технологічні елементи, а й види соціальної комунікації та взаємодії. Врахування у освітній практиці відповідних контекстних напрямів: інтеграційного (ігрові, інтерактивні технології), соціально-педагогічного (практично-орієнтовані технології), особистісно орієнтованого, які детально описані у підрозділі 2.2, розвивають індивідуальність молодшої людини, самостійність мислення, стимулюють творчі здібності.

Отже, основними вимогами до створення сприятливого соціокультурного середовища у вищій школі виступають:

- 1) педагогічна взаємодія, організація співробітництва й діалогічного спілкування тих, хто навчає і тих, кого навчають;
- 2) доступність та безперервність застосування педагогічного краєзнавства на протязі усього освітнього процесу у вищій школі;
- 3) використання удосконалених способів і шляхів навчально-пізнавальної взаємодії. Серед найбільш ефективних напрямків виділяємо: інтеграційні (ігрові, інтерактивні технології), соціально-педагогічні (практично-орієнтовані технології), особистісно орієнтовані.

Ще одна педагогічна умова (*стимулювання краєзнавчої активності на засадах емоційно-ціннісного орієнтування на процеси й результати педагогічної діяльності*) фактично доповнює й посилює уже визначену нами першу педагогічну умову, адже змістовний аспект соціокультурного середовища є носієм і виразником певних цінностей як суспільних, так і особистісних, власних. Спонукаючи молоду людину до тієї чи іншої діяльності, поведінки, відносин із навколишньою дійсністю, вектор соціокультурного середовища спрямовується на формування не тільки системи знань, а передусім системи почуттів, які виявляються через емоції.

У цьому контексті слушною є «теорія мотивації» американського

психолога українського походження А. Маслоу. Розглядаючи ієрархічну систему потреб людини, він виокремлює дві провідні: постійне соціальне зростання та бажання бути у безпеці. При цьому, зважаючи на емоційно-почуттєвий стан людини, котра має обирати між цими двома потребами, вибір здійснюється на користь безпеки. Потреба перебувати в безпеці більш важливіша, ніж усвідомлені спонукання людини активно діяти і досягати успіху. А. Маслоу, створюючи таку піраміду потреб намагався пояснити, що зростання відбувається невеликими «кроками», і «кожен крок уперед можливий лише тоді, коли забезпечується почуття безпеки, коли рух у невідоме починається із безпечного домашнього порту» [1, с. 89].

«Почуття власної безпеки» залежать від багатьох чинників, проте основою життєвих сил для кожної людини є своєрідне історичне коріння, сутність, що не підлягає жодним сумнівам, акумуляція природного і найріднішого у свідомості особистості. Спроби забути історичне коріння, підмінити поняття, факти, події, інтенсифікувати дослідження лише окремих етапів в історії шкодять не лише краєзнавству та педагогіці, а й суспільному поступу у майбутнє.

У педагогічному краєзнавстві локалізується інтерес до свого історичного минулого, народних звичаїв і традицій, витоків моральної й духовної культури власного народу. Саме тому, своє близьке, рідне, знайоме з дитинства та повсякденного життя, усе те, що входить до системи особистісних цінностей кожного, сприймається швидше і доступніше, ніж чуже і далеке. Саме рідна домівка, люди, які живуть поряд, мова, культура, побут, звичаї і традиції становлять той фундамент, той смисл, на якому базується єдина система педагогічної підтримки процесу соціального виховання студентства у вищій школі.

Враховуючи ціннісний потенціал педагогічного краєзнавства необхідно націлювати студентську молодь на виявлення емоцій та морального ставлення до конкретних явищ, предметів, подій, які безпосередньо пов'язані з власним соціальним середовищем кожного студента, що значною мірою

інтенсифікує визнання самотності і самооцінки кожного студента, а також забезпечить толерантне і гуманне ставлення, засноване на соціальному оптимізмі, терпимості, доброзичливості та повазі, духовній єдності заради позитивної соціальної взаємодії. Постійне звертання до суб'єктного досвіду студентів за рахунок системи знань, емоційно-ціннісних поглядів, переконань, набутих як у процесі навчання, так і протягом усього життя стимулюють краєзнавчу активність, посилюють навчальний і виховний ефект.

У полі зору такого розуміння природи особистості впливає третя педагогічна умова, яка стосується *організації краєзнавчої пошуково-дослідницької та культурно-просвітницької роботи зі студентською молоддю*. Якщо взяти до уваги те, що саме в діяльності та спілкуванні молода людина виражає себе як суспільний індивід, виявляє особистісні смисли, самостійність, ініціативу, творчість, засвоює нові види активності, організоване залучення студентів у суспільно значущу діяльність у площині педагогічного краєзнавства здійснюється через волонтерську, пошукову, дослідницьку роботу, шляхом активної участі у краєзнавчих заходах з відродження забутих та створення нових національно-культурних традицій регіону, міста, вищого навчального закладу тощо.

Розкриття сутності кожної з умов соціального виховання студентської молоді засобами педагогічного краєзнавства дає підстави для розробки моделі організаційно-методичного забезпечення зазначеного процесу. При цьому ми виходили з того, що термін «модель» походить від латинського *modus* – міра, взірець, норма.

У наукових узагальненнях існують різні тлумачення поняття «модель». Так, у філософському енциклопедичному словнику вона розглядається як «речова, знакова або уявна (мислима) система, що відтворює, імітує чи відображає принципи внутрішньої організації або функціонування, певні властивості, ознаки і характеристики об'єкта дослідження (оригіналу), безпосереднє вивчення якого неможливе, ускладнене або недоцільне і може замінити цей об'єкт у пізнавальному процесі з метою одержання нових знань

про нього» [85, с. 294].

Класичним вважається означення В. Штоффа, відповідно до якого під моделлю розуміється «...така мисленно уявна, чи матеріально реалізована система, яка відображаючи або, відтворюючи об'єкт дослідження, здатна зміщати його так, що її вивчення дає нам нову інформацію» [151, с. 19]. На думку М. Вартофського «модель у педагогічному процесі – це не тільки відображення певного стану педагогічної реальності, а й така форма діяльності, яка передбачається і репрезентується у майбутній практиці й засвоєнні форм діяльності» [18, с. 11].

Чітку, точну та лаконічну характеристику моделі зустрічаємо у словнику-довіднику В. М. Полонського, де вказується, що «модель необхідна для оптимального спрощення структурно-логічних зв'язків об'єкта, для відсівання випадкових і несуттєвих елементів». А відтак, вона «виконує функції схематичного відображення явища, являє собою результат абстрактного узагальнення практичного досвіду, співвіднесення теоретичних уявлень про об'єкт та емпіричних знань про нього» [114, с. 104].

На сьогодні, єдиної точки зору на те, що ж являє собою модель соціального виховання студентської молоді, не існує. Така ситуація зумовлена тим, що не можна розробити єдині правила для побудови будь-якої моделі, оскільки, як зазначає Р. Шеннон, «...будь-який набір правил для розробки моделей в найкращому випадку має обмежену користь і може слугувати лише як каркас майбутньої моделі чи відправного пункту в її побудові» [152, с. 12].

Тому, вважаємо за необхідне проаналізувати педагогічні моделі, запропоновані різними науковцями, для виявлення такого «каркасу», на основі якого здійснюватиметься розробка та впровадження моделі соціального виховання студентської молоді засобами педагогічного краєзнавства.

У сучасній педагогічній науці питання моделювання організаційно-педагогічної діяльності та розгляд основних складових цього процесу з урахуванням проблемного поля нашого дослідження, найбільш суттєво

висвітлені у працях Т. Анікіної [4], А. Аптикиєва [5], М. Лукашевича [74], В. Обозного [97], А. Панчук [105], С. Савченка [124], В. Циби [147] та ін.

Значний інтерес для нашої роботи становить дослідження Т. Анікіної, яка пропонує для розгляду соціально-педагогічну модель патріотичного виховання майбутніх учителів музики засобами художнього краєзнавства [4]. У рамках її наукової праці з'ясовано, що художня спадщина рідного краю може виконувати ефективну соціалізуючу функцію, за наявності цілісного підходу до інтерпретації характеру краєзнавчо-патріотичної діяльності зорієнтованої на цінності української культури, її історію та традиції.

Заслуговує на увагу структурно-функціональна модель розвитку творчої індивідуальності студентів засобами педагогічного краєзнавства, яку пропонує російський дослідник А. Аптикиєв. У своїй практично-орієнтаційній моделі він виділяє такі педагогічні умови, при дотриманні яких здійснюється ефективний розвиток творчої індивідуальності студента під час засвоєння змісту педагогічного краєзнавства в педагогічному університеті:

- актуалізація особистісної потреби в творчому саморозвитку;
- педагогічна систематизація краєзнавчого матеріалу;
- використання творчих форм і методів залучення студентів до пошукової педагогічно-краєзнавчої діяльності [5, с. 53].

Суть моделі соціального виховання, яку описує у своїй концепції М. Лукашевич, полягає у розумінні соціалізації як «взаємозумовленої людської діяльності з навколишнім середовищем протягом життя шляхом адаптацій, що змінюють одна одну в кожній царині життєдіяльності» [74, с. 115]. У свою чергу, розвиваючи таку адаптивно-перетворювальну концепцію, В. Циба розглядає її з погляду ідеї набуття особистістю детермінуючих та регулюючих соціогенних параметрів і настанов та здатності ув'язувати їх у програми життєдіяльності [147, с. 198–199].

Досліджуючи алгоритм творчого життя і діяльності успішної особистості автор пропонує до розгляду наступну інверсну нумерацію етапів життя [147, с. 341–342]:

1-й етап: ціннісні орієнтири підростаючої дитини (загальна та спеціальна освіта);

2-й етап: мотивоване батьками навчання, цілепокладання, формування соціогенних потреб дитини;

3-й етап: конкретна мотивація юної особи на основі виявлених здібностей;

4-й етап: прогноз і розроблення або накреслення уявного проекту створення певного продукту-цінності з урахуванням уявлень, мрій, ідеалів тощо.

5-й етап: вольові зусилля на шляху реалізації плану;

6-й етап: внутрішнє задоволення з приводу завершення роботи щодо створення продукту-цінності;

7-й етап: самореалізація, яка характеризується визнанням значущості продукту-цінності фахівцями і громадськістю.

У дослідженні В. Обозного [97, с. 17–18] запропоновано модель краєзнавчої освіти вчителя на всіх рівнях навчання та професійної підготовки у відповідності до освітньо-кваліфікаційних рівнів бакалавра, спеціаліста, магістра. Науковець переконаний у тому, що в умовах педагогічного університету належну краєзнавчу підготовку можливо забезпечити через неперервний цикл професійно-орієнтованих краєзнавчих дисциплін, спрямованих на формування у майбутніх учителів краєзнавчо-професійних функцій, необхідних для ефективного здійснення освітньо-виховних завдань.

Своєрідну модель соціалізації студентства в сукупності відносно самостійних блоків, які відображають особливості процесу педагогічної підтримки соціалізації молодих людей розроблено С. Савченком.

Дослідник пропонує розглядати такі блоки у вигляді ієрархічної структури соціалізаційних моделей:

1. Єдине соціалізаційне поле особистості.
2. Провідні педагогічні механізми процесу соціалізації студентства.
3. Критеріально-оцінна модель соціалізації студентства.

4. Агенти соціалізації особистості студента.

5. Особистість студента [124, с. 137–138].

Не менш важливим для нашого дослідження є зміст та характер моделі громадянського виховання студентів у процесі туристсько-краєзнавчої діяльності, яку розробила А. Панчук [105, с. 419–427]. Така модель визначається певними вихідними положеннями, до яких дослідниця відносить: мету, завдання, принципи, зміст, засоби, форми, методи, результат туристсько-краєзнавчої діяльності. Причому визначені основні складові моделі виступають регуляторами громадянської вихованості студентів.

Узагальнюючи розглянуті моделі, можна прийти до висновку, що майже кожна з них починається постановкою мети, яка є свого роду прогнозом кінцевого результату і відповідно закінчується її реалізацією або отриманими результатами. Ми не будемо аналізувати педагогічні дії, що здійснюються за цими моделями, оскільки, шлях від мети до кінцевого результату покомпонентно представлений Ю. Бабанським [8, с. 134] і є практично універсальним, тобто таким, що складає основу організації педагогічного процесу за будь-якою технологічною схемою: цільовий, стимулюючомотиваційний, змістовний, організаційно-діяльнісний, контрольнорегулюючий, оцінно-результативний.

Зазначимо тільки, що у представлених схемах моделювання здійснюється в декілька етапів, кожен з яких має певну спрямованість і зумовлюється специфікою наукового дискурсу, який підлягає розгляду й вивченню у конкретному контексті процесу і умов реалізації. Роблячи деякі попередні висновки, можна сказати, що модель організаційно-методичного забезпечення соціального виховання студентської молоді засобами педагогічного краєзнавства, яку ми розглядаємо, складається з трьох основних блоків: вхід, операційна функція, вихід.

Вхід – це вихідні положення, які існують у освітньому просторі без застосування розробленої моделі. Це критерії соціалізованості особистості на початковому етапі, які відображаються в наступному:

- зміст сформованих установок, стереотипів, цінностей, картини світу молоді людини;
- адаптованість особистості студента, його спосіб життя, норми поведінки;
- соціальна ідентичність (групова, загальнолюдська);
- рівень незалежності, впевненості й самостійності, ініціативності та незакомплексованості, розкнутості тощо.

Операційна функція представлена організованою сукупністю певних педагогічних дій, за допомогою яких досягається мета розробленої моделі. Основними структурними одиницями навчально-методичного комплексу такої структури виступають:

- створення педагогічних умов для успішного, динамічного і безперервного процесу творчого саморозвитку;
- педагогічна підтримка або корекція соціалізованості студентів у навчально-виховному процесі вищої школи та позанавчальній діяльності, у процесі розгортання основних видів діяльності та спілкування;
- виховання громадянськості, патріотизму як інтегральної характеристики особистості, що опосередковує її взаємодію з етносом, нацією, державою, громадянським суспільством у цілому;
- формування естетичного та етичного ідеалу, уподобань, адекватної самооцінки, впевненості у собі, розуміння власної значущості у особистому і соціальному аспектах;
- організація різноманітних видів дослідницької діяльності, налагодження комунікативних стосунків, пошук нової інформації, як умова успішної самореалізації кожного студента, стимулювання наукового, творчого потенціалу.

Вихід – це навчально-виховні досягнення (підвищення рівня соціалізованості, засвоєння краєзнавчих знань про природу, суспільство, людину, збагачення життєвого досвіду, демонстрація набутих мислительних, дослідницьких, вольових навичок та умінь, успішна самореалізація та

самоактуалізація у системі навколишньої дійсності).

Модель організаційно-методичного забезпечення соціального виховання студентської молоді в процесі застосування педагогічного краєзнавства, яку ми пропонуємо до розгляду, – це свідомо створена, компонентно-структурована програма у системі освітнього простору, каркас якої становлять педагогічні умови, що підвищують ефективність діяльності у зазначеному напрямі.

Оскільки педагогічне краєзнавство заміщує цілу низку інших дій та способів самореалізації, які могли б мати місце у житті кожної, окремо взятої особистості, завдання моделюючого механізму керованого соціального виховання студентської молоді полягає у тому, щоб краєзнавча робота стала однією з найважливіших у процесі цілеспрямованої самоосвіти й самовиховання, тобто такою, яка значною мірою визначає стиль життя, характер, і навіть, спосіб проведення вільного часу майбутнього учителя. Адже спрямована краєзнавча діяльність сприяє формуванню внутрішнього світу майбутнього педагога, його духовної сфери, утверджує можливість творити суспільні та особистісно значущі цінності. Зупинимося на більш детальному розгляді основних положень запропонованої моделі соціального виховання студентської молоді засобами педагогічного краєзнавства (рис. 2.1).

У ході конструювання моделі, ми виходили з того, що включення студентської молоді в систему суспільних відносин відбувається за рахунок впливу однаково важливих мікрофакторів, мезофакторів, макрофакторів соціального середовища. Описані у підрозділі 2.1 ці чинники багато в чому визначаються загальною атмосферою у суспільстві і конкретними «побутовими впливами» тих агентів соціалізації, які приймають безпосередню участь у процесі соціального становлення молодого вчителя.

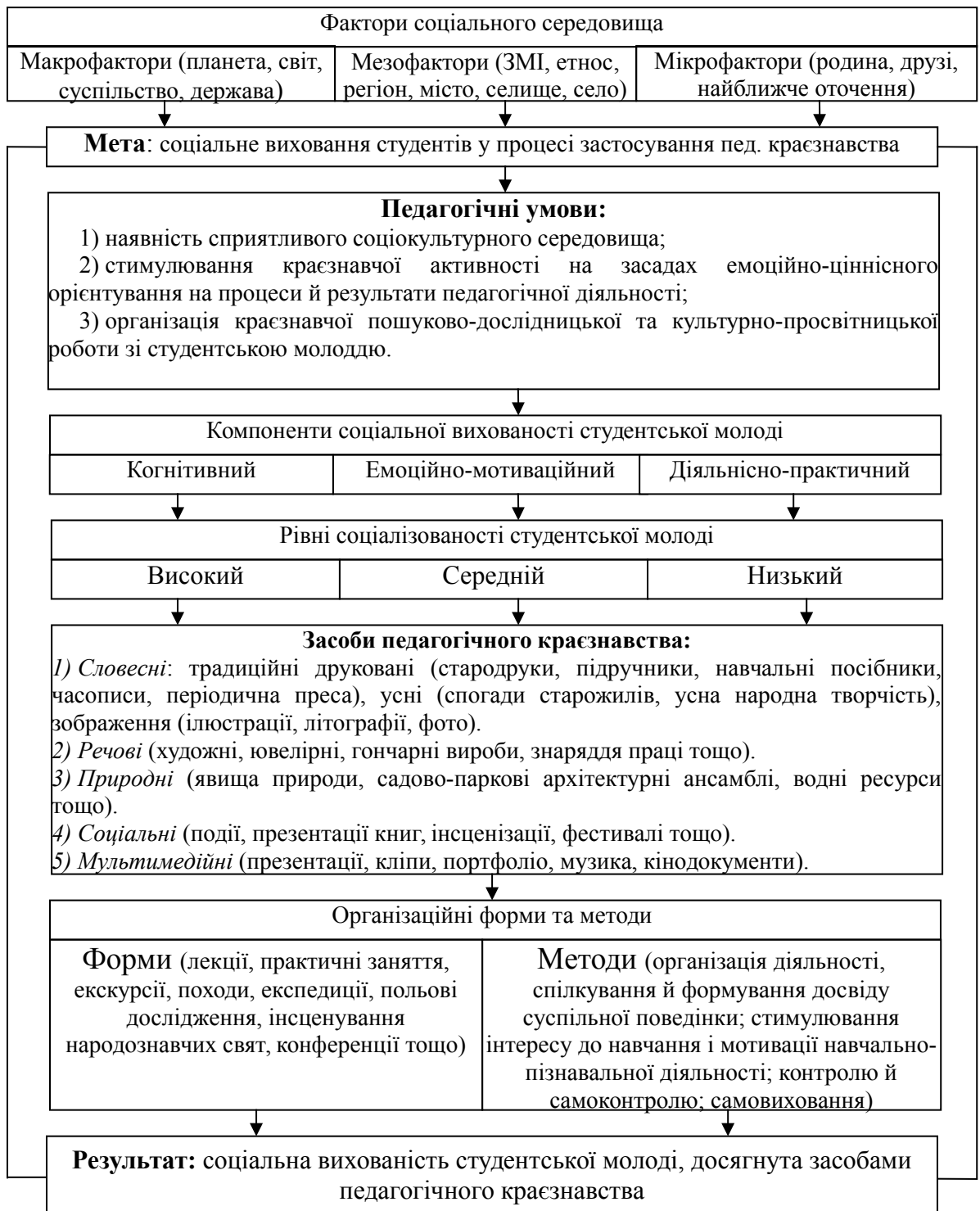

Рис. 2.1. Модель організаційно-методичного забезпечення соціального виховання студентської молоді засобами педагогічного краєзнавства

Нагадаємо, що соціальна вихованість та загальний розвиток особистості студента, базуючись на попередньому вихованні, залежить від

спадковості, від умов середовища, тому у нашій роботі ми посилаємось на те, що макро-, мезо-, мікрофактори виступають скоріше довільними або відносно спрямованими чинниками і відтворюються на рівні ставлення студентів до навчання, праці, до суспільних обов'язків, до людей і суспільства загалом. Впливати на них можна лише опосередковано, констатуючи і використовуючи їх як відправну точку або старт для здійснення соціально-педагогічної роботи у навчально-виховному середовищі ВПНЗ.

Будучи важливим елементом моделі, конкретна мета, – соціальне виховання студентів у процесі застосування педагогічного краєзнавства, характеризується постановкою, максимальним уточненням, формулюванням цілей для досягнення певних результатів. Враховуючи те, що результатом соціального виховання є соціальна вихованість студентів, механізм цього процесу має особистісний характер, а результат досягається через діяльність і спілкування молодих людей у процесі застосування педагогічного краєзнавства.

Оскільки формування бажаного для особистості способу діяльності, що може забезпечити її вільний розвиток, реалізацію індивідуальних можливостей, потреб та інтересів потребує об'єднання соціально-контрольованої й спонтанної сторони виховного процесу у ВПНЗ, важливо використовувати у навчально-виховній роботі розроблені педагогічні умови, які підвищують ефективність соціального виховання студентської молоді.

Визначені педагогічні умови змістовно й процесуально взаємопов'язані між собою, доповнюють і посилюють одна одну і у своїй сукупності здатні вплинути на когнітивний, емоційно-мотиваційний, діяльнісно-практичний компоненти соціального виховання. При цьому, здатність до глибокого сприйняття та осмислення педагогічного краєзнавства свідчить про набуття певних соціальних якостей, соціальних цінностей та соціальної поведінки, що безумовно, приводить до підвищення рівня соціальної вихованості

майбутнього фахівця. Рівень соціальної вихованості в певному соціальному інституті, на конкретному часовому відрізку характеризується заздалегідь заданими параметрами й вимірюються у верифікаційних показниках.

Рівні соціальної вихованості (високий, середній, низький) репродукують критеріальну основу соціальної вихованості та є важливими елементами в моделі, яку ми розробляємо та реалізуємо.

Характеризуючи в указаному контексті педагогічні умови, ми також брали до уваги той факт, що їх реалізація здійснюється за допомогою широкого набору організаційних та управлінських механізмів, характерних для вищої школи, з урахуванням можливостей та індивідуальних здібностей кожного студента зокрема.

Так, ефективними формами організації навчання виступають: лекції, практичні заняття, бесіди, консультації, інструктажі, екскурсії, походи, мандрівки, польові дослідження, участь у археологічних розкопках, народознавчі експедиції, інсценування народних свят, обмін краєзнавчим досвідом, краєзнавчі конференції та інші споріднені за змістом і завданнями заходи.

В аспекті сказаного, з точки зору організації педагогіко-соціальної роботи в процесі застосування педагогічного краєзнавства, не викликає сумнівів позиція О. Залуцького, який виокремлює форми краєзнавчої-дослідницької праці студентів, що складаються з таких основних видів: праця в бібліотеці, в читальному залі, в домашніх умовах і в умовах експедицій, походів, мандрівок, екскурсій до музеїв, на природу, з метою вивчення культурних пам'яток, ознайомлення з творчістю митців, поетів, композиторів краю, окремих особистостей та ін. [41, с. 50–56].

Зазначені форми роботи у вищій школі неможливо розглядати окремо, не враховуючи методи за допомогою яких вона проводиться, оскільки метод – це спосіб досягнення мети, певним чином упорядкована діяльність. При цьому як елемент дидактичної системи метод виступає наслідком практики,

спирається на наявні досягнення і стає вихідним елементом та умовою наступних практичних дій і способів організації освітньої діяльності.

Стосовно студентської проблематики, методи виховання – це конкретні шляхи впливу на свідомість, почуття, волю, поведінку особистості з метою розв’язання педагогічних завдань у процесі спільної діяльності науково-педагогічних працівників і студентів [104, с. 370].

Спираючись на прийняту у педагогіці класифікацію методів виховання, запропоновану Ю. Бабанським, урахувавши «певну бінарність» методів навчання у вищій школі, тобто «тотожність окремим формам організації навчального процесу», на яких наголошує З. Курлянд [106, с. 111], звернувши увагу на думку Н. Самохіної, яка вважає, що у педагогічному краєзнавстві значну увагу слід приділяти пошуковій та дослідницькій роботі [127, с. 9] ми виділили методи, які, на наш погляд, доцільно використовувати в процесі організаційно-методичного забезпечення соціального виховання студентської молоді засобами педагогічного краєзнавства:

1. Методи організації діяльності, спілкування й формування досвіду суспільної поведінки (розповідь, пояснення, бесіда, інструктаж, ілюстрація, демонстрація, практичні роботи, експедиції, екскурсії, польові дослідження, спостереження, опрацювання зібраних матеріалів та першоджерел, педагогічна вимога, громадська думка, довір’я, привчання тощо);

2. Методи стимулювання інтересу до навчання і мотивації навчально-пізнавальної діяльності (дискусії, диспути, заохочення, схвалення, покарання, створення ситуації пізнавальної новизни та зацікавленості, збудження інтересу до кінцевого результату діяльності, створення ситуації емоційно-моральних переживань, емоційного заміщення тощо).

3. Методи контролю й самоконтролю (індивідуальне опитування, фронтальне опитування, самостійний пошук помилок, самостійна оцінка знань, самоаналіз тощо).

4. Методи самовиховання (самопостереження, самопізнання,

самооцінювання, саморегуляція, самоконтроль).

Організуючи навчальну, позанавчальну (дозвіллеву) діяльність студентської молоді ми користувалися різноманітними засоби педагогічного краєзнавства. Описані нами у підрозділі 1.3, вони позиціонуються як певний шлях, спосіб або знаряддя у процесі досягнення запланованого результату в рамках освітньої діяльності та використовуються у трьох значеннях:

- як навчальне обладнання в системі пізнавальної діяльності студентів (стародруки, підручники, навчальні посібники, часописи, періодична преса, ілюстрації, гравюри, літографії, фотографії, ноти, художні, ювелірні, гончарні вироби, знаряддя праці тощо);

- як створений краєзнавчий продукт з орієнтирами (інсценізація звичаїв і обрядів, фестивалі, вистави, концерти-презентації тощо);

- як певний підхід у збереженні краєзнавчої інформації (як правило, це кінцевий результат краєзнавця: мемуари, статті, вірші, дослідження, монографії, краєзнавчі книги, фотозвіти, відеозвіти тощо);

Враховуючи вищезазначену характеристику, не важко помітити, що увесь спектр краєзнавчих засобів, які застосовують учасники освітнього процесу у вищій школі зводиться до двох основних типів, а саме: наочність до розповіді викладача та як основне джерело одержання інформації самостійне навчальне середовище.

Оскільки соціальне виховання являє собою процес, який триває упродовж усього життя, досягнувши певного рівня соціальної вихованості та набуваючи самостійності на певному етапі свого розвитку, студентська молодь сприймає зовнішні соціальні зміни як норми, власні життєві орієнтири, тому модель у цьому випадку не відкидається, а включається у методологічний арсенал, стає ключовим напрямом у професійній діяльності майбутнього педагога, дослідника, громадянина, представника своєї нації та спільноти.

Отже, ключем до розуміння механізму освітнього процесу, як

провідного чинника соціального виховання студентства засобами педагогічного краєзнавства, виступає модель організаційно-методичного забезпечення означеного процесу. Основою, або каркасом моделі виступають педагогічні умови соціального виховання студентської молоді засобами педагогічного краєзнавства, що підвищують ефективність діяльності у зазначеному напрямі. Успішність соціального виховання в полі зору застосування педагогічного краєзнавства досягається завдяки дотриманню таких педагогічних умов, як: наявність сприятливого соціокультурного середовища, стимулювання краєзнавчої активності студентів на засадах емоційно-ціннісного орієнтування на процеси й результати педагогічної діяльності, організація краєзнавчої пошуково-дослідницької та культурно-просвітницької роботи зі студентською молоддю. Застосування у освітній практиці відповідних форм, методів, засобів є дієвим чинником у процесі формування когнітивного, емоційно-мотиваційного та діяльнісно-практичного компонентів, які визначають рівень соціальної вихованості студентської молоді.

Отже, запропонована модель дає змогу відобразити уявлення про процес соціального виховання особистості майбутнього учителя певними засобами в освітньому просторі ВНЗ і виступає теоретичною (прогностичною) складовою організації експериментальної роботи відповідної спрямованості.

Висновки до другого розділу

Різноманітність наукових поглядів стосовно дослідження соціального середовища та вивчення основних факторів, які прямо чи опосередковано впливають на соціальне виховання особистості свідчать про те, що це питання є об'єктом уваги науковців, а для свого розв'язання потребує врахування усієї сукупності соціальних умов та чинників, що забезпечать гармонізацію процесу соціалізації студентської молоді. З позиції впливу

макрофакторів, освітній вектор спрямування соціального виховання особистості передбачає врахування замовлень держави, суспільства, нації щодо формування певного типу громадянина із глибокими професійними знаннями, життєвим досвідом, поглядами на навколишній світ, на самого себе, на своє місце у соціумі у відповідно до загальноприйнятих у суспільній культурі зразків, норм, цінностей.

Мезофактори представлені ментально-етнічними, регіональними характеристиками та враховують етнокультурні умови, тип помешкання, місце і умови проживання, традиційні умови розвитку особистості студента тощо. У ході огляду основних соціальних рис та особливостей молодих людей різних регіонів, з різних типів поселень (сільських та міських), для яких характерні своєрідні соціальні норми та культурні цінності, а також з урахуванням сприймання студентською аудиторією засобів масової комунікації, відтворено психолого-педагогічний портрет сільського та міського студента, виявлено динаміку впливу засобів масової інформації на їх світобачення.

Виховний потенціал мікрофакторів транслюється через найближчий простір та соціальне оточення, у якому перебуває особистість і в безпосередній контакт з яким вона вступає. Дослідження ціннісних орієнтацій студентської молоді засвідчує пріоритетність важливості цінностей сім'ї у житті молоді ВНЗ. Вартісними пріоритетами виступають також освіта, багате духовне життя, любов, повага оточення, власна незалежність, внутрішня свобода, демократизм, почуття національної гідності, відданість Батьківщині, тощо.

Педагогічно кероване соціальне виховання в процесі здобуття освіти характеризується та взаємозумовлюється особливістю відносин між студентською молоддю та суспільством, інститутом освіти, педагогічними працівниками, кураторами, студентським активом, академічною групою. Так, під час організованої навчальної, позанавчальної (дозвіллевої) діяльності, завдяки послідовним педагогічним діям, які передбачають врахування

інтеграційного (ігрові, інтерактивні технології), соціально-педагогічного (практично-орієнтовані технології), особистісно орієнтованого підходу в змісті освіти, відбувається ефективно та активно засвоєння соціального досвіду, соціальних ролей, норм, цінностей, що дає змогу молодим людям стати дієздатними учасниками соціальних відносин.

У результаті аналізу досліджуваної проблеми визначено педагогічні умови, що характеризуються нами як система певних форм, методів, засобів, реальних ситуацій, що склалися, об'єктивно чи суб'єктивно створених, необхідних для досягнення конкретної педагогічної мети. До педагогічних умов соціального виховання студентської молоді засобами педагогічного краєзнавства відносимо: наявність сприятливого соціокультурного середовища, стимулювання краєзнавчої активності на засадах емоційно-ціннісного орієнтування на процеси й результати педагогічної діяльності, організація краєзнавчої пошуково-дослідницької та культурно-просвітницької роботи зі студентською молоддю. Для оптимізації соціального виховання у вищій школі було розроблено модель організаційно-методичного забезпечення цього процесу.

До запропонованої моделі як структурні елементи, ввійшли макро-, мезо-, мікрофактори (найбільшою мірою розглядається соціальне середовище ВНЗ), мета (соціальне виховання студентів у процесі застосування педагогічного краєзнавства), педагогічні умови, компоненти соціального виховання (когнітивний, емоційно-мотиваційний, діяльнісно-практичний), рівні соціальної вихованості (високий, середній, низький), засоби педагогічного краєзнавства, які, у свою чергу, реалізуються за допомогою відповідних форм та методів. При цьому забезпечується відпрацювання краєзнавчих дій у конкретному соціокультурному середовищі вищої школи, що призводить до ефективного досягнення результату (соціальна вихованість студентської молоді засобами педагогічного краєзнавства).

РОЗДІЛ 3

МЕТОДИКА ВИКОРИСТАННЯ ПЕДАГОГІЧНОГО КРАЄЗНАВСТВА В ПРОЦЕСІ СОЦІАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ СТУДЕНСТВА

3.1. Упровадження педагогічних умов соціального виховання студентів засобами педагогічного краєзнавства

Забезпечення педагогічного процесу всім необхідним для регулювання педагогічних впливів, а відтак реалізація запропонованої моделі, здійснюється за допомогою комплексу спеціальних заходів, до яких входять:

- 1) спецкурс, який забезпечує систематизацію, узагальнення і розширення знань з педагогічного краєзнавства;
- 2) посилення краєзнавчої спрямованості дисциплін суспільствознавчого, природничо-наукового, професійно-практичного циклів;
- 3) активне соціальне виховання студентів у процесі волонтерської роботи.

Усі представлені в цьому підрозділі форми й методи роботи мають здійснюватися шляхом цілеспрямованої орієнтації студентської молоді на необхідність засвоєння краєзнавчих знань і вмінь, формування соціально-емоційної привабливості краєзнавчих розвідок, позитивного зв'язку молодої людини з різними агентами соціалізації в процесі застосування педагогічного краєзнавства.

З метою створення сприятливого соціокультурного середовища у вищій школі, пробудження у майбутніх учителів інтересу до педагогічного краєзнавства, зміцнення культурно-духовних пріоритетів студентської молоді, варто організовано ряд педагогіко-краєзнавчих заходів. Так, у рамках реалізації спецкурсу, студентська молодь має можливість відвідати музей народної освіти міста Умані, який функціонує при Уманському міському

Будинку вчителя. Огляд експозицій для студентів УДПУ проводить директор цього закладу В. Лисогора, яка ознайомлює майбутніх учителів з історією становлення освіти на Уманщині, з дореволюційною освітньою мережею навчальних закладів та розвитком її за часів радянської влади, модернізацією освітньої галузі у роки незалежності України. На основі зібраних матеріалів багатьох дослідників, краєзнавців та просто небайдужих уманців в музеї відтворено історію освіти міста Умані з 1766 року по нинішній час (за 244 роки). Окремо представлено середню і вищу школи, дошкільні, позашкільні установи, життя та діяльність відомих освітян і культурних діячів Уманщини (Додаток А).

Вивчаючи ідеї визначних прогресивних діячів, освітян-новаторів студентська молодь узагальнює емпіричний матеріал, долучається до значних ефективних надбань у освітянському полі, проникається психологічним відчуття духу, поглядами, переконаннями, мріями та ідеями учасників навчально-виховного процесу. Дослідження педагогічної спадщини минулого становить специфічний напрям наукового пошуку у педагогічній практиці сьогодення.

Серед відомих освітян, які запропонували свої авторські технології навчання та виховання слід відзначити: Ш.О. Амонашвілі (гуманна педагогіка), І.П. Волкова (уроки творчості), І.П. Іванова (педагогіка співробітництва), Є.М. Ільїна (уроки відкритої етики), О.А. Захаренка (педагогіка конкретної мети), С.М. Лисенкову (виховання успіхом), А.С.Макаренка (трудова виховання), В.А. Сухомлинського (виховання без покарань), В.Ф. Шаталова (пізнання істини в радості), та багато інших.

Під час ознайомлення студентів з інноваціями у методичній практиці шкіл особливу увагу слід приділяти регіональному (місцевому) перспективному педагогічному досвіду. Знайомство з авторською школою Олександра Антоновича Захаренка, яка знаходиться у с. Сахнівка Корсунь-Шевченківського району Черкаської області також є дієвим засобом у підвищенні рівня локальних педагогічних знань студентів, вивченні

передумов, рівня розвитку та перспектив шкільного потенціалу тієї місцевості де народились, у якій проживають, або, можливо, будуть працювати майбутні учителі.

Керуючись заявленою логікою, ми переходимо до безпосереднього опису **спецкурсу «Педагогічне краєзнавство»**, розробленого, на базі Науково-дослідного центру педагогічного краєзнавства Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини у рамках держбюджетної теми «Педагогічне краєзнавство Черкащини в підготовці майбутніх вчителів» (Додаток Б).

Головне завдання курсу – підготовка студентської молоді до планомірного вивчення і дослідження рідного краю з метою подальшої передачі краєзнавчих знань майбутнім поколінням, формування засобами краєзнавства ініціативної особистості, здатної створювати й розвивати цінності громадянського суспільства, адекватно оцінювати соціум, знати і любити рідний край, дбайливо ставитися до історії, традицій свого народу.

На вивчення спецкурсу відводиться 54 години, з них 10 годин лекційних, 12 практичних, на самостійне опрацювання – 14 годин та 18 – на індивідуальну роботу, яка виконується у формі індивідуально-дослідницького завдання.

Курс передбачає модульну побудову змістового матеріалу. Перший змістовий модуль включає історичні відомості про становлення педагогічного краєзнавства в Україні та на Черкащині, зокрема розкриває педагогічне значення, сутність і завдання, основні принципи і організаційні форми педагогічного краєзнавства.

Другий блок присвячено організаційно-методичним засадам краєзнавчо-освітньої діяльності студентської молоді. В межах змістового модуля розкрито особливості державного, громадського, навчально-освітнього краєзнавства, наголошується на необхідності взаємозв'язку педагогічного краєзнавства з усіма напрямками суспільного життя, навчання та виховання.

У рамках розробленого спецкурсу передбачається поглибити знання і практичні навички студентської молоді у сфері педагогічного краєзнавства, зосереджуючись на двох основних напрямках:

Перший – вивчення та узагальнення емпіричних знань про регіон, їх упорядкування, класифікація, систематизація, створення інформаційної бази, комплектування і зберігання для подальшого використання майбутніми учителями у своїй професійній діяльності.

Другий – трансляція здобутих знань, інформаційний обмін через публікації, конференції, доповіді, експозиції, презентації за допомогою різних носіїв соціокультурної комунікації на регіональному та локальному рівнях.

Вирішувати окреслені завдання спецкурсу ми пропонуємо за допомогою різних науково-обґрунтованих форм і методів освітньої діяльності. Так, важливою формою навчальної роботи є **лекція**, на якій задля підвищення ефективності сприймання і засвоєння теоретичного матеріалу її зміст насичується емпіричними засобами педагогічного краєзнавства. Лекції забезпечують основне змістовне навантаження курсу, детально розглядають ключові теоретичні аспекти, історичні передумови виникнення та функціонування педагогічного краєзнавства. Важливим завданням лектора є організація освітнього спрямування курсу, формування у студентів основ наукових знань та практичного досвіду з означеної дисципліни, стимулювання активної пізнавальної позиції, творчості, інноваційності, креативності, культивування традиційних духовних пріоритетів української спільноти в процесі здобуття знань про рідний край.

Органічним продовженням лекційного курсу є *практичні заняття*, націлені на повторення, закріплення, доповнення лекційного матеріалу. На практичних заняттях студенти ознайомлюються з джерелами педагогічного краєзнавства, зокрема друкованими, статистичними, картографічними, архівними, усними, пам'ятками історії та культури, архівами; відвідують музеї, галереї, виставки, та ін.; на практиці використовують основні методичні прийоми краєзнавчої роботи. Водночас, завдяки підготовці

доповідей, розгорнутих бесід, дискусій, обговорень краєзнавчих досліджень раніше набуті знання доповнюються новими, що сприяє посиленню пізнавального інтересу до того, що вивчається, допомагає глибше розуміти природні та суспільні явища і процеси.

Поряд з навчальним матеріалом, який опрацьовується під час аудиторних занять, вдосконалення теоретичних знань і практичних вмінь відбувається в процесі **самостійної навчальної діяльності**. Самостійна робота студентів полягає в підготовці до практичних, семінарських занять, тестових робіт, колоквиумів, написанні рефератів, доповідей, інформацій з певної теми, бакалаврської або магістерської робіт, укладанні звітів, тощо. Опанування новими знаннями здійснюється самостійно кожним студентом і зазвичай контролюється викладачем через усне опитування, письмовий звіт, контрольні, самостійні роботи, під час проведення кредитного заліку, тощо.

Самостійна робота з інформаційними ресурсами, усними та документальними джерелами з педагогічного краєзнавства дає можливість творчо осмислити набуті знання і вміння, ознайомитися з альтернативними точками зору на конкретні проблеми, зорієнтуватися у розмаїтті думок, почуттів, визначити оптимальні методологічні підходи у процесі застосування педагогічного краєзнавства.

Оскільки беззаперечною є важливість дослідницької позиції педагогічного краєзнавства, *індивідуальна робота* передбачає виконання студентами звітного краєзнавчого завдання, яке розширює світогляд, привчає до самоосвіти, ініціює процес наукового осмислення краєзнавчих фактів і подій, збагачує молодь новими знаннями у конкретному оточенні майбутньої педагогічної діяльності. При цьому, враховуючи соціально значиму функцію дослідництва, поєднуючи елементи виховання та самовиховання ми намагалися розвивати і творчо самореалізувати студентську молодь, беручи до уваги її власний досвід та особливості тієї місцевості, де народився і виріс, у якій, можливо, буде працювати після закінчення ВПНЗ майбутній спеціаліст.

Студенти досліджували переважно конкретний об'єкт – школу, освітянська діяльність якої тісно поєднана з локальними природними, соціально-економічними, історичними та ін. умовами конкретного регіону. Звичайно, що предметне поле педагогічного краєзнавства може бути різним, тому ми не обмежувалися дослідницькою характеристикою лише навчального закладу, а націлювали студентів на розгляд найважливіших, найцікавіших соціокультурних об'єктів та їх комплексів, які втілюють у собі особливе, індивідуальне, своєрідне для даної місцевості, неповторне обличчя краю.

Оскільки краєзнавчі розвідки студентів мають публіцистично-оглядовий характер, краєзнавча інформація стане у нагоді під час їхньої майбутньої професійної діяльності, а також буде корисною учителям-практикам, краєзнавцям, журналістам, письменникам; може слугувати довідковим матеріалом для учнів середньої школи. Звітні краєзнавчі завдання студентів (розміщені у веб-просторі мережі Інтернет за адресою: <http://kraeznavstvo.at.ua/>) (додаток 3) можуть бути цікавими і корисними для усіх, хто не байдужий до минулого, сучасного і майбутнього рідного краю, хто захоче відтворити у своїй пам'яті історію, довідатися про актуальне суспільне життя та побачити його перспективи.

Відповідно до суспільно корисних завдань з вивчення, збереження, інтерпретації та презентації традиційних культурних цінностей і культурної самобутності рідного краю індивідуально-дослідницьке завдання студентів виконується за такою умовною схемою:

1. Історично-природничий напрям. Загальне ознайомлення, легенди та перекази про виникнення населеного пункту. Топонімічні назви околиць і кутків. Археологічні пам'ятки та знахідки. Географічне розташування досліджуваного об'єкта, його природні умови.

2. Суспільно орієнтований напрям. Фольклор, традиційні національні свята, звичаї, обряди, побут, розвиток народних промислів у населеному пункті. Життя та діяльність педагогів або інших відомих земляків.

3. Культурно-освітній напрям:

1) просвітницька діяльність духівництва, церковнопарафіяльні, земські школи, дореволюційна освіта;

2) становлення освіти в період Української революції 1917 – 1920 рр., в перші роки Радянської влади (ліквідація неписьменності дорослих, організація шкільної системи всеобучу), навчання у довоєнний період;

3) народна освіта у повоєнні роки (розвиток піонерського та комсомольського рухів, гурткова робота, трудова підготовка);

4) радянська загальноосвітня школа у період розвинутого соціалізму;

5) освітянська діяльність в незалежній Україні.

4. Яскраві сторінки сьогодення рідного краю.

Підсумкове індивідуально-дослідницьке завдання студенти виконують з опорою на лекційний та практичний курс, координуючи при цьому виконання своєї частини роботи з іншими членами колективу. Така організація роботи дає змогу уникати дублювання та реалізувати принципи зв'язку навчання з життям, а теорії з практикою.

Враховуючи попередньо проведені дослідження, щодо пріоритетності сприймання студентською аудиторією засобів масової комунікації (див. 2.1), які підтвердили необхідність застосування Інтернет-ресурсів у процесі педагогічного експерименту доречною буде наступна організаційна форма реалізації вказаного індивідуально-дослідницького завдання:

I. Обговорення краєзнавчого спецкурсу та планування індивідуально-дослідницького завдання учасників експерименту. На цьому етапі виявляються негативні та позитивні моменти у плануванні спільної роботи колективу, обговорюються заходи для вироблення загальної стратегії і тактики у ході здійснення колективної співпраці, характеризується проблематика дослідження, цілі, зміст, принципи, засоби, методи, організаційні форми дослідницького пошуку; аргументується вибір теми індивідуально-дослідницького завдання.

II. Розподіл обов'язків. У зв'язку з тим, що визначення обов'язків має

відбуватися з урахуванням особистісних якостей майбутніх фахівців, під час розподілу повноважень мають бути враховані основні положення концепції психологічної структури студентської молоді, розробленої К. Платоновим [196, с. 86], за якою індивідуальні особливості людини характеризуються відповідно до визначених підструктур особистості:

- а) особистісні якості (світогляд, ідеали, бажання тощо);
- б) знання, уміння, навички, досвід;
- в) психічні процеси і якості;
- г) біологічні якості (вік, стать, темперамент).

Отже, розподіл обов'язків здійснювався за такою схемою:

1. Створення малої студентської групи, якій доручається відповідати за мережевий проект, оскільки, як уже зазначалося, усі зібрані матеріали публікуються на сайті «Педагогічне краєзнавство», який розміщено у веб-просторі мережі Інтернет за адресою <http://kraeznavstvo.at.ua/>. Студенти, які мають досвід роботи в Інтернеті ведуть листування з відвідувачами сайту, відповідають на запити і прохання, пов'язані з краєзнавчими пошуками користувачів сайту, допомагають редагувати і завантажувати в мережу краєзнавчі матеріали своїм одногрупникам, вносять зміни та доповнення у вже викладені матеріали.

2. Формування групи, яка має займатися оглядом педагогічно доцільних матеріалів у інформаційному просторі. Краєзнавчі розвідки колективно переглядаються і обговорюються на практичних заняттях. З потоку різної інформації інші члени групи обирають для себе найбільш потрібну, структурують її і використовують у своєму індивідуальному дослідженні. Координуюча група допомагає своїм колегам користуватися пошуковими системами, навчає знайдене зберігати на різних інформаційних носіях.

3. Формування пошукової групи, основне завдання якої полягає у збиранні документальних джерел педагогічного краєзнавства. Працюючи у цьому напрямі, студенти збирають, аналізують та систематизують інформацію про наявні у книгах, енциклопедичних словниках, довідниках-

топонімах, хрестоматіях, збірниках усної народної творчості, музейних, архівних, картографічних документах корисних відомостей заданої краєзнавчої тематики. Надзвичайно важливим є збереження логічного зв'язку між загальною добіркою про край та поглибленим, тематично-індивідуальним завданням кожного студента. Ознайомлюючись із опрацьованими першоджерелами своїх колег кожен учасник експериментальної групи обирає для себе найбільш актуальні матеріали для подальшого вивчення і одержує консультацію про фонди зберігання та можливість опрацювання необхідних джерел. Створений робочою групою своєрідний систематизований каталог для більшої зручності і доступності інші студенти, відповідальні за мережений проект, вміщують на сторінці сайту в розділі «Бібліографія».

4. Формування комунікативної групи студентів, які першими досліджуватимуть усні джерела педагогічного краєзнавства. До таких усних джерел належать розповіді місцевих жителів, очевидців і учасників подій, майстрів-умільців, спеціалістів-краєзнавців, учителів шкіл, усіх тих, хто володіє краєзнавчою інформацією. Продуктивними методами здобуття інформації є: спостереження, анкетування, опитування чи інтерв'ювання, документальне фотографування, аудіозаписи і відеознімання, обміри об'єктів, картографування, аналіз досліджуваних явищ, окремих елементів тощо.

Студенти сформованої групи вивчають методику проведення польових досліджень, застосовують її на практиці, а під час практичного заняття звітують перед своїми колегами про здійснене опитування, виділяючи оптимальні й доцільні способи проведення таких бесід, висвітлюючи референтну підбірку зібраного матеріалу, акцентуючи увагу на цікавих наукових знахідках, фактах та подіях, які є спільними або відмінними для краю, регіону, країни; розповідають про носіїв освіти та культури, народної творчості та ін. Інші члени групи набувають досвіду, вчать умінню спілкуватися, брати інтерв'ю, вести дискусію, що стане їм у нагоді під час проведення такого ж опитування зі своєї тематики.

- III. Підведення підсумків. Систематизована і грамотно оформлена індивідуально-дослідницька робота презентується за допомогою комп'ютерної програми MS Power Point, Prezi або у вигляді змонтованого відеосюжету. Під час таких демонстраційних підсумкових занять студенти відчують власну причетність до дослідницького проекту свого колеги, відчують гордість за кінцевий результат, оцінюють науковий доробок з погляду всебічного висвітлення матеріалу, вірогідності, історичної об'єктивності, колективно обговорюють та аналізують зібраний краєзнавчий матеріал. Більшість завдань оцінюються аудиторією на «конкурсній» основі, з подальшим визначенням кращої роботи. Результати дослідницької діяльності публікуються у мережі Інтернет, висвітлюються у статтях, виступах на конференціях різного рівня, фіксуються у курсових та дипломних роботах.

Під час розробки сайту студенти самостійно виконують такі функції: наповнення, дизайн, програмування, корегування завантаженої краєзнавчої інформації, а викладач лише допомагає у найбільш складних питаннях, працює «в команді», при цьому виконуючи роль координатора, а не керівника. Роль викладача полягає також і в тому, щоб здійснювати контроль за правильністю дій учасників освітнього процесу, фіксуючи найбільш вдалі індивідуально-дослідницькі роботи, аналізуючи досягнення та помилки студентів, вказуючи напрями подальшої краєзнавчої діяльності. Така спільна робота дає змогу налагоджувати невимушене, добровільне спілкування, засноване на довірі, на свободі вибору в навчальному процесі. Зазначимо, що запропонована організація краєзнавчої діяльності не створює додаткового навчального навантаження студентської молоді, адже працювати з сайтом можна у вільний від навчання час.

Позитивні зміни, що є результатом вивчення *спецкурсу «Педагогічне краєзнавство»*, полягають у тому, що:

- досягається найбільш повне розкриття індивідуальності, неповторності, самобутності особистості майбутнього учителя;

- диференційовані завдання дають змогу студентам різного рівня підготовки включитися у відповідну роботу, внаслідок чого кожен член колективу має змогу самоствердитися, самореалізуватися;

- ефективним стимулятором соціалізуючих процесів є взаємодія з соціальними агентами, тобто викладачами, учителями, науковими працівниками, бібліотекарями, краєзнавцями, усіма тими, з ким здійснює комунікацію студент під час збору усних та документальних джерел педагогічного краєзнавства, при цьому значно збільшуючи кількість каналів культурної взаємодії;

- кожен студент виконує не лише своє індивідуальне-дослідницьке завдання, а вивчаючи краєзнавчу джерельну базу області, району, села, місцевості іншого члена групи, тим самим осягає цінності ближнього, проймається повагою, внутрішнім відчуттям духовного світу свого колеги. При цьому відбувається певна корекція ціннісних орієнтацій індивіда, перегляд власних уявлень про переваги чи вади «іншого ніж у мене» способу мислення та способу суспільного буття;

- отриманий у процесі навчання фактичний краєзнавчий матеріал значно розширює кругозір у інформаційному середовищі, а різностороння оцінка подій та явищ минулого сприймається з погляду об'єктивності сьогодення;

- відпрацьовується майбутня соціальна роль і у подальшому з'являється можливість визначитися: бути організатором, керівником чи просто виконувати свої професійні обов'язки;

- більша частина задіяних у експерименті студентів, досягаючи певного стану самовдосконалення й інтелектуального росту, відчуває потребу у подальшій краєзнавчій діяльності.

Ще одним важливим напрямом соціально-виховної роботи є інтеграція у зміст і структуру фахової підготовки майбутнього вчителя засобів педагогічного краєзнавства.

Так, вибір дисциплін для впровадження краєзнавчого елемента може

здійснюватися у такий спосіб: із циклу гуманітарно-соціальної підготовки можна відібрати предмети: «Етика і естетика», «Релігієзнавство»; з циклу природничо-наукової та фундаментальної підготовки – «Сучасна українська літературна мова», «Нові інформаційні технології»; з циклу професійно-орієнтованої підготовки – «Методика викладання математики», «Методика викладання природознавства», «Людина і світ з методикою викладання».

Наповнюючи навчальну дисципліну **«Етика і естетика»** краєзнавчим змістом варто звернути увагу на те, що естетика як філософія мистецтва і наука про мистецтво пропонує особливий метод, спосіб пізнання краси, прекрасних та одвічних людських цінностей. Вивчення поезії і прози, живопису, скульптури, архітектури рідного краю виступає орієнтиром у естетичному ставленні до навколишнього середовища, слугує еталоном і критерієм, які допомагають формувати духовний світ, внутрішню культуру особистості.

Під час навчального процесу варто організувати слухання лекційного матеріалу, основним дидактичним наповненням для яких є мистецька спадщина рідного краю. Зміст краєзнавства розкривався у таких темах: Мистецтво як специфічна форма відображення дійсності. Види і жанри мистецтва. Шляхи розвитку українського мистецтва в повоєнний період. Сучасний його стан і перспективи розвитку. Естетичне і етичне в мистецтві. Моральне і естетичне виховання та самовиховання.

Досить глибоке історичне коріння має у нашій державі церковне краєзнавство. Православне духівництво споконвіку займалося вивченням місцевої релігійної культури. Відповідно до запропонованих нами рекомендацій, під час викладання навчальної дисципліни **«Релігієзнавство»**, студенти вивчають краєзнавчу діяльність створеного у 2002 році Уманського православного табору «Маячок». Директором табору є настоятель храму Різдва Пресвятої Богородиці міста Умані отець Сергій (Соколов), вихователі – православні вчителі шкіл та ВПНЗ міста, студенти, волонтери. Кожен рік табір розташовується на території одного з сіл Черкаської області. Зміна у

таборі розпочинається після свята першOVERХОВНИХ апостолів Петра і Павла (12 липня) і триває два тижні.

Духовно-виховний табір «Маячок» має свою програму, мета якої – основи виживання, рухливі та спортивні ігри, екскурсії, краєзнавчі походи, розвідки, розважальні вечори, лекції, бесіди на духовні, краєзнавчі, екологічні, патріотичні теми. Під час таких літніх краєзнавчих експедицій діти вчаться вести пошукову роботу, спілкуватися з місцевими жителями, досліджують історію храмів, церковно-приходських шкіл, місцеву релігійну культуру, рукописні джерела, архітектурні стилі церковного будівництва, а також вивчають сторінки життя духовних наставників регіону, дбають про збереження церковних пам'ятників та святинь.

У експедиціях відбувається не лише знайомство з релігійною стороною рідного краю, а й виховується дбайливе відношення до рідної землі, повага до своєї історії, культури, мови, формуються почуття громадянськості, патріотизму. Діти на практиці вчаться орієнтуватися на місцевості, ставити намети, розпалювати вогнище, готувати їжу, піклуватися один про одного.

Не менш плідним у соціально-педагогічному аспекті є застосування краєзнавчої складової, що реалізується через вивчення дисципліни «Сучасна українська мова». Самобутня і неповторна українська мова, як елемент культурного надбання народу, в мелодійності, гармонійності форм і звучання не поступається жодній із сучасних мов європейських народів та відіграє провідну культурологічну, духовну, консолідуючу роль у становленні української державності. Під час викладання дисципліни варто зробити акцент на тому, що коріння сучасної української мови походить від прадавнього санскриту (давньоіндійської мови), а на фестивалі мов, який проходив у Парижі у 1934 р. мова найчисленнішого, найстаршого, автохтонного і титульного етносу українців зайняла почесну третю сходинку після французької та перської. За ступенем демографічно найпоширеніших мов світу українська знаходиться у другому десятку, а в ієрархічному ряді за кількістю тих, хто нею розмовляє, займає друге місце серед слов'янських

народів [106, с. 17–19].

Оскільки молоді люди пізнають навколишній світ не лише через власний досвід, а й через мову, під час вивчення дисципліни **«Сучасна українська літературна мова»** для студентів можна організувати семінар-практикум, який зазвичай відбувся на базі Уманської міської бібліотеки-філії по вул. Паризької Комуни. Семінари проводяться з метою ознайомити майбутніх учителів із культурним надбанням нашого краю, літературними процесами в Уманському регіоні. Його проведення сприяє піднесенню духовності, зростанню суспільного інтересу до різних напрямів літературного краєзнавства, підвищенню загального рівня культури та виявленню талантів і можливостей майбутніх учителів. Згідно з розробленим планом та програмою семінару студенти працюють над збагаченням свого словникового запасу, оволодівають нормами української літературної мови, переймають вміння і навички зв'язного, логічного й послідовного викладу думок від місцевих краєзнавців, письменників і поетів – учасників Уманського літературного клубу (Додаток Г).

Потужним дидактичним потенціалом у навчальному процесі є використання мультимедійних засобів навчання. У зв'язку з цим під час викладання предмета *«Нові інформаційні технології»* можна запропонувати студентам розглянути, схвалені і рекомендовані Міністерством освіти і науки України, такі мультимедійні засоби навчання: «Я і Україна», «Міфи України», «Петриківський розпис», «Традиції українського народу», «Дитина та довкілля», «Казки Сашка Лірника» (Додаток Д).

Електронні навчально-виховні комплекси можуть слугувати як основний або додатковий засіб у вивченні шкільних предметів краєзнавчого спрямування, а також розширюють межі представлення інформації, стимулюють пізнавальний інтерес, активізують увагу учнів до об'єктів, що вивчаються. Окрім того, у своєму педагогічному арсеналі майбутні учителі, а сьогоднішні студенти, матимуть ряд навчально-мультимедійних технологій, які надійно слугуватимуть як методична допомога у цілеспрямованій

шкільній краєзнавчій роботі.

Забезпечення студентської молоді як фактичними, так і методичними краєзнавчими знаннями у навчально-виховному процесі здійснюється під час практичних занять з предмета *«Методика викладання математики»*. Розробляючи зміст і методiku впровадження краєзнавчих знань для стимулювання пізнавальних інтересів школярів, варто виділили такі основні напрями:

- 1) використання з метою полегшити засвоєння нової математичної інформації;
- 2) допомогти актуалізувати опорні знання з математики.

Застосування краєзнавчої складової під час викладання *«Методики викладання математики»* наведено у Додатку Ж.

Найважливішим підходом у конструюванні навчального курсу *«Методика викладання природознавства»* є краєзнавчий, який базується на конкретності, образності, особистому соціальному досвіді, заснованому на вивченні рідного довкілля. Враховуючи це, студентам пропонується зібрати дидактичний матеріал для шкільних уроків з природознавства, тобто тематичні папки: *«Польові роботи»*, *«Звірі і птахи Черкаського краю»*, *«Тварини лісів нашої місцевості»*, *«Лікарські рослини нашого краю»*, *«Колекції корисних копалин, що видобувають у нашій місцевості»*, *«Земельні ресурси рідного краю»*. Розроблені для опитування і спостереження картки з таких тем, як наприклад *«Знай свій край»*, *«Спостереження за предметами неживої природи»*, *«Доля природи – у твоїх руках»*, *«Екологічний барометр Черкащини»*, *«Свій чи чужий»*, сприятимуть свідомому засвоєнню матеріалу, вихованню бережливого ставлення до природи рідного краю в процесі навчання школярів.

Розвиток краєзнавчого потенціалу у студентському навчально-виховному процесі здійснюється у рамках дисципліни **«Людина і світ з методикою викладання»**. Аналізуючи шкільну програму *«Я і Україна»*, слід відмітити, що її зміст передбачає озброєння молодших школярів знаннями

про людину, її життєвий простір, природу рідного краю, рід, родину, народні традиції, духовний спадок минулих поколінь та ін. Шкільна програма передбачає вивчення усної народної творчості (загадки, скоромовки, прислів'я, приказки), ігрового фольклору, легенд, казок, творів українських письменників-класиків, призначених для дитячого читання. Тому під час вивчення курсу «Людина і світ» студенти повинні володіти інформацією про свій рідний край, місто чи село, його побут, а також мати уявлення про символіку, обряди, звичаї та традиції, знати міфологію, прикмети й забобони українського народу.

Окрім методики мультимедійного представлення шкільної програми «Я і Україна», майбутнім учителям пропонується ознайомитися не лише з Україною в загальному краєзнавчому вимірі, а й з місцевою специфікою природних компонентів, унікальних об'єктів, типових явищ, що характеризують саме ту, чи іншу місцевість. Враховуючи те, що будь-яка інформація краще сприймається на рівні конкретних прикладів, варто організувати тематичну екскурсію, як наприклад, у село Дубова Уманського району Черкаської області, де молодь може стати учасниками традиційного місцевого обрядового дійства – українського весілля (Додаток 3).

Прилучаючись до традицій, звичаїв і обрядів свого краю молоді люди з задоволенням приймають участь та виконують ролі у святковому дійстві, що, безумовно, сприяє закріпленню культурних навичок не лише на раціональному, теоретичному, а й на емоційно-почуттєвому, практичному рівнях.

Волонтерська діяльність краєзнавчої спрямованості також відкриває широкі перспективи для активізації духовного, інтелектуального та культурного потенціалу особистості. Так, студенти мають змогу добровільно стати вихователями в уже згадуваному Уманському православному таборі «Маячок», а також взяти участь у інших, не менш важливих соціальних проектах, благодійних акціях, святах, концертах тощо.

Досить специфічним та впливовим є добродійний захід, спрямований

на організацію, відтворення та впорядкування реконструкцій трипільських жител, які знаходяться у селі Легедзине (Тальнівській район, Черкаська область). Волонтери, разом з місцевою громадою з року в рік перетирають глиною з соломою стіни, перестінки, підлогу та стелі на реконструйованих трипільських будівлях – двоповерховій хаті та гончарній майстерні. Трипільську толоку можливо проводити лише у літні місяці, тому такі заходи влаштовують щороку. Як свідчить практика, студентська молодь під час активної участі у Всеукраїнській толоці, набуває додаткового життєвого досвіду, розвиває свої організаторські уміння, творчі здібності, включається у соціальні комунікації, одержуючи від того моральне та естетичне задоволення.

Практична діяльність і теоретичні пошуки у плані волонтерської діяльності дають достатньо різноманітні варіації щодо вияву соціальної ініціативи на добровільних засадах. З проектами волонтерів студентського активу можна ознайомитись, розглянувши таблицю 3.1.

Таблиця 3.1

Волонтерська діяльність студентів

№ п/п	Види волонтерської роботи краєзнавчої спрямованості
1	Акція «Лялька-мотанка». Волонтери навчали всіх бажаючих виготовляти вузликову ляльку-мотанку та розповідали усі старовинні українські таємниці про неї, про історію її появи та символічність, обряди, звичаї. Усі ляльки, були подаровані дітям з малозабезпечених сімей.
2	Проект «Відкрийте двері вашого села!». Створення бази даних господарів агросадиб, які надають послуги з розміщення та організації ековідпочинку. Створення постійної мережі волонтерської допомоги селу на базі обраних садиб і сільських громад.
3	Проект Дитячий табір «Маячок», присвячений роботі з дітьми. Студенти-волонтери стали вихователями дитячого оздоровчого табору.
4	Трипільська толока. Допомога у реконструкції трипільських жител.
5	Акція «Врятуємо долину озер». Проект, спрямований на допомогу владі міста у впорядкуванні міських водних артерій.

У цілому можна виокремити такі головні завдання, за якими здійснюється волонтерська діяльність краєзнавчої спрямованості:

- здійснення добродійної діяльності через залучення місцевих традицій та професійного мистецтва до справи допомоги окремим соціально

незахищеним групам людей;

- популяризація зеленого туризму як виду відпочинку, сприяння самоорганізації сільських садиб, як можливість додаткового заробітку для сільського населення;
- сприяння розвитку громадських ініціатив, через культурний обмін, спільну участь у культурно-мистецьких, історико-патріотичних заходах;
- надання педагогічних послуг у справі виховання дітей в конкретних умовах літніх таборів оздоровлення та відпочинку;
- збереження біорізноманіття для добробуту місцевої громади.

Таким чином, окреслений зміст навчально-виховної програми засвідчує її соціально-педагогічну спрямованість, яка забезпечує формування життєво успішної особистості, орієнтованої на розвиток власних здібностей і на потребу в самореалізації.

Реалізація педагогічних умов соціального виховання студентської молоді засобами педагогічного краєзнавства передбачає впровадження комплексу спеціальних заходів під час аудиторних занять (лекції, практичні), позааудиторної підготовки із застосуванням особливих форм і методів наукового пізнання (екскурсії, експедиції, походи, безпосередня участь у фестивалях, театралізованих дійствах, науково-практичних конференціях, пошукова, волонтерська, дослідницька робота).

3. 2. Приклади міжпредметного (інтеграційного) використання потенціалу краєзнавства у освітньому процесі

У більшості випадків краєзнавство розглядається як ефективний засіб у процесі викладання гуманітарних наук. Специфікою педагогічного краєзнавства у системі освітянської діяльності стало поєднання краєзнавчого елемента із соціальними, природничими, технічними, математичними, медичними та іншими науковими напрямками.

Краєзнавча освіта, будучи інтеграційною і міждисциплінарною за своїм

змістом, представляє єдиний напрям системи навчання та виховання, пов'язаний безпосередньо зі всіма основними компонентами навколишнього середовища. Особливо цей зв'язок відображається у загальній історії, історії мистецтв, фізичній і економічній географії, біології, зоології, кліматології, геології, археології, архітектури і етнографії, що дає можливість зрозуміти значення соціальних об'єктів і явищ. Усі ці науки, у тісному поєднанні з краєзнавством, дозволяють не лише вивчити теорію, а й, насамперед, осмислити та зрозуміти значення соціальних об'єктів і явищ.

Специфічними рисами зібраних краєзнавчих матеріалів є локальні, індивідуальні, взаємозалежні дослідження у конкретному регіоні. Це і фольклор, і казки, і легенди, і прислів'я, і приказки, різні історії та байки, – усе це сприяє збудженню пізнавального інтересу у процесі фахової підготовки майбутніх учителів.

Проведений, у рамках нашого дослідження, аналіз краєзнавчої інформації з різних соціокультурних напрямів та галузей виробництва виявив високий інтеграційний потенціал краєзнавчого матеріалу в освітньому процесі вищої школи. Коротко розглянемо основні відомості про певну територію, у нашому випадку, Черкаський край.

Так, приміром, Черкащина славиться не тільки дендропарком «Софіївка», а й багатими природними, історичними та культурними пам'ятоландшафтними комплексами, особливо, у долинах річок – Росі, Вільшанки, Тясмину, Гірського і Гнилого Тікичів. В області налічується близько 350 садово-паркових ансамблів кінця XVIII – початку XIX ст. Унікальність таких парків виявляється у органічному поєднанні прогресивних планувальних європейських ідей з традиційними ментальними особливостями жителів нашого краю. Характерними рисами ландшафту нашої місцевості є насадження плодкових дерев у парковій зоні, багатофункціональність та ірраціоналізм використання штучних каскадів і озер, багатобарвність, складність та романтизм ландшафтних композицій.

Унікальними за своїм архітектурно-планувальними, композиційними,

художніми рішеннями є садово-паркові ансамблі: Мліївський дендрологічний садибний парк (Городищенський р-н), Мошногородищенський садибний парк (Черкаський р-н), Черкаський міський дитячий парк (сад Ярової), Черкаський міський парк «Соснівка» (сад княгині Е. Балашевої), Софіївський парк (м. Умань), Корсунь-Шевченківський парк. Значний історико-культурний потенціал мають ландшафтні об'єкти Мошен, Козацького, Стецівки, Мокрої Калигірки, Синиці, Тального, Великої Бурімки, Кавраю, Будища, Прохорівки, Доброї, Леськового, Шполи та багатьох інших.

Проблема вивчення та збереження садово-паркової архітектури Черкащини потребує нагального вирішення. На особливу увагу заслуговує також охорона вікових аборигенних лісових насаджень та інтродукованих цінних екзотів.

До вікових умовно відносяться лісові дерева віком понад 100 років. Важливим пам'ятником природи місцевого значення є рідкісний екземпляр сторічного горіха чорного, висота якого сягає 30 м, діаметр стовбура — 100 см (Руськополянське лісництво).

По кілька віків мають Жашківський дуб (росте на території Жашківського цукрового заводу) та Вільшанський дуб (с. Вільшанка Жашківського району), які охороняються державою і є пам'яткою природи. Понад тисячу років зростає у Холодному Яру дуб Максима Залізняка. Його висота 24 м, в обхваті 8 м 90 см. У 1972 році ботанічний релікт отримав статус державної пам'ятки природи місцевого значення.

Під час дослідження рідної місцевості доцільно звернути увагу на представників флори і фауни, які потрапили на сторінки Червоної книги. Серед найбільш рідкісних – єдиний у фауні України вид гризунів сімейства соневих – Соня садова. На території України виявлено лише 8 особин цього виду і одна з них, датована квітнем 1965 р. – в Уманському районі Черкаської області.

Черкащина забезпечена значними мінерально-сировинними ресурсами. Тут відомо близько 400 родовищ різних глин, серед яких: бентонітові,

палигорськітові, каоліни. Видобуток корисних копалин та їх переробка здійснює істотний вплив на розвиток економіки нашого краю. Так, розробка родовищ вторинних каолінів, які є сировиною для виробництва вогнетривів, на території області здійснює найбільший в Україні ПАТ “Ватутінський комбінат вогнетривів”. Станом на 2005 р. у країнах СНД було вироблено близько 370 тис. т каоліну, з яких 54,6% – у м. Ватутіному.

Черкащина багата на значні запаси облицювального та будівельного каменю. Найбільш відомі родовища граніту – Старобабанське і Танське, продукція яких постачається далеко за межі області. Унікальність Старобабанського гранітного родовища полягає у тому, що більшість родовищ граніту розробляється на бут, щебінь, а Бабанський граніт йде на виготовлення тесаних виробів: бруківки, парканів, бордюрів, постаментів та пам’ятників. Крім того, за даними радіогеохронологічних досліджень циркону уран-свинцевим методом вік старобабанських гранітів сягає близько 2025 млн. років. Бабанський кар’єр вважається геологічною пам’яткою місцевого значення, проте юридично цей об’єкт, як геологічна пам’ятка, поки що не оформлений.

Використання краєзнавчого матеріалу не лише забезпечує студентів певним рівнем сучасних наукових знань, а й дозволяє ознайомитись з можливостями соціально-економічної інфраструктури рідного краю. Прикладом доцільності та спроможності реалізовувати власні проекти слугує діяльність українських підприємців, імена яких зберігає історія. Насамперед, це родини промисловців-землевласників Бобринських, Симеренків, Яхненків, Терещенків, Ханенків, Лопухіних та ін. Відомим особистостям сучасності оцінку дасть історія. Сьогодення оперує лише фактами. Тож у цьому ракурсі, як зразок конкретної роботи, можна навести нові напрями господарювання сучасних аграріїв.

Це, насамперед, екзотичний страусиний бізнес, який активно налагоджують у селах Нечаївка, Старосілля, Свидівок Черкаського району; у с. Топильна Шполянського р-ну; у с. Велика Яблунівка Смілянського району;

у с. Дмитрушки Уманського р-ну; у Драбові, Лисянці та Кам'янці. Вирощує птахів лісничий із с. Закревки, що на Городищині. Ще троє страусів живуть у Комсомольському лісництві ДП «Кам'янське лісове господарство». Гордістю ВАТ «Чорнобай-птиця» є перепілки, а у ПСП «Насіння» Драбівського району та у с. Чапаєвка на Золотоніщині вигодовують в'єтнамських свинок. Риборозплідник «Гірський Тікич», що у с. Бузівка на Жашківщині, спеціалізується на розведенні благородних риб: веслоноса, форелі та стерляді.

Як і два століття тому, коли промислові ініціативи в галузі цукровиробництва теж не сприймалися та вважалися ризиковими, сільгоспвиробники сучасності знаходять нові ефективні технології та шляхи поліпшення розвитку власної справи. У рамках сказаного варто наголосити, що подібні форми господарювання можуть розглядатися і як напрям туризму, і як перспективні інновації у аграрному бізнесі.

Отже, на фактичних прикладах прослідковується досить потужний культурно-історичний потенціал Черкаського краю. Важливо лише усвідомити його значимість і використовувати у навчально-виховному процесі, що сприятиме розвитку інтелекту особистості, його емоційної культури, уяви, пам'яті. Успіх краєзнавчої діяльності значною мірою залежить від того, наскільки підготовлений до цієї роботи вчитель. Займатися краєзнавством – це зовсім не означає запам'ятовувати історичні та героїчні сторінки минулого і сьогодення свого краю, це, перш за все, кропітка дослідницька робота, під час якої майбутній учитель пізнає світ, стає духовно багатим, причетним до діянь свого народу.

Висновки до третього розділу

Впровадження педагогічних умов соціального виховання студентської молоді передбачає розроблення моделі організаційно-методичного забезпечення зазначеного процесу, з використанням наступних педагогічних дій:

- 1) підготовка спецкурсу «Педагогічне краєзнавство», який забезпечує систематизацію, узагальнення і розширення краєзнавчого досвіду майбутніх учителів;
- 2) посилення краєзнавчої спрямованості дисциплін суспільствознавчого, природничо-наукового, професійно-практичного циклів;
- 3) соціальне виховання студентів у процесі волонтерської роботи краєзнавчої спрямованості.

Завдяки такому комплексу краєзнавчо спрямованих педагогічних заходів студенти оволодівають узагальненими прийомами й способами пізнання педагогічних явищ, з урахуванням усіх чинників природного та соціального середовища; набувають умінь та навичок добору краєзнавчих засобів для виконання як навчальних завдань, так і для використання краєзнавчої інформації у самостійній навчально-пізнавальній, волонтерській діяльності. Спеціально організована краєзнавчо-спрямована робота виявляється продуктивною за умови інтеграційного використання потенціалу педагогічного краєзнавства. Відслідкування краєзнавчого матеріалу Черкаського краю стимулює процеси самовиховання, самореалізації, самоактуалізації, саморегуляції у внутрішньому духовному досвіді та у зовнішній соціальній дійсності молодих людей.

ВИСНОВКИ

У монографії наведено теоретичне узагальнення і новий підхід до вирішення важливого й актуального завдання соціального виховання студентської молоді засобами педагогічного краєзнавства.

1. Здійснене науково-теоретичне вивчення педагогічної літератури з теми дослідження засвідчило, що проблема соціального виховання набула значного поширення у вітчизняному дискурсі у зв'язку з трансформацією соціальної структури суспільного буття. Тому процес становлення і розвитку особистості, її навчання, виховання, засвоєння нею суспільно-культурних цінностей, норм, установок, зразків поведінки, властивих даному суспільству, соціальній спільноті, групі, набуває надзвичайної актуальності на тлі входу України до світового освітнього співтовариства.

У результаті вивчення філософської, психологічної, соціально-педагогічної літератури виявлено, що *соціальне виховання студентської молоді* являє собою процес залучення студентів ВНЗ до засвоєння загальнолюдських цінностей, вивільнення внутрішніх резервів та інших позитивних власних і соціальних якостей, які допоможуть самореалізуватися у взаєминах із природою і навколишнім середовищем. Конкретизовано сутність поняття *«педагогічне краєзнавство»* – складова навчально-виховного процесу, у соціокультурному середовищі якого здійснюється становлення і розвиток педагога, який здатен сприймати, послідовно аналізувати та оцінювати краєзнавчі знання, визначати їх педагогічну цінність та виражати власне об'єктивне ставлення до них, розвиваючи при цьому свої дослідницькі здібності, використовувати їх у своїй професійній діяльності. З'ясовано, що *засоби педагогічного краєзнавства* – це різноманітні краєзнавчі ресурси, завдяки яким більш успішно і за короткий час у процесі наукового пізнання та дослідницького пошуку відбувається засвоєння соціального досвіду, знань, зразків поведінки, цінностей культури своєї місцевості, що приводить до збагачення внутрішнього, духовно-емоційного світу молоді людини. До

засобів педагогічного краєзнавства належать: словесні (традиційні друківані – стародруки, підручники, навчальні посібники, часописи, періодична преса; усні – спогади старожилів, усна народна творчість; зображення – ілюстрації, літографії, фото); речові (художні, ювелірні, гончарні вироби, знаряддя праці тощо), природні (явища природи, садово-паркові ансамблі, водні ресурси тощо), соціальні (події, презентації книг, інсценізація звичаїв і обрядів, фестивалі тощо), мультимедійні (презентації, кліпи, портфоліо, музика, кінодокументи, лінгвістичні матеріали тощо).

Аналіз сучасного стану проблеми засвідчив, що педагогічні механізми підтримки соціально-виховного процесу у вищій школі ґрунтуються переважно на особистісно орієнтованому підході, містять значний теоретичний та емпіричний матеріал, який і став джерельною базою нашого дослідження.

2. Здійснений аналіз провідних факторів соціокультурного середовища дозволив виявити їх вплив на соціальне виховання студентської молоді у вищій школі. З'ясовано, що особистість молодого людини формується не лише у взаєминах з широким суспільним докільлям (макросередовищем) та в результаті специфічних умов мезосередовища. Її становлення та діяльність, насамперед, залежать від мікрофакторів, які діють на студентську молодь через агентів соціалізації, якими є: сім'я, інститути виховання, групи однолітків, різні навчальні, професійні, громадські та релігійні спільноти. Оскільки процес соціального виховання особистості може бути спрямованим і неспрямованим (у дослідженні розглядаємо педагогічно керовану форму соціалізації, яка здійснюється під час організованого навчально-виховного процесу у ВНЗ), обрано найбільш ефективний шлях соціального виховання особистості, який сприяє зорієнтуванню молодого людини на суспільно корисні та важливі ініціативи, а відтак контекстуально педагогічне краєзнавство виступає як духовний засіб соціалізації особистості, як форма трансляції (набуття) соціального досвіду через освоєння та осмислення матеріального, духовного та соціального середовища рідної місцевості, а

засоби педагогічного краєзнавства інтерпретуються передусім як освітні засоби краєзнавчого спрямування, через які реалізується величезний потік інформації, необхідний майбутньому учителю.

3. Розроблена модель організаційно-методичного забезпечення соціального виховання студентської молоді засобами педагогічного краєзнавства охоплює: макро-, мезо-, мікрофактори (найбільшою мірою розглядається соціальне середовище ВНЗ), мету (соціальне виховання студентів у процесі застосування педагогічного краєзнавства), педагогічні умови, компоненти соціального виховання (когнітивний, емоційно-мотиваційний, діяльнісно-практичний), рівні соціальної вихованості (високий, середній, низький), змістове і методичне забезпечення (засоби педагогічного краєзнавства, організаційні форми і методи), при якому досягається ефективний результат (соціальна вихованість студентської молоді засобами педагогічного краєзнавства).

Підвищення ефективності соціального виховання студентів засобами педагогічного краєзнавства забезпечується завдяки дотриманню таких педагогічних умов, як: наявність сприятливого соціокультурного середовища, стимулювання краєзнавчої активності на засадах емоційно-ціннісного орієнтування на процеси й результати своєї діяльності, реалізація краєзнавчих пошуково-дослідницьких та культурно-просвітницьких напрямів у освітній роботі зі студентською молоддю.

Усі вищенаведені педагогічні умови утворюють комплекс та реалізувалися за допомогою навчально-методичного забезпечення, до якого входять: спецкурс «Педагогічне краєзнавство»; посилення краєзнавчої спрямованості дисципліни суспільствознавчого, природничо-наукового, професійно-практичного циклів; залучення студентів до волонтерської роботи краєзнавчої спрямованості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Maslow A. H. *Toward a Psychology of Being* : 2nd ed. / A. H. Maslow. – New York : Van Nostrand Reinhold, 1968. – 230 p.
2. Алексеева-Вовк М. І. Основні поняття теорії й практики соціалізації сучасних студентів / М. І. Алексеева-Вовк // *Проблеми освіти*. – 2007. – Вип. 53. – С. 71–79.
3. Андреева Г. М. *Социальная психология : учебник [для высших учеб. заведений]* / Г. М. Андреева. – М. : Аспект Пресс, 1998. – 376 с.
4. Аникина Т. А. Патриотическое воспитание будущих учителей музыки способами художественного краеведения : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 «Общая педагогика, история педагогики и образования» / Аникина Татьяна Александровна ; Институт педагогики АПН Украины. – К., 1993. – 18 с.
5. Аптикиев А. Х. Развитие творческой индивидуальности студента средствами педагогического краеведения : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 «Общая педагогика, история педагогики и образования» / Аптикиев Альберт Хуснутдинович. – Оренбург, 2004. – 167 с.
6. Аткинсон В. У. *Воспитание памяти : научно-популярное издание* / В. У. Аткинсон. – Минск : БелЭн, 2005. – 160 с.
7. Баб'як Ж. В. Діагностика соціально-виховного процесу як умова соціалізації студента вищого навчального закладу : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.05 «Соціальна педагогіка» / Баб'як Жанна Володимирівна ; Луган. нац. пед. ун-т ім. Т. Шевченка. – Луганськ, 2004. – 20 с.
8. Бабанский Ю. К. *Проблемы повышения эффективности педагогических исследований : монография* / Ю. К. Бабанский. – М. : Педагогика, 1982. – 192 с.
9. Барков А. С. *Еще о научном краеведении* / А. С. Барков // *Вопросы методики и истории географии*. – М. : АПН РСФСР, 1961. – С. 79–84.

10. Безпалько О. В. Соціальна педагогіка в схемах і таблицях : навч. посіб. / О. В. Безпалько. – К. : Центр навч. літератури, 2003. – 140 с.
11. Бех І. Д. Виховання особистості : в 2 кн. / І. Д. Бех. – К. : Либідь, 2003. – Кн. 2 : Особистісно-орієнтований підхід : науково-практичні засади. – 344 с.
12. Бондаренко Г. В. Теоретичні та методологічні проблеми історичного краєзнавства / Г. В. Бондаренко // Науковий вісник Волинського національного університету. – Луцьк, 2008. – № 1 – С. 237–243.
13. Бондаренко Т. В. Соціалізація особистості студента як психолого-педагогічна проблема / Т. В. Бондаренко // Педагогіка вищої школи : методологія, теорія, технології : теоретичний та науково-методичний часопис. — К. : Гнозис. – 2008. – Т.1. – С. 247–253.
14. Бондаренко Т. В. Стратегія педагогічного краєзнавства в умовах глобалізації суспільства / Т. В. Бондаренко // Педагогіка вищої школи у XXI столітті : сучасний стан і перспективи розвитку : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції / за заг. ред. проф. Л. М. Голубенко, проф. О. С. Цокур. – Одеса : ВМВ, 2010. – Ч. I. – С. 27–28.
15. Бондаренко Т. В. Сучасні тенденції навчання у процесі вивчення краєзнавчого матеріалу / Т. В. Бондаренко // Вища освіта України. – К. : Гнозис, 2009. – № 3 (Дод. 1). Тем. вип. «Педагогіка вищої школи : методологія, теорія, технології». – С. 345–346.
16. Бондаренко Т. В. Ціннісні орієнтації студентської молоді в процесі засвоєння краєзнавчих знань / Т. В. Бондаренко // Педагогічні науки : збірник наукових праць. – Херсон : Видавництво ХДУ, 2009. – Вип. 54. – С. 272–276.
17. Валикова Г. С. Профессиональная компетентность учителя в свете проблем педагогического краеведения / Г. С. Валикова // Гуманистические ценности педагогического краеведения : тезисы докладов межрегиональной научно-методической конференции, 28-29 марта 2000 г. – Рязань : РГПУ, 2000. – 168 с.

18. Вартофский М. С. Модели : репрезентация и научное понимание / М. С. Вартофский ; [пер. с англ. общ. ред. и послесл. И. Б. Новика, В. Н. Садовского]. – М. : Прогресс, 1988. – 506 с.

19. Веретенко Т. Г. Соціальне партнерство студентської громади / Т. Г. Веретенко, Л. О. Шеїна // Вісник Запорізького національного університету. Серія «Педагогічні науки» : зб. наукових статей / гол. ред. Л. І. Міщик. – Запоріжжя : Запорізький національний університет, 2009. – № 2. – С. 34–37.

20. Верменич Я. О. Нова локальна історія та історична регіоналістика : експлікація термінів / Я. О. Верменич // Регіональна історія України. – К. : Інститут історії України НАН України, 2007. – № 1. – С. 13–28.

21. Вітвицька С. С. Основи педагогіки вищої школи : методичний посібник [для студентів магістратури] / С. С. Вітвицька – К. : Центр навчальної літератури, 2003. – 316 с.

22. Власенко Ф. П. Особливості соціалізації індивіда в умовах інформаційного суспільства : (соціально-філософський аналіз) : автореф. дис. ... канд. філос. наук : 09.00.03 «Соц. філософія та філософія історії» / Власенко Федір Павлович ; КНУ ім. Т. Шевченка. – К., 2008. – 18 с.

23. Гданська О. П. Формування гуманістичних ціннісних орієнтацій у студентів вузів культури : (на матеріалі кобзарського мистецтва) : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.05 «Соціальна педагогіка» / Гданська Олена Павлівна ; Київський держ. ун-т культури і мистецтва. – К., 1998. – 24 с.

24. Гевко О. І. Національно-патріотичне виховання студентів вищих педагогічних закладів засобами декоративно-ужиткового мистецтва : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07 «Теорія і методика виховання» / Оксана Іванівна Гевко ; Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова. – К., 2003. – 20 с.

25. Гончаренко С. У. Соціалізація / Семен Гончаренко // Український педагогічний словник / С. У. Гончаренко. – К. : Либідь, 1997. – 376 с.

26. Гончарова О. М. Використання усного слова як засобу підсилення раціонального та емоційного впливу форм соціально-культурної діяльності :

дис. ... канд. пед. наук : 13.00.05 «Соціальна педагогіка»/ Гончарова Олена Миколаївна. – К., 1998. – 185 л.

27. Грищенко Н. А. Системно-синергетична модель процесу формування просоціальних особистісних смислів студента в позанавчальній діяльності ВНЗ / Н. А. Грищенко // Соціальна педагогіка : теорія і практика. – 2008. – № 4. – С. 24–33.

28. Гуковська Т. Г. Формування емоційно-почуттєвої сфери студентів гуманітарних факультетів у вищих навчальних закладах : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07 «Теорія і методика виховання» / Гуковська Тетяна Геннадіївна ; Східноукр. нац. ун-т ім. В.Даля. – Луганськ, 2010. – 20 с.

29. Дзюба В. М. Патріотичне виховання майбутніх офіцерів внутрішніх військ у процесі вивчення соціально-гуманітарних дисциплін : автореф. дис. ... канд. пед. наук. : 20.02.02 «Військова педагогіка та психологія» / Дзюба Василь Маркович ; Національна академія прикордонних військ України. – Хмельницький, 2002. – 22 с.

30. До зони європейської вищої освіти : комюніке зустрічі європейських міністрів, які відповідають за вищу освіту, 18-19 травня 2001 р., м. Прага // Основні засади розвитку вищої освіти України в контексті Болонського процесу : (документи і матеріали 2003–2004 рр.) / за ред. В. Г. Кременя. – Тернопіль : Вид-во ТДПУ ім. В. Гнатюка, 2004. – С. 26–29.

31. Додурич С. М. Формування патріотичних цінностей у студентів коледжів засобами краєзнавчо-пошукової діяльності : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07 «Теорія і методика виховання» / Світлана Миколаївна Додурич ; Миколаїв. держ. ун-т ім. В.О. Сухомлинського. – Миколаїв, 2010. – 20 с.

32. Донченко І. А. Педагогічні умови розвитку професійної самосвідомості майбутніх викладачів вищого навчального закладу в процесі магістерської підготовки : автореф. дис. ... канд. пед. наук / Донченко Ірина Анатоліївна ; Класич. приват. ун-т. – Запоріжжя, 2010. – 20 с.

33. Дряпіка В. І. Орієнтації студентської молоді на цінності музичної культури : соціально-педагогічний аспект / В. І. Дряпіка ; АПН України, Інститут педагогіки. – К. ; Кіровоград : Держ. Центр. – Укр. вид-во, 1997. – 215 с.
34. Дудка Т. Ю. Науково-педагогічне краєзнавство в діяльності університетів України (XIX – 20-ті рр. XX ст.) : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / Дудка Тетяна Юріївна ; Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. – К., 2012. – 21 с.
35. Дябел Л. І. Соціалізація студентів-першокурсників в умовах педагогічного університету : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.05 «Соціальна педагогіка» / Дябел Лариса Іванівна ; Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. – К., 2008. – 21 с.
36. Ефремова Т. Ф. Краеведение / Т. Ф. Ефремова // Новый словарь русского языка : толково-словообразовательный : в 2 т. / Т. Ф. Ефремова. – М. : Русский язык, 2000. – Т. 1 : А – О. – 1232 с.
37. Жук Л. В. Використання краєзнавчих матеріалів у процесі навчання історії / Л. В. Жук // Історія України. – 2006. – № 37 (485). – С. 13–18.
38. Жупанський Я. І. Про об'єкт і предмет вивчення національного краєзнавства / Я. І. Жупанський, В. П. Круль // Краєзнавство. – 1993. – № 1. – С. 3–6.
39. Загвязинский В. И. Идея, замысел и гипотеза педагогического исследования / В. И. Загвязинский, А. Ф. Закирова // Педагогика. – 1997. – № 2. – С. 9–14.
40. Загородній Ю. І. Педагогічні умови політичної соціалізації студентської молоді в умовах великого промислового міста : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.05 «Соціальна педагогіка» / Загородній Юрій Іванович ; Луган. нац. пед. ун-т ім. Т. Шевченка. – Луганськ, 2004. – 20 с.
41. Залуцький О. Р. До питання організації краєзнавчої самоосвіти / О. Р. Залуцький // Науковий вісник Чернівецького університету. Серія

«Педагогіка та психологія» : збірник наукових праць. – Чернівці : Рута, 2004. – Вип. 210 – С. 50–56.

42. Зверева І. Д. Соціально-педагогічна робота з дітьми та молоддю в Україні : теорія і практика : монографія / І. Д. Зверева. – К. : Правда Ярославичів, 1998. – 394 с.

43. Зверева І. Д. Теорія і практика соціально-педагогічної роботи з дітьми та молоддю в Україні : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.05 «Соціальна педагогіка» / Зверева Ірина Дмитрівна. – К., 1999. – 451 с.

44. Капля А. М. Організаційно-педагогічні умови соціалізації курсантів у вищому навчальному закладі МНС України : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.05 «Соціальна педагогіка» / Анатолій Миколайович Капля ; Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. – К., 2008. – 22 с.

45. Капська А. Й. Соціальна робота : навчальний посібник / А. Й. Капська. – К. : Центр навчальної літератури, 2005. – 328 с.

46. Карпова І. Г. Соціалізація студентської молоді засобами мистецької діяльності / І. Г. Карпова // Проблеми загальної та педагогічної психології : зб. наук. пр. / Ін-т психології ім. Г. С. Костюка АПН України. – К., 2011. – Т. XIII. Ч. 3. – С. 162–170.

47. Картунов О. П. Етнічна ідентичність (характерні риси) / О. П. Картунов // Мала енциклопедія етнодержавознавства. – К. : Довіра, 1996. – С. 35–36.

48. Кириченко І. В. Все, що для щастя потрібно / І. В. Кириченко // Щоденна всеукраїнська газета. – 2008. – 25 квітня. – С. 7.

49. Киричук О. В. Ментальність : сутність, функції, генеза / О. В. Киричук // Ментальність. Духовність. Саморозвиток особистості : тези доповідей та матеріали міжнар. наук. конф. – К. ; Луцьк, 1994. – Ч. 1. – С. 11.

50. Коберник О. М. Соціалізація особистості сільського школяра в процесі предметно-перетворювальної діяльності / О. М. Коберник // Психолого-педагогічні проблеми сільської школи : зб. наук. праць Уманського

державного педагогічного університету імені Павла Тичини / [ред. кол. : Побірченко Н. С. (гол. ред.) [та ін.]. – К. : Наук. світ, 2002. – С.73-81.

51. Коваль Л. Г. Соціальна педагогіка / Соціальна робота : навч. посібник / Л. Г. Коваль, І. Д. Зверева, С. Р. Хлеб'юк. – К. : ІЗМН, 1997. – 392 с.

52. Ковальчук Н. П. Взаємодія системи «Студент – освітньо-виховне середовище» в процесі соціалізації в умовах педагогічного коледжу / Н. П. Ковальчук // Соціальна педагогіка : теорія та практика. – 2009. – № 1. – С. 21–26.

53. Коджаспирова Г. М. Педагогический словарь [для студ. высш. и сред. пед. учеб. заведений] / Г. М. Коджаспирова, А. Ю. Коджаспиров. – М. : Издательский центр «Академия», 2003. – 176 с.

54. Коляструк О. А. Використання візуальних джерел у відтворенні повсякденності / О. А. Коляструк // Науковий вісник УжНУ. – Ужгород, 2008. – Вип. 21. – С. 50–53.

55. Кон И. С. В поисках себя : личность и её самосознание / И. С. Кон. – М. : Политиздат, 1984. – 335 с.

56. Копилова С. В. Керівництво соціальною адаптацією студентської молоді : напрями, механізми / С. В. Копилова // Вісник Черкаського університету. Серія «Педагогічні науки». – Черкаси, 2008. – Вип. 144. – С. 75–80.

57. Король Л. Д. Діагностика формування національного характеру у студентів / Л. Д. Король // Проблеми сучасної психології. – 2010. – № 7. – С. 21–23.

58. Костина Н. А. Политическая социализация учительства в современной России : автореф. дис. ... канд. филос. наук : 09.00.11 «Социальная философия» ; МГУ им. М. В. Ломоносова. – М., 2002. – 19 с.

59. Костриця М. Ю. Шкільна краєзнавчо-туристична робота : навчальний посібник / М. Ю. Костриця, В. В. Обозний. – К. : Вища школа, 1995. – 223 с.

60. Кочубей Т. Д. Соціальне становлення особистості студента у навчально-виховному процесі педагогічного коледжу / Т. Д. Кочубей // Психолого-педагогічні проблеми сільської школи : зб. наук. праць Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини / [ред. кол. : Побірченко Н. С. (гол. ред.) [та інші]]. – Умань : РВЦ «Софія», 2008. – Випуск 25. – С.123-128.

61. Кравченко Т. В. Соціалізація дітей шкільного віку у взаємодії сім'ї і школи : монографія / Т. В. Кравченко. – К. : Фенікс, 2009. – 416 с.

62. Краєзнавство // Словник української мови : в 11 т. / під ред. І. К. Білодіда. – К. : Наукова думка, 1973. – Т. 4. – С. 319–320.

63. Красноярова Е. В. Педагогические условия социализации студентов в вузе : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01, 13.00.08 / Елена Викторовна Красноярова. – Челябинск, 2003. – 200 с.

64. Круль В. П. Краєзнавство : матеріали для практичних і семінарських занять та вказівки до їх виконання (для студентів географічного факультету) / за ред. Я. Жупанського. – Чернівці : Рута, 1998. – 158 с.

65. Куликова Л. Н. Педагогические основы самовоспитания ученического коллектива старшеклассников : учебно-методическое пособие / Л. Н. Куликова. – Владивосток : Изд-во Дальневост. ун-та, 1989. – 149 с.

66. Курліщук І. І. До питання особливостей процесу соціалізації студентської молоді України на сучасному етапі / І. І. Курліщук // Духовність особистості : методологія, теорія і практика : зб. наук. пр. / гол. ред. Г. П. Шевченко. – Луганськ : Вид-во Східноукр. нац. ун-ту ім. В. Даля, 2006. – Вип. 2. – С. 86–93.

67. Курліщук І. І. Педагогічні засади соціалізації студентської молоді засобами масової комунікації : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.05 «Соціальна педагогіка» / Курліщук Інна Іванівна. – Луганськ, 2007. – 227 с.

68. Лавриченко Н. М. Педагогіка соціалізації : європейські абрисы / Н. М. Лавриченко. – К. : ВІРА ІНСАЙТ, 2000. – 444 с.

69. Левикова С. З. Молодежна субкультура : учеб. пос. / С. З. Левикова. – М. : ФАИР – ПРЕСС, 2004. – 608 с.
70. Левківський М. П. Педагогічне краєзнавство Волині / М. П. Левківський // Історико-педагогічний альманах. – 2007. – № 2. – С. 79–81.
71. Лисичарова Г. О. Підготовка майбутніх учителів географії до краєзнавчої діяльності в умовах великого міста : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02 «Теорія та методика навчання» / Галина Олександрівна Лисичарова. – Дніпропетровськ, 2008. – 217 с.
72. Лобанова С. І. Сучасні підходи до визначення сутності поняття «соціальне виховання» / С. І. Лобанова // Соціальна педагогіка : теорія та практика. – Луганськ, 2010. – №3. – С. 19-27.
73. Лозовой В. О. Саморозвиток особистості у філософській рефлексії та соціальній практиці : монографія / В. О. Лозовой, Л. М. Сідак. – Х. : Право, 2006. – 256 с.
74. Лукашевич М. П. Теорія і методи соціальної роботи : навч. посіб. / М. П. Лукашевич, І. І. Мигович. – К. : МАУП, 2003. – 168 с.
75. Лях Т. Л. Соціально-педагогічна діяльність студентських волонтерських груп : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.05 «Соціальна педагогіка» / Тетяна Леонідівна Лях ; Луган. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – Луганськ, 2009. – 20 с.
76. Майборода Г. Я. Соціально-педагогічний потенціал українських народних обрядів у системі формування морально-духовних цінностей особистості : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.05 «Соціальна педагогіка», 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / Галина Яківна Майборода. – Черкаси, 1996. – 193 с.
77. Мальков С. М. Педагогічні умови формування і динаміки розвитку самодіяльного студентського художнього колективу : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.05 «Соціальна педагогіка» / Сергій Миколайович Мальков ; Київський держ. ін-т культури. – К., 1996. – 15 с.

78. Мардахаев Л. В. Социальная педагогика : учебник / Л. В. Мардахаев. – М. : Гардарики, 2006. – 269 с.

79. Матіяш В. В. Педагогічне краєзнавство в підготовці майбутніх учителів початкових класів до гуманітаризації навчання : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 «Теорія та методика професійної освіти» / Валентина Василівна Матіяш. – Тернопіль, 1999. – 194 с.

80. Межирицький О. Я. Підготовка студентів до соціально-педагогічної діяльності в умовах сільської місцевості : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.05 «Соціальна педагогіка» / О. Я. Межирицький ; Луганський нац. пед. ун-т ім. Т. Шевченка – Луганськ, 2003. – 17 с.

81. Мищик Л. И. Профессиональная подготовка социального педагога : (педагогический, психологический и управленческий аспекты) : монографія / Л. И. Мищик. – Запоріжжя : ИПК «Запоріжжя», 1996. – 139 с.

82. Міщенко Т. М. Педагогічні основи підготовки майбутніх учителів до краєзнавчої роботи в сільській школі : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 «Теорія та методика професійної освіти» / Тетяна Михайлівна Міщенко. – Черкаси, 2001. – 243 с.

83. Міщик Л. І. Соціальна педагогіка : навч. посібник / Л. І. Міщик. – К. : ІЗМН, 1997. – 140 с.

84. Міщик Л. І. Теоретико-методичні основи професійної підготовки соціального педагога у закладах вищої освіти: дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.05 «Соціальна педагогіка» / Людмила Іванівна Міщик. – Запоріжжя, 1997. – 358 с.

85. Модель // Философский энциклопедический словарь / Е. Ф. Губский, Г. В. Кораблева, В. А. Лутченко – М. : Инфра-М, 1997. – С. 294.

86. Москаленко В. В. Культурно-діяльнісна концепція соціалізації особистості / В. Москаленко, В. Цибя // Педагогіка і психологія. – 1995. – № 3. – С. 136–142.

87. Москаленко В. В. Социализация личности : (философский аспект) / В. В. Москаленко. – К. : Вища шк., 1986. – 200 с.
88. Москаленко В. В. Соціальна психологія : підруч. [для студ. вищ. навч. закл.] / В. В. Москаленко. – К. : Центр навч. літератури, 2005. – 624 с.
89. Мохнюк Р. С. Формування громадянської культури студентів у процесі навчання суспільствознавчих дисциплін : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02 «Теорія та методика навчання» / Мохнюк Руслан Степанович ; Ін-т педагогіки НАПН України. – К., 2010. – 20 с.
90. Мудрик А. В. Социализация и «смутное время» / А. В. Мудрик. – М. : Знание, 1991. – 80 с.
91. Мухіна В. С. Вікова психологія / В. С. Мухіна. – К. : Академія, 1999. – 456 с.
92. Нагорний Б. Г. Студентство і сучасність / Б. Г. Нагорний, Л. М. Яковенко, А. В. Яковенко – К. : Арістей, 2005. – 164 с.
93. Нарійчук М. Д. Соціально-педагогічні умови становлення самооцінки особистісних моральних якостей студентів медучилища у позанавчальній діяльності : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.05 «Соціальна педагогіка» / Нарійчук Микола Денисович ; Нац. пед. ун-т ім. М.П.Драгоманова. – К., 2003. – 20 с.
94. Національна стандартизація. Правила побудови, викладання, оформлення та вимоги до змісту нормативних документів : ДСТУ 1.5:2003 : [Чинний від 2003-07-01]. – К. : Держспоживстандарт України, 2003. – 56 с. – (Національний стандарт України).
95. Нестеренко В. Г. Вступ до філософії : онтологія людини : навч. посібник [для студентів вищих учбових закладів] / В. Г. Нестеренко – К. : Абрис, 1995. – 336 с.
96. Николаев В. А. Краеведческая библиография // Большая Советская Энциклопедия : в 30 т. / гл. ред. А. М. Прохоров. – 3-е изд. – М. : Сов. энциклопедия, 1972. – Т. 13. – С. 311–312.

97. Обозний В. В. Краєзнавча освіта в системі професійної підготовки вчителя : автореф. дис. ... д-ра пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / Василь Васильович Обозний ; НПУ ім. М. П. Драгоманова – К., 2002. – 42 с.

98. Обозний В. В. Краєзнавча підготовка менеджерів туризму в умовах педагогічного університету : навчальний посібник / В. В. Обозний. – К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2007. – 204 с.

99. Овчаренко Г. Е. Еталонний портрет майбутнього фахівця мистецько-педагогічного напрямку як результат соціалізації / Г. Е. Овчаренко // Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка, 2009. – № 17 (180). – С. 43–49.

100. Овчаренко Г. Е. Педагогічні умови соціалізації студентів мистецько-педагогічних спеціальностей у позанавчальній діяльності : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.05 «Соціальна педагогіка» / Ганна Едуардівна Овчаренко ; Луган. нац. пед. ун-т ім. Т.Шевченка. – Луганськ, 2005. – 20 с.

101. Одарченко В. І. Виховання національної гідності у студентської молоді засобами українського народного мистецтва : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07 «Теорія і методика виховання» / Одарченко Вероніка Ігорівна ; Харк. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. – Х., 2010. – 21 с.

102. Ожегов С. И. Краеведение / С. И. Ожегов // Толковый словарь русского языка / С. И. Ожегов ; под. ред. Н. Ю. Шведовой. – М. : Русский язык, 1990. – С. 303.

103. Оконь В. Д. Введение в общую дидактику / В. Д. Оконь ; пер. с польск. Л. Г. Кашкуревича, Н. Г. Горина. – М. : Высш. шк., 1990 – 382 с.

104. Ортинський В. Л. Педагогіка вищої школи : навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.] / В. Л. Ортинський – К. : Центр учбової літератури, 2009. – 472 с.

105. Панчук А. П. Модель громадянського виховання студентів педагогічних університетів / А. П. Панчук // Теоретико-методичні проблеми

виховання дітей та учнівської молоді : збірник наукових праць. – Кам'янець-Подільський : Видавець Зволейко Д. Г., 2009. – Вип. 13. Кн. 2. – 564 с.

106. Педагогіка вищої школи: навчальний посібник / за ред. З. Н. Курлянд. – К. : Знання, 2007. – 495 с.

107. Педагогічне краєзнавство : підручник / за заг. ред. Н. С. Побірченко. – Умань : ПП Жовтий, 2008. – 132 с.

108. Пирожкова А. О. Подготовка будущих учителей к историко-краеведческой работе с учащимися начальных классов в Автономной Республике Крым : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 «Теория и методика профессионального образования» / Алена Олеговна Пирожкова. – Ялта, 2008. – 281 с.

109. Підготовка волонтерів та їх роль у реалізації соціальних проектів / під заг. ред. І. Зверевої, Г. Лактіонової. – К. : Науковий світ, 2001. – 49 с. – (Сер. «Благополуччя дітей та молоді : можливості соц. роботи»).

110. Плавущька О. П. Педагогічні умови розвитку духовних цінностей студентів у процесі вивчення дисциплін гуманітарного циклу: автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07 «Теорія і методика виховання» / Ольга Петрівна Плавущька; Терноп. нац. пед. ун-т ім. В.Гнатюка. – Т., 2010. – 20 с.

111. Платонов К. К. Занимательная психология : учебник / К. К. Платонов. – М.: Молодая гвардия, 1986. – 224 с.

112. Подоляк Л. Г. Психологія вищої школи : навчальний посібник [для магістрантів і аспірантів] / Л. Г. Подоляк, В. І. Юрченко. – К. : Філ-студія, 2006. – 320 с.

113. Полатай Е. Г. Формування культури мовлення студентів філологічних факультетів як умова їхньої соціалізації : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.05 «Соціальна педагогіка» / Еліна Георгіївна Полатай ; Харк. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна. – Х., 2001. – 19 с.

114. Полонский В. М. Научно-педагогическая информация : словарь-справочник / В. М. Полонский. – М. : Новая шк., 1995. – 256 с.

115. Пометун О. І. Сучасний урок : інтерактивні технології навчання : наук.-метод. посібник / О. І. Пометун, Л. В. Пироженко. – К. : А.С.К., 2004. – 192 с.
116. Пономаренко О. В. Формування професійно-етичної культури соціального педагога: автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.05 «Соціальна педагогіка» / Ольга Вікторівна Пономаренко ; Національний педагогічний ун-т ім. М. П. Драгоманова. – К., 2001. – 20 с.
117. Приймачук В. В. Навчальне краєзнавство в роботі сучасного вчителя : навч.-метод. посіб. / В. В. Приймачук. – Кривий Ріг : Видавничий дім, 2007. – 120 с.
118. Ревнюк Н. І. Формування національної самосвідомості майбутніх учителів засобами педагогічного краєзнавства : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07 «Теорія і методика виховання» / Ревнюк Наталія Іванівна ; Уман. держ. пед. ун-т ім. П. Тичини. – Умань, 2011. – 20 с.
119. Рижанова А. О. Сучасна соціалізація студентської молоді в позанавчальній діяльності / А. О. Рижанова // Соціальна педагогіка: теорія та практика. – Луганськ : Видавництво ЛНПУ ім. Тараса Шевченка «Альма-матер», 2009. – № 4. – С. 27–34.
120. Рогальська І. П. Теоретико-методичні засади соціалізації особистості у дошкільному дитинстві : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.05 «Соціальна педагогіка» / Інна Петрівна Рогальська. – Луганськ, 2009. – 499 с.
121. Рожкова Н. Г. Формування моральних якостей особистості майбутнього вчителя у процесі вивчення психолого-педагогічних дисциплін : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07 «Теорія і методика виховання» / Наталія Григорівна Рожкова ; Миколаїв. нац. ун-т ім. В. О. Сухомлинського. – Миколаїв, 2011. – 20 с.
122. Романова Н. Ф. Методичні рекомендації щодо створення та розвитку студентських соціальних служб / Н. Ф. Романова. – К. : ДСССДМ, 2005. – 116 с.

123. Рудницька Т. В. Ідентичність етнічна / Т. В. Рудницька // Етнічний довідник.– К.: ЕРІДс, 1997. – Ч. 1. Поняття та терміни. – С. 69.
124. Савченко С. В. Науково-теоретичні засади соціалізації студентської молоді в позанавчальній діяльності в умовах регіонального простору : дис. ... д-ра. пед. наук : 13.00.05 «Соціальна педагогіка» / Сергій Вікторович Савченко. – Луганськ, 2004. – 455 с.
125. Савченко С. В. Социализация студенческой молодежи в условиях регионального образовательного пространства / С. В. Савченко. – Луганск : Альма Матер, 2003. – 406 с.
126. Сальцева С. В. Качество профессионального образования : теория и практика социально-педагогического сопровождения / С. В. Сальцева // Интеграция науки и образования как условие повышения качества подготовки специалистов : материалы XXIX препод. науч.-практ. конф. – Оренбург : Изд-во ОГПУ, 2008. – Т. 1. – 3055 с.
127. Самохіна Н. М. Громадська соціалізація майбутніх учителів засобами мистецтвознавчого краєзнавства : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.05 «Соціальна педагогіка» / Наталія Миколаївна Самохіна. – Луганськ, 2005. – 264 с.
128. Севаст'янова О. А. Студентська молодь у контексті суб'єкт-суб'єктних соціалізаційних виховних впливів у ВНЗ / О. А. Севаст'янова // Соціальна педагогіка: теорія та практика. – 2008. – № 3. – С. 14–20.
129. Сейко Н. А. Соціальна педагогіка : курс лекцій / Н. А. Сейко. – Житомир : ЖДПУ, 2002. – 260 с.
130. Словарь русского языка / [под ред. А. П. Евгеньевой]. : в 4 т. / РАН, Ин-т лингвистич. исследований. – 4-е изд., стер. – М. : Рус. яз. : Полиграфресурсы, 1999. – 702 с.
131. Смирнова Л. А. Туристско-краеведческая викторина «Родная Брянщина» / Л. А. Смирнова // География в школе. – 1999. – № 7. – С. 80.
132. Солонович М. А. Школьное краеведение в отечественной педагогике 1917-1991 гг. как средство формирования у учащихся

самостійності : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 «Общая педагогика, история педагогики и образования» / Михаил Александрович Солонович ; Пятигор. гос. лингвист. ун-т. – Пятигорск, 2009. – 18 с.

133. Соціальна молодіжна політика : навчальний посібник [для студентів вищих навчальних закладів] / уклад. Н. М. Коляда, О. О. Кравченко. – Умань : РВЦ «Софія», 2008. – 216 с. – (рекомендовано Міністерством освіти і науки України, лист № 14/18-Г-2489 від 03.12.2008 р.).

134. Соціальна педагогіка : мала енциклопедія / [за заг. ред. проф. І. Д. Звереві]. – К. : Центр учб. л-ри, 2008. – 336 с.

135. Соціальна робота в Україні : навч. посіб. / за заг. ред. : І. Д. Звереві, Г. М. Лактіонової. – К. : Наук. світ, 2003. – 233 с.

136. Спирин Л. Ф. Зачем же так? / Л. Ф. Спирин // Северная правда, Кострома. – 1990. – 23 января.

137. Стьопіна О. Г. Виховання патріотизму у студентської молоді засобами мистецтва : автореф. дис. ... канд. пед. наук / Олена Геннадіївна Стьопіна ; Східноукр. нац. ун-т ім. В. Даля. – Луганськ, 2007. – 20 с.

138. Сухомлинський В. О. Вибрані твори : в 5 т. / В. О. Сухомлинський. – К. : Рад. школа, 1976. – Т. 1. – 656 с.

139. Теорія та історія соціального виховання : навчальний посібник / уклад. : О. О. Кравченко. – Умань, 2010. – 156 с.

140. Ткачова Н. П. Відображення цінностей національної культури в змісті освіти: історичний аспект / Н. П. Ткачова // Науковий вісник Чернівецького університету : збірник наукових праць. – Чернівці : Рута, 2003. – Вип. 178. Педагогіка та психологія. – С. 163–168.

141. Тлумачний словник української мови : понад 12500 статей (близько 40 000 слів) / [ред.-упор. В. Калашника]. – 2-ге вид., випр. і доп. – Х. : Прапор, 2006. – 992 с.

142. Тронько П. Т. Українське краєзнавство в ХХ ст. : до 75-річчя Всеукраїнської спілки краєзнавців. – К. : Ін-т історії України НАН України, 2002. – 85 с.

143. Устименко Л. М. Туризм як чинник формування дозвіллевої культури молоді : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.05 «Соціальна педагогіка» / Леся Миколаївна Устименко ; Київський держ. ун-т культури і мистецтв. – К., 1998. – 18 с.
144. Фактор // Советский энциклопедический словарь / [гл. ред. А. М. Прохоров]. – 3-е изд. – М. : Сов. энциклопедия, 1985. – С. 1391.
145. Форостюк І. В. Розвиток творчого потенціалу студентської молоді засобами українського народного мистецтва : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07 «Теорія і методика виховання» / Інна Вадимівна Форостюк ; Східноукр. нац. ун-т ім. В. Даля. – Луганськ, 2010. – 20 с.
146. Хуторской А. В. Современная дидактика : учебник [для вузов] / А. В. Хуторской. – СПб. : Питер, 2001. – 544с.
147. Циба В. Т. Соціологія особистості: системний підхід : (соціально-психологічний аналіз) : навч. посіб. / В. Т. Циба.– К. : МАУП, 2000. – 152 с.
148. Чорноволенко В. П. Соціологія як суспільна та гуманітарна наука : навч. посібник / В. П. Чорноволенко ; за редакцією С. О. Макеева. – К. : Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 1999. – 344 с.
149. Шашенко С. Ю. Соціальне становлення студентської молоді у позааудиторний час у вищих навчальних закладах : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.05 «Соціальна педагогіка» / Світлана Юріївна Шашенко ; Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. – К., 2003. – 20 с.
150. Шкільне краєзнавство // Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України ; [голов. ред. В. Г. Кремень]. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.
151. Штофф В. А. Моделирование и философия / В. А. Штофф. – М. ; Л. : Наука, 1966. – 301 с.
152. Шэннон Р. З. Имитационное моделирование систем – искусство и наука / Р. З. Шэннон. – М. : Мир, 1978. – 418 с.

ДОДАТКИ

Додаток А

Характеристика музею

Мета: Музей народної освіти міста Умані служить популяризації педагогічної культури, розвитку славних традицій і досягнень педагогічної спадщини, поширює та передає передовий педагогічний досвід від покоління до покоління. Музей допомагає створити позитивний образ педагога у суспільстві, підвищити престиж педагогічної професії, а тому сприяє професійній орієнтації молоді на педагогічні професії, є своєрідним осередком формування педагогічного мислення, набуття певних практичних умінь і навичок педагогічної праці, розвитку творчих інтересів до професійно-педагогічної діяльності.

Музей народної освіти міста Умані створений при Уманському міському Будинку учителя системи Міністерства освіти України міською профспілковою організацією працівників освіти і науки. Його діяльність визначилася 27 листопада 1973 року рішенням № 610 виконкому Міської Ради депутатів трудящих «Про відкриття музею системи народної освіти», а 12 грудня 1975 року відбулось його урочисте відкриття.

Засновником музею став ветеран педагогічної праці 50 – 60-х років 20 ст. директор середньої школи № 2, історик за фахом Сергій Пахомович Палій. До складу Ради музею ввійшли освітяни – колишні керівники навчальних закладів міста К.М. Абдалова, Ю.І. Пейхель.

Протягом шести місяців С.П. Палій працював у архівах міста Харкова, вивчаючи відповідні документи, систематизуючи та впорядковуючи їх. Експозиція музею, яка на той час займала одну кімнату і складалася з восьми планшетів, охоплювала період розвитку освіти Умані з 1766 року по 1975 рік.

У 1985 році Раду музею освіти очолив колишній директор школи № 2,

також історик за фахом Г.В. Міщенко. За його керування експозиція була доповнена і розширена. На основі зібраних матеріалів поетапно відтворено історію освіти Умані з 1766 року по 1985 рік.

Легалізація (офіційне визнання) музею відбулося шляхом реєстрації, яка проводиться за поданням 20.08.2003 року відповідного наказу про створення музею. Головне управління освіти і науки Черкаської облдержадміністрації 29.09.2003р. видало музею народної освіти міста Умані за № 23115 Свідоцтво про відомчу реєстрацію.

У 2007 відділом освіти м. Умані, Уманською міською радою виділено кошти для реконструкції приміщення та його обладнання.

Нині в музеї народної освіти нараховується близько 10 тисяч документів, фотографій, різних експонатів, які відтворюють історію освіти міста. Всі повідомлення, інформація, яка є на стендах та у вітринах історично достовірна, документально підтверджується матеріалами з державних архівів м. Харкова, Черкас, Києва, Уманського краєзнавчого музею.

Рис.Д.1. Відвідання музею студентами Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини

За вагомий внесок у справу виховання учнівської та студентської молоді, примноження надбань національної культури, збереження історичної спадщини українського народу та Музейного фонду України 25 липня 2008 р. Музею народної освіти Будинку вчителя відділу освіти Уманського міськвиконкому Міністерством освіти і науки України присвоєне звання «Зразковий музей».

Працює музей щоденно з 9.00 до 17.00. Прийом відвідувачів з 12.00 до 15.00. Вихідні дні – субота, неділя. Директор закладу – Валентина Василівна Лисогора цікаво проведе екскурсію та допоможе у пошуках необхідної інформації.

Додаток Б

ПРОГРАМА СПЕЦКУРСУ «ПЕДАГОГІЧНЕ КРАЄЗНАВСТВО»

Мета спецкурсу: розкриття можливостей педагогічного краєзнавства як одного із засобів соціального виховання та навчання особистості, визначення ролі педагогічного краєзнавства в системі навчально-виховного процесу вищого педагогічного навчального закладу.

Зміст спецкурсу. На вивчення спецкурсу відводиться 54 години, з них 10 годин лекційних, 12 годин практичних, на самостійне опрацювання – 14 годин та 18 – на індивідуальну роботу, яка виконується у формі індивідуально-дослідного завдання.

У результаті вивчення дисципліни студенти повинні **знати:**

- науковий апарат та педагогічну значимість краєзнавства;
- алгоритм і форми вивчення свого краю;
- методи і прийоми дотримання і застосування краєзнавчого принципу у педагогічній діяльності.

Студенти повинні **уміти:**

- досліджувати свою місцевість, зокрема на основі літературних, статистичних і картографічних джерел, а також у ході польових досліджень;
- уміти інтегрувати у навчально-виховний процес краєзнавчий матеріал;
- організовувати шкільну та позашкільну краєзнавчу роботу.

Зміст спецкурсу «Педагогічне краєзнавство»

Тема	Лекції	Практ. роботи	Самост. робота	Інд. робота
Змістовий модуль I. Теоретичні основи педагогічного краєзнавства				
1. Історія становлення та розвитку педагогічного краєзнавства	2	2		
2. Сутність і специфіка педагогічного краєзнавства (теоретичний компонент)	2			
3. Державне регулювання розвитку педагогічного краєзнавства			2	
4. Система краєзнавчої освіти в Україні	2			
Змістовий модуль II. Методика краєзнавчого навчання та виховання (педагогічно-соціалізуючий аспект)				
1. Педагогічне краєзнавство в системі різних освітніх інститутів	2	2		
2. Організація краєзнавчо-освітньої діяльності у школі та позашкільних установах. Зміст експозиції шкільного музею		2	2	
3. Краєзнавчі осередки, установи і джерела – універсальні ресурси педагогічного краєзнавства		2	2	
4. Об'єкти, форми методи і принципи у педагогічному краєзнавстві		2	2	
5. Засоби педагогічного краєзнавства (словесні, речові, усні, природні, соціальні, мультимедійні) та особливості їх використання у навчально-виховному процесі	2		2	
6. Методологічні та методичні вимоги до краєзнавчого пошуку і популяризації наукових знань		2	4	
ІНДЗ				18
Всього годин:	10	12	14	18

Додаток В

Сайт «Педагогічне краєзнавство»

Мета сайту: популяризувати та досліджувати історію освіти краю, відомих персоналій, розвитку системи народної освіти і педагогічної думки, а також історію народної освіти в області, районі, населеному пункті тощо. Сайт створений для викладачів, студентів та педагогічних працівників. Він може бути цікавим і для більш широкої аудиторії, оскільки на ньому розглядаються багато інших тем пізнавального характеру, що дає можливість об'єднати усіх тих, кому не байдужа доля рідної землі, внутрішній світ людини, її прагнення і сподівання, радощі і тривоги, злети і падіння.

На сайті створено джерельну базу, якою міг би скористатися як студент, так і учитель-практик. Сайт, який називається «Педагогічне краєзнавство», розміщений у мережі Інтернет за адресою <http://kraeznavstvo.at.ua/>.

Призначення сайту:

- вивчення та дослідження рідного краю з метою презентації, популяризації наявних краєзнавчих матеріалів;
- розвиток навиків дослідницької роботи студентів, які націлені поповнювати базу сайту;
- необмежений доступ зацікавлених користувачів до джерельної бази з пізнавальною, навчально-виховною і практичною метою.

В основу проекту сайту було покладено багатоаспектну історію, в основному Черкаського краю, з його особливостями, регіональною специфікою і традиціями. Черкаський край вніс помітний вклад у становлення, розбудову і захист української державності, в духовне життя суспільства. Пошук, аналіз та добір наповнюваності сайту постійно оновлюється і включає: особливості духовної і матеріальної культури нашого краю, традиції, родинний уклад, громада й громадське життя, звичаї і вірування, житло, харчування, одяг, праця та знаряддя виробництва, народне

мистецтво, фольклор, а також інформація про усталені норми людського співжиття: звичаєве право, мораль, етикет, народні знання, засоби народного виховання, народної медицини, опис природи, історії та культури рідного краю.

На сайті функціонують такі розділи:

1. **Головна сторінка.** Тут здійснюється навігація за розділами та заголовками сайту, розміщені останні новини і повідомлення про різні краєзнавчі події.

2. **Інформація про сайт** висвітлює мету і завдання створення інформаційного ресурсу.

3. **Інтернет-конференції та форум.** Інтернет-конференція являє собою електронну проекцію звичайної конференції, яка передбачає відкриту форму спілкування і дає змогу ставити питання та одержувати відповіді в режимі он-лайн. На **форумі** обговорюються актуальні українознавчі, краєзнавчі, історичні, соціальні та інші цікаві питання. Інтерактивний характер форуму надає можливість не лише ознайомитися з певним суспільним явищем чи подією, а й вивчити суспільний резонанс з приводу зазначеного явища, події, процесу, поділитися думками, враженнями, професійними спостереженнями, досвідом та планами.

4. **Дослідницькі роботи студентів.** Розділ, де розміщуються статті наукового та освітньо-виховного спрямування, дослідницькі роботи та проекти студентів.

5. **Бібліографія** – збірник краєзнавчих джерел, насамперед книги, журнали, публікації краєзнавчої тематики, ресурси для подальшої дослідницької роботи.

6. **Фотоальбом** призначений для візуального ознайомлення з краєзнавчими світлинами.

7. **Гостьова книга** – тут можна залишити свої відгуки, побажання та зауваження.

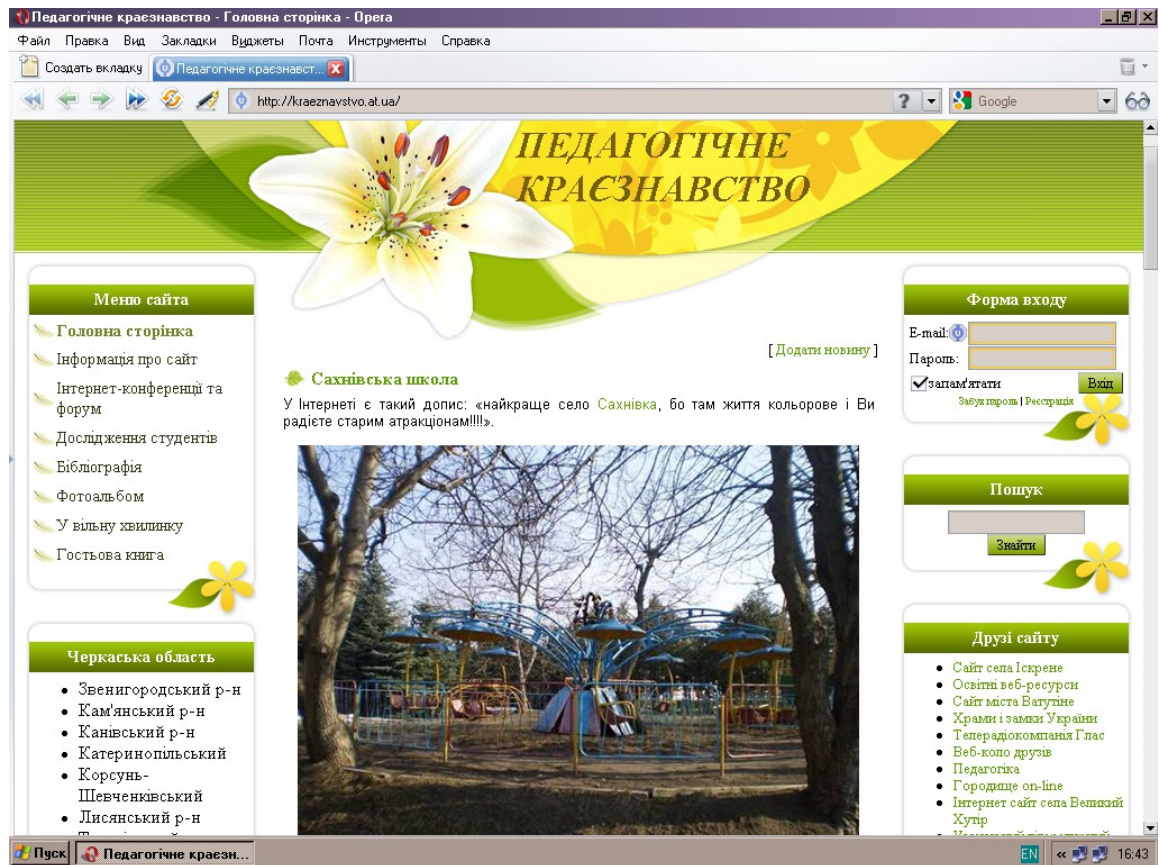

Рис. 3.1. Головна сторінка сайту «Педагогічне краєзнавство»

Розділ Черкаська область ділиться по районах: Городищенський, Драбівський, Жашківський, Звенигородський, Золотоніський, Кам'янський, Канівський, Катеринопільський, Корсунь-Шевченківський, Лисянський, Маньківський, Монастирищенський, Смілянський, Тальнівський, Уманський, Христинівський, Черкаський, Чигиринський, Чорнобаївський, Шполянський.

За допомогою гіперпосилання, з обраного районного центру можна перейти на сторінку села чи селища. Збірка краєзнавчого доробку по селах постійно доповнюється, оновлюється і включає: особливості духовної і матеріальної культури населеного пункту, традиції, родинний уклад, громада, й громадське життя, звичаї і вірування, житло, харчування, одяг, праця та знаряддя виробництва, народні ремесла, фольклор, а також інформація про усталені норми людського співжиття – звичаєве право, мораль, етикет, народні знання, засоби народного виховання, народної медицини, опис природи, історії та культури рідного краю.

Сайт укладено за хронологічно-тематичним принципом. Найбільші теми об'єднано у відповідні розділи та підрозділи, що забезпечує зручний доступ до матеріалів. Після кожної теми можна поспілкуватися, зробити коментар, висловити поради, додати особисті повідомлення.

Матеріали сайту можуть бути використані у науково-дослідницькій та педагогічній практиці вчителів, викладачів, студентів і аспірантів педагогічних спеціальностей, а також у дослідницькій діяльності краєзнавців та усіх бажаючих.

Додаток Г

Семінар-практикум з дисципліни «Сучасна українська літературна мова»

Семінар-практикум з дисципліни «Сучасна українська літературна мова» проходив на базі Уманського літературного клубу.

Мета семінару: формування педагогічної культури майбутнього педагога через літературне краєзнавство, прилучення до духовних скарбниць свого народу.

Завдання: закріплення й поглиблення теоретичних знань, умінь застосовувати здобуті знання на практиці, набуття навичок поетичної діяльності, аналіз літературної творчості, розвиток уміння самостійної дослідницької та творчої роботи.

План

1. Загальне знайомство з організацією діяльності Уманського літературного клубу.
2. Обговорення специфіки поетичної діяльності.
3. Літературні читання та аналіз поетичних творів митців слова.
4. Письмовий звіт.

Фрагмент звіту студентки Наконечної Лілії.

Популяризація творчості місцевих краєзнавців, письменників та поетів, набуває особливого звучання, коли відбувається з безпосередньою участю авторів – під час презентацій їхніх нових книг, вечорів-портретів талановитих земляків, авторських зустрічей та ін. Стійкі літературні традиції нашого краю упродовж кількох років підтримуються Уманським літературним клубом. На заплановане засідання клубу студенти Уманського педагогічного університету були запрошені вперше. Семінар-практикум з дисципліни «Сучасна українська літературна мова» відбувся у бібліотеці 27 листопада 2009 року.

Рис. Г.1. Учасники семінару

Під час теплої зустрічі зі студентами місцеві письменники читали свої поезії як нещодавно написані, так і добре знані, опубліковані у збірках, виконували авторські пісні під гітару.

Неймовірно красиві слова звучали із вуст Софії Кривовської. Сергій Цюрко теж порадував як віршами, так і піснями. Слухаючи Лідію Подолинну приходиш до висновку, що дар віршування – то від Бога. Христинівський гість Олександр Неситов виявився не лише редактором газети «Христинівська сорока», а й талановитим майстром літературного слова. Дуже сподобались наповнені філософським змістом поезії Володимира Торчинського. Особливо запали у душу «Звонарі». Ще одна поезія вразила своєю непереборною правильністю, чи то пак правдивістю. Це ж який треба мати світогляд, щоб відобразити своєрідне поєднання трьох одвічних істин Віри, Надії та їх докорінну суперечність Любов!

Рис. Г.2. Звучить авторська пісня

Літературна праця стає справжньою втіхою і відрадою для багатьох учасників літературного об'єднання, людей різних професій та спеціальностей, адже у слові закарбована душа, звичаї, традиції, радощі та болі української спільноти.

Рис. Г.3. Декламування Софією Кримвською ліричної поезії «А нам з тобою холодно...»

У процесі проведення семінару обговорювалися важливі теми, глибоке вивчення яких дає змогу студентам проникнути у суть творчої індивідуальності письменника, відкрити особливості національного світосприймання й національного характеру, зрозуміти специфіку поетичного слова, розкрити оригінальність творчого доробку кожного митця, краще пізнати усю палітру літературного життя свого регіону.

Додаток Д

Таблиця Д.1

Добірка краєзнавчих мультимедійних засобів навчання

№ п/п	Програми	Характеристика
1	<p>Я і Україна</p> 	<p>Диск «Я і Україна» слугує як основний або додатковий матеріал до шкільного предмета «Я і Україна», рекомендований Міністерством освіти та науки України. У процесі гри необхідно подолати вісім рівнів: 1) Україна в давнину, 2) Україна міфологічна, 3) Українські традиції, 4) Визначні пам'ятки України, 5) Україна на планеті Земля, 6) Рослини та тварини України, 7) Твоя країна – Україна, 8) Видатні українці.</p>
2	<p>Міфи України</p> 	<p>Навчальна програма з елементами гри ознайомлює користувача з українськими легендами, розповідями про фантастичних істот, з прикметами й забобонами давніх українців. У міфології – джерела українського національного характеру, способу мислення, світогляду, філософського осмислення дійсності. Неоціненні у пізнавальному і виховному відношенні українські міфи містять у собі важливі й цікаві відомості про походження наших предків, назв «Україна» і «українці» та ін.</p>
3	<p>Петриківський розпис</p> 	<p>Мультимедійний продукт призначений для вивчення техніки петриківського розпису: “зернятко”, “гребінчик”, “кривеньке зернятко”, “цибулька”, “листочок”, “калина”, а також простих композицій, які складаються з цих елементів. Програма курсу розроблена таким чином, що опанувати розпис зможуть всі, хто бажає навчитися цього виду мистецтва.</p>
4	<p>Традиції українського народу</p>	<p>Методика навчальної програми «Традиції українського народу» розроблена для дітей молодшого шкільного віку. У думах, піснях, прислів'ях і приказках, скоромовках, лічилках та інших фольклорних перлинах у високопоетичній і глибоко ліричній формі</p>

		<p>відображено весь культурно-історичний, мистецький шлях українського народу. У фольклорі вся минувшина і доля України: періоди високих піднесень і трагічних падінь, національно-визвольних і соціальних змагань, відчайдушної гайдамаччини і звитяжної козаччини, сторінки масового героїзму, епохи творчої праці і мистецького пізнання дійсності, оманливих надій та ілюзій, зневіри і зради тощо. Фольклорне виховання пробуджує любов до життя, енергію національного творення, теплоту серця і ніжність душі.</p>
5	<p>Дитина та довкілля</p> 	<p>«Дитина та довкілля» – це розповідь про те, якої шкоди завдала людина навколишньому середовищу та які наслідки це може мати. Мета – навчити користувачів дбати про природу, зрозуміти шкідливість викидання сміття та розпалювання багать, озброїти учнів знаннями про тварин, які населяли наші краї та про тих, яким загрожує загибель. Вимогливий, але добрий Вовк Панас перевірить уважність свого учня тестами і, як завжди, розважить ребусами, мультиком, кросвордом й іншими цікавинками.</p>
6	<p>Казки Сашка Лірника</p> 	<p>«Казки лірника Сашка» насичені народними піснями, музикою різних музичних інструментів. Байки майстерно прочитані із залученням дійових осіб, запозичених з нашої давньої усної творчості. Звісно, що як водиться у казках, Добро завжди перемагає, а Зло справедливо покаране. Найвідоміший казкар в Україні народився в Умані, тому багато чого (пани Потоцькі, запорозькі козаки, чумакування, Греків ліс, Уманський курінь, село Сабодаш, Охматів, Угловата, Пенюжково, Вербовата, Кочубіївка, Старобабанський курінь, Гірський Тікич) з нашого краю. «Я – це: прихована зброя українства, бо на моїх казках ростуть маленькі патріоти» – каже про себе Сашко.</p>

Додаток Ж

**Методичні аспекти використання краєзнавчих математичних
знань у навчальному процесі**

Таблиця Ж.1

№ п/п	Спрямування краєзнавчого матеріалу	Приклади
1	Елементи краєзнавства, що використовуються для полегшення процесу засвоєння математичної інформації	<p>Прислів'я та приказки рідного краю з числовими даними: «брехливому вірять не більше одного разу», «одна бджола мало меду носить», «одна ластівка весни не робить», «один розум добре, а два – краще», «одного хороброго і сто боягузів не замінять», «з двох бід вибирай меншу», «за двома зайцями поженешся – жодного не зловиш», «бути здоровим і мудрим – два блага в житті», «лінивий двічі робить, а скупий двічі платить», «наговорив сім мішків гречаної вовни, та й всі неповні», «семеро страв, та все гриби», «у ледаря всі десять пальців байдикують», «за сто робіт береться, а ні одна не вдається», «добрий приклад краще за сто слів», «сміливий вмирає один раз, а боягуз – тисячу»; при вивченні величини: «година рік береже», «на годину спізнився, за рік не доженеш», «великий день до вечора, коли робити нічого», «сьогоднішньої роботи на завтра не відкладай», «трудова копійка годує до віку», «зароблена копійка – краще краденого карбованця»; встановлення асоціацій і аналогій між математичними об'єктами: «чим далі в ліс, тим більше дров» (властивість зростання функції), «багато диму – мало тепла» (спадання функції), «не було ще ночі, якої не змінив світанок» (періодичність функції), «вище голови не стрибнеш» (обмеженість функції), «ні риба, ні м'ясо» (функція, що не є ані парною, ані непарною), «через вухналь гублять підкову, через підкову – коня» (складена функція), «і глибока криниця має дно» (функція, що має границю),</p>

		<p>«дубовий гай вітру не боїться» (диференціювання функції).</p> <p>Повір'я, легенди, казки рідного краю: щобвилікувати хворого, знахарки настоювали сім вузличків з лікарською травою на семи водах і протягом семи днів хворий мав приймати щодня по сім ложок, легенда про Київ, збудований на семи горбах; розв'язання задач, складених на місцевому матеріалі.</p>
2	Народні способи лічби та методика рахування, поняття про абстрактні числа	<p>Способи лічби: бирки, рези, мітки, нарізки, зарубки, рахунок квасолинами, картоплинами, паличками, колосками, “на щотах”; поняття абстрактного числа: «купа», «жменя», «оберемок», «жужмом», «багато».</p>
3	Видатні математики рідного краю	<p>Катерина Логвинівна Рвачова-Ющенко – засновник теоретичного програмування в Україні народилася у м.Чигирин;</p> <p>Вивальнюк Лука Миколайовича – автор підручників з математики, професор, уродженець села Кочубіївка Уманського району;</p> <p>Олійник Ольга Арсенівна – народилася у м. Сміла, доктор математичних наук, професор, дійсний член Італійської АН, лауреат премій ім. Чеботарьова та ім. Ломоносова (I ступеня) за роботи, присвячені теорії нелінійних рівнянь з частковими похідними;</p> <p>Завало Сергій Трохимович – викладач кафедри математики Черкаського педагогічного інституту, автор 10 праць з теорії груп, ряду статей з методики викладання математики, багатьох книг, в тому числі підручників з алгебри. З 1957 року заступник міністра освіти України.</p>

Додаток 3

Зразок фрагменту краєзнавчо-пошукової роботи студентки III курсу Кам'янецької Наталії Обрядове дійство «Уманське весілля»

З давніх-давен одруження завжди було однією з найурочистіших, найбільш хвилюючих подій у житті людини. Український народ дбайливо зберігав та передавав увесь свій віковичний духовний скарб прийдешнім поколінням. Проте з різних причин українські весільні обряди вимивалися, звичаї втрачали свою цінність, традиції нівелювалися.

Та все ж віками сформовані уявлення українського села, його духовні засади не змогли повністю трансформуватися, відійти у небуття. Справжні патріоти, жителі села Дубова Уманського району Черкаської області не лише бережуть, а й старанно відтворюють місцеві весільні звичаї. Театралізоване дійство весільного обряду у селі Дубова розпочалося рано-вранці у будинку культури, обладнаному під українську селянську хату.

Рис. 3.1. Початок дійства

Головні герої «Уманського весілля»:

Наречений Микола – учень 11 класу Дубівської школи;

Наречена – дівчина Даша, старшокласниця цієї ж школи.

Батьки наречених – справжні батьки Миколи та Даші.

Свати, бояри, дружки, світилки та інші гості – студенти, школярі, педагогічний колектив, працівники сільської ради і місцевого господарства та усі бажаючі.

Хлібом-сіллю зустріли батьки молодої майбутнього зятя. Поторгувавшись за викуп, бояри та свати не скоро знайшли наречену за раритетною шафкою. Брат молодої розплів, розчесав довгу сестрину косу.

Рис. 3.2. Обряд «розплетення коси»

Старша дружка одягла весільний вінок, який відіграє роль оберегу від «поганого ока». Символічне значення має і кожух, який захищає від злих сил, є символом домашніх духів, знаком причетності до родинного вогнища. За традицією, прощання з дівуванням і парубоцтвом відбулося на вивернутому кожусі, де молодята попросили благословення у батьків і у всіх присутніх.

Потім молодий повів молоду через усе село до свого обійстя знайомитись зі своїми батьками, які зустріли наречених на порозі хлібом-сіллю. Хліб символізує достаток, а сіль – оберіг від злих сил. Хто з молодих відкусить від хлібини більший шматок, той і буде головою сім'ї.

Рис. 3.3. Батьки наречених

Після «відвідин свекрухи» наречені, їх батьки, родичі та запрошені «весільним поїздом» попрямували до церкви.

Рис. 3.4. Молоді йдуть вінчатися до церкви

Після вінчання, батьки молодої у своїй оселі зустріли молодят традиційним хлібом-сіллю, благословили священною іконою, прикрашеною

рушником, обсипали житом. А потім щасливі молодята запросили усіх до святкового столу. Розпочалося веселе гуляння та частування.

Рис. 3.5. Святковий стіл

Ритуальні дівочі співи вражали своєю мелодійністю, образністю та сердечністю.

Рис. 3.6. Виконання обрядових пісень

Як символ переходу нареченої у стан заміжньої жінки наприкінці весілля відбувся обряд «покриття» наміткою (хусткою).

При всьому розмаїтті предметів побутового призначення, що використовуються у обрядовому дійстві, головним атрибутом є коровай.

Рис. 3.7. Весільний коровай

Свати уміло розділили його між гостями, а підошву залишили музикам. За давньою традицією гостей, після отримання короваю, почастували. У свою чергу, запрошені виголошували побажання, настанови, привітання, обдаровували молодят подарунками.

Вважалось, що шлюб буде щасливим тоді, коли у весільному ритуалі присутні: коровай, вінки, вишиті рушники, священна ікона, кожух, хлібне зерно, діти. Талановиті аматори села Дубова постаралися усе це організувати.

Рис. 3.8. Весільні гості